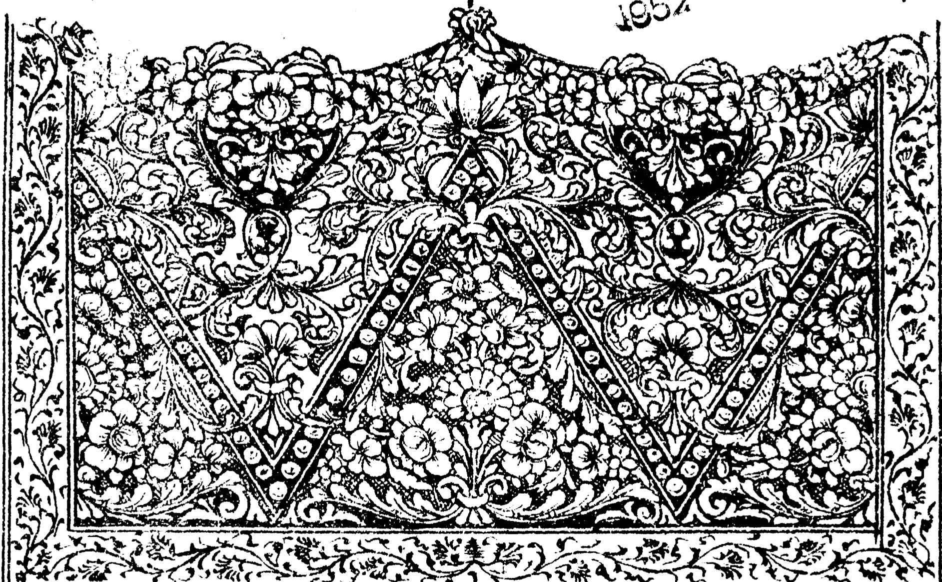
فَاِذَا عَزَمۡتَ فَتَوَکَّلۡ عَلَی اللّٰہِ

پس جب قصد کیا تو نے بھروسہ کر اللہ پر

باہتمام احقر الانام محمد عبد اللہ صدیقی مالک مطبع مجتبائی

در مطبع مجتبائی لکھنؤ مطبوع گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

اللّهمّ انّی اعوذ بک من ان اشرک بک شیئاً و انا اعلم به تبت عنه و اسلمت و اقول لا اله الا الله محمد رسول الله صلّی الله علیه و آله و اصحابه و سلّم

امّا بعد می‌سپیرز هیچمدان کمترین بندگان مسمّی به **محمد امام الدین** بن محمد بهاء الدین ابن محمد صدر الدین هارونی متوطن بلدهٔ خجسته بنیاد اورنگ آباد که اوستادِ شعر المتخلص به حیدر مرا عتیق تخلص نهاد۔ و اوستادِ خط النخاطب به شیرین رقم مرخوش رقم فرمود۔ سالهاست که این فقرات افادت آیات و سخنانِ حکیمانه نزدم جمع اما پراگنده بود۔ نخواستم که تنها فائده گیرم۔ بهتر دانستم که برای مبتدیان مائده چینم۔ که ازین اغذیهٔ لطیفه و فواکهِ متنوّعه قُوای روحانی و جسمانی را از عالم شباب تا شباب قوتی و کیفیتی بهم رسیده باشد۔ لهذا از یک سخن تا هشت سخن بهشت باب ترتیب دادم که ذائقه را درست آید۔ و سامعه را گرانی نیفزاید۔ و این عروس مؤلفه که حصهٔ پنجمی ظهیر الصّبیانست۔ و از روی مادّه موصوف به **تعلیم الاخلاق**

۱۴ ۱۴

ومعروف بہ ادیب الصبیا نست بعد ترتیب ظہیر الصبیان و تہذیب الصبیان و ضرور الحساب و میزان آخرت در عہد سلطان رعایا پرور عدل گستر حضور پرنور نواب نظام الملک آصف جاہ میر محبوب علیخان بہادر دام ملکہ و ادام اللہ عمرہ اقبالہٗ پادشاہ دکن صانہ اللہ عن الحوادث والفتن قطعہ شاہا مدام کار جہانت بکام باد گردون ترا ستان و اجرام را م باد ٭ داد نظام کار جہانی ز لطف تو ٭ کار تر از لطف الٰہی نظام باد اکنون کہ بفضل سلطان السلاطین و احکم الحاکمین بہ جلوس میمنت مانوس او سنی سال ہمایون فال است بادہ آرای منصہ شہود نمود۔ پس از اخلاق بزرگان امید وارم و عرض دارم کہ نہ مصنفم نہ مؤلف نہ سیاق دارم نہ سباق - مرتب اوراقم - اگر سہوی و خطای را بعطای اصلاح عوض دہند احسن خواہد بود مِنَ اللّٰہِ التَّوْفِیْق وَبِیَدِہٖ اَزِمَّۃُ التَّحْقِیْق

باب الاولیٰ

حق سبحانہ تعالیٰ فرمود۔ عجز و انکسار از ان پسند آرم کہ در کارخانہ خود ندارم۔

حدیث - نیکو ہدیہ ایست سخنان حکمت آمیز از مؤمنی بہ مؤمنی۔

عاقلان گفتہ اند کہ فضل بعلم و ادبست نہ باصل و نسب۔

عرب فرمود اَلْاَدَبُ خَیْرٌ مِّنَ الذَّھَبِ۔

سقراط فرمود۔ کسیکہ علم ندارد چون تنیست کہ روح ندارد۔

محقق فرمود۔ کہ بروشنائی علم راہ راست میتوان شناخت۔

لقمان حکیم فرمود ہر کرا عقل بیشتر از ہمہ توانگران پیشتر۔

شیخ حسن بصری فرمود - بریدن از احمق پیوستن است بحق -

فائدہ - دلجوئی طرفین نہایت مشکلست -

سعدی فرمود - متکلم را تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نہ پذیرد -

حکیم او مبرس فرمود - ظاہرِ ہر شئی خبر میدہد بباطن وی -

حکیمی فرمود - وداد با یکدیگر - اصلِ نامِ آن امداد با یکدیگر -

یحیی بنِ معاذ فرمود - نیکوترین چیزہا کلامِ صحیحست از زبانِ فصیح -

حاذقی فرمود اَلْاِسْتِقَامَةُ خَیْرٌ مِّنَ الْکَرَامَةِ

تنبیہ - کہالت و سستی سرچشمۂ بدی و بدبختیست -

واقعی جائیکہ خودپسندی غلبہ کند بسیار استکبار برخیزد -

صوفی فرمود - کہ از ظلم نمودن مظلوم بودن بہتر خواہد بود -

فاضلے فرمود - کہ علم قبای زیبای جوانی و عصای قوای پیری

حکیمے فرمود - کہ شکارِ بدبختی مشو بلکہ با او مقابلہ کن -

عرب فرمود صَلَاحُ الْاِنْسَانِ فِیْ حِفْظِ اللِّسَانِ

ذوالنونِ مصری فرمود - دوستی با کسی کن کہ بتغیر تو متغیر نگردد -

فائدہ - چیزِ ہدست شدہ بہترست از امید آئندہ -

فیثاغورس فرمود - مدحِ خود فضحِ خودست -

بقراط فرمود - از گرسنگی مردن بہ کہ نانِ دوناں خوردن -

حکیم ابو الحسن عربی فرمود - ناداں قابلیتِ انکشافِ اسرارِ الٰہی ندارد -

رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود - پارسائی زبان در خاموشیست -

حکیمی فرمود - کہ غرضِ نفسانی سرچشمۂ مخاصمۂ انسانیست -
با ہم دشمنی کردن ۱۲

ذی تجربہ فرمود - کہ برای مضبوط دلاں محنت بمنزلہ غذاست -

سقراط فرمود - علم زینہ ایست کہ بذریعۂ آں بعالمِ بالا میتواں رفت -

جالینوس فرمود - ہماں طفل بدبخت ترست کہ در وحیا کمترست -

در آثار آمدہ کہ غماز حلال زادہ نباشد -

عارفی فرمود - صدور الابرارِ قبور الاسرار -

واقعی - ناداں اکثر دیگراں را بر خود خنداں میکند -

حکیم مہادر جبیس فرمود - ادب پاکیِ اصالت را بحد دمید ہد -

عتیق گفتہ - ہر کہ اول محنتی کار نفر باید آخر بمصیبتی گرفتار آید -

سقراط فرمود - کاریکہ بکردنِ آں شرم آید بگفتنِ آں ہم شرم باید -

سید احمدِ رفاعی فرمود - آنکہ بنفسِ خود مستقیم باشد دیگری ہم بدو مستقیم شود -

ابو نصر فارابی فرمود - چنانکہ کمالِ درخت ثمر دادنست -

ہمچناں کمالِ سعادت اخلاقِ حمیدہ ظاہر شدن -

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود - در مجلس ہرگز بر کسی ردِّ صریح مکن -

لاریب زندگی مردِ متلوّن در ہرزہ کاری و بیقراری می گذرد -

تنبیه ۔ کسیکہ از اعدا خطر و اضطرار داشتہ باشد باید کہ دائما ہوشیار و تیار باشد۔

حدیث ۔ اللہ تعالی کار ہمیشگی می پسند د اگرچہ اندک باشد۔

حکیم غریقوریوس فرمود ۔ جمع علم و حلم کرامتست ۔

سید احمد رفاعی فرمود ۔ کسیکہ نفس خود را حقیر فہمید باستقامت رسید۔

تنبیہ ۔ ہر کہ یک لقمہ حرام خورد چہل روز تیر دعایش بر نشانۂ اجابت نرسد۔

رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ۔ ہر کہ حرفی بیاموخت کسی را پس مولائی او گشت

علی کرم اللہ وجہہ فرمود ۔ کسیکہ آموخت مرا یک حرف پس تحقیق گردانید مرا غلام ۔

افلاطون فرمود ۔ زود بخشم میا تا عادت تو نگردد ۔

نکتہ زندگی ضایع ترست آں زماں کہ نیکی کردں تواند و نکند۔

ارسطو فرمود ۔ در جواب تندی کردں باعث لغزیدنست ۔

حکیم انکاس فرمود ۔ انسانرا باید کہ دل از مکروفن چنانکہ لباس را پاک و صاف نماید۔

سعدی فرمود ۔ ہر کہ با بزرگاں ستیزد خون خود ریزد ۔

پند اگر کسی را رنجی رسانی از مکافات آں ایمن نمانی ۔

فائدہ ۔ آدمی بہمت بلند بدرجۂ ارجمندی رسد۔

حدیث ہر کہ قدر و مرتبۂ خود شناسد ضائع و ہلاک نمیشود۔

بزرگی فرمود ۔ کسیکہ خود بین نخواہد بود خدا بین خواہد بود ۔

سقراط فرمود ۔ با دوستاں ایں قدر اخلاص باید کہ باندک تغیری زوال نیابد۔

بطلیموس فرمود۔ حکمت درختیست کہ در دل بروید و از زبان ثمر دہد۔

لقمان فرمود۔ عاقل آنست کہ بشناسد ہر چیز را کہ در طبیعتِ انسانست۔

نکتہ نازِ آدمی بر افعالِ او دلیلِ واضحست بر ضعفِ حالِ او۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ پیشِ ہیچکس چناں حرکت مکن کہ ازاں نفرت کنند۔

حکیمی فرمود۔ کمینہ اگر علم آموزد از شرارتِ او عالمی بسوزد۔

سقراط فرمود۔ کسیکہ بہ نیک و بد تمیز نکند داخلِ مردگانست۔

نیکلمودی فرمود۔ کہ انسان را بہتریں مطالعہ مطالعۂ انسانست۔

ذی تجربتی فرمود۔ رنگِ رخسارۂ دوستاں و دشمنان نہاں نخواہد بود۔

جیش طبیب فرمود۔ کسیکہ حسد از طبیعتِ او دفع گردید برتبۂ بلند رسید۔

عاقلی فرمود۔ خیانت در امانت باعثِ خجالت خواہد بود۔

امام فخر الدین رازی فرمود۔ بندۂ شکم و شہوت نفسانی گرفتارِ لعنت دو جہانیست

فاضلی فرمود۔ عالمتریں خلق آنکس باشد کہ محاسبِ نفسِ خود باشد۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ہیچکس تواضع نمود کہ خدا تعالیٰ اورا عزتی نیفزود۔

فائدہ انسان را باید کہ بنمایشِ ظاہر خاطر فریفتہ نماید۔

ابو الہاشم صوفی فرمود۔ کوہ را بنوکِ سوزن از بیخ کندن سہلست از ذلت و کبر از دل بیفگندن مشکل

حکیم بیکن فرمود۔ اگر کسی خطای مردم درگذارد ازیں ثابت میشود کہ دلِ او کسی نیاز ارد۔ (کینگی)

حکیمی فرمود محبت آنست کہ بہ نیکوئی فراواں گردد و بجفا نقصان نہ پذیرد۔

بطلیموس فرمود۔ بندۂ شہوت از غلام زرخریدہ ذلیل زیادہ۔

حکیمے را پرسیدند کہ برادر بہتر ست یا دوست گفت اگر برادر دوست باشد۔

دانائے فرمود۔ عاقل آنکہ سخن وقتِ ضرورت گوید و براہِ فضول نپوید۔

افراسیاب فرمود۔ ہر کرا اندرۂ حزم زیب تن گردید از تیرِ کید دشمن ایمن گردید۔

بقراط فرمود۔ احمق ترین مردم آنست کہ بخواہد کسی را کہ نخواہد ویرا۔

ارسطو فرمود مطلبیکہ فوت گردید افسوس بران عادتِ طفلاں و ناقصانست۔

بزرجمہر فرمود۔ دشمنِ خود دوست آدمِ ناداں از دوستی او متوقع بودن نتواں۔

زیرکی فرمود۔ محافظتِ مال ہمچو حاصل کردن آں امریست محال۔

حکیمی فرمود۔ دانش دولت را زینت و پردۂ فقر و مسکینیت

کیومرس فرمود۔ شادیِ بسیار سرشت را خود پسند میکند۔

نکتہ اگر با تو بہ حسن عمل یافتہ نشود آنرا توبۂ نصوح نتوانگفت۔

واقعی کسیکہ فتنۂ خوابیدہ را بیدار میکند خود فتنہ گرست۔

حکما گفتہ اند۔ دوستی ہزار تن در برابر یک دشمن مقابل نیاید۔

حدیث سخت ترینِ آدمیاں بروز قیامت بلحاظِ عذاب آنعالمست کہ نفع نداد ورا علمِ او

سُقراط فرمود۔ کسیکہ تجربہ کرد علمش زیادہ گردید۔

حکیم ابوریحان محمد فرمود۔ اخلاصِ علما سنت را زندہ و بدعت را مردہ میکند۔

معمّری فرمود۔ بعزتیکہ داغ نرسیدہ باشد قیمتی جوہریست۔

دانائی فرمود۔ آدم مستعد مانندِ گلابست اگر در ظرفِ گلی باشد قصوری نباشد۔

ابوزیدِ بلخی فرمود۔ مریضِ جہل را سوای علم دوای نیست۔

نوشیروان فرمود۔ بپرہیز ازانکسیکہ خود را دانا داند و ناداں ماند۔

حکیمی فرمود۔ ہر کرا عقل راہبر خواہد بود او را ہر چیز میسر خواہد بود۔

جالینوس فرمود۔ تعجب ازانکہ گمان ندارد کہ بنفس خود او صافیکہ شاید موجود دست و نباشد

فیثاغورس فرمود۔ بزرگترین فخرہا آنست کہ فخر نکنی۔

لقمان حکیم فرمود۔ مالیکہ براہِ خدا صرف گردید آنرا مالِ خود باید فہمید۔

فیثاغورس فرمود۔ عمر آنست کہ بفرح گذرد و آنچہ برنج گذرد زندگی زندانست۔

حکیم بیکن فرمود۔ ہر کہ با بیگانگان مہربانست ازین واضح میشود کہ وطنِ او ہمہ جہانست

صاحبدلی فرمود۔ صحبتِ فقرا از جملہ سخاوت و بمفادِ قصہ دخولِ جنت است۔
خط و دستاویز

جالینوس فرمود۔ انسان کسیست کہ قدرتِ جور و ستم داشتہ باشد و نکند۔

نصیحت جائیکہ سخنِ خوب را قدری نباشد خموشی بہ از گفتارست۔

حکیمی فرمود۔ نیکو میشود زندگانیِ تو اگر مغلوب سازی غضب را۔

ابوالحسنِ عرفی فرمود۔ حکیمیکہ اخلاقِ حکیمانہ نخواہد بود حکمتِ او از خیر و برکت بیگانہ خواہد بود۔

ابوحامدِ اسفرانی فرمود۔ چنانکہ مسرتِ بی اندازہ علامتِ حماقتست۔

ھمچنان بسیار خاموشی علامتِ نخوتست۔

نکتہ باید دانست کہ خردمندان روزگار از ہمنشینانِ قیاسِ احوال ما توانند کرد۔

حقیقت توقع نباید داشت کہ ایزد تعالی از بہر خوشنودی خیالِ خام یا حکم خود را تغیری دہد

خردمندان گفتہ اند - ہر کہ سخن بسنجد از جواب نرنجد -

انکیاغورس ملیطی را ہر کہ ستایش کردی الحاح نمودی کہ از آن نگوید -
عاجزی

صاحبدلی فرمود - اگر خواہی باطن تو ہموارہ جمع باشد باطنِ کسی تفرقہ مکن -

در خبر است کہ حق برادر مہین بر کہین چون حق پدر است بر پسر -

حکیمی فرمود سیرتِ خوب در خلوت و جلوت بر یک اسلوب باشد -
تنہائی ضد تنہائی

سقراط فرمود - ہر کرا شونِ عبرتست او را ہر چیز تازہ باعثِ عبرتست
نصیحت گرفتن

حکیم ابوریحان فرمود - انچہ برای امروز لائق امروز است موجود است -

ہمچنان برای فردا لائقِ فردا خواہد بود موجود خواہد بود -

بزرگی فرمود - حسن ادب میپوشاند قبیحِ نسب را -
بدی

اردشیر بابکان فرمود - حسب محتاج است بادب -

مقولہ ادب فقیر را غنی سازد و غنی را سیدِ قوم -

ارسطو فرمود - کسیکہ ترکِ ادب خواہد نمود عقلش عقیم خواہد بود -
زن نا زاینده را

حکایت مقرر است کہ مبغوض ترین آدمیان نزد خدا تعالی مفسد و جنگجو است -

ادریس علیہ السلام فرمود - عقل بی ادب درختیست بیمیوہ -

علی کرم اللہ وجہہ فرمود - مستحسن نیست تملق و الحاح در طلبِ چیزی غیر علم -

حکیمی فرمود - بدست آوردنِ مقصود آسانست و نگہداشتن آن دشوار -

دیوجانس کلبی فرمود - فوتِ حاجت ازاں بہتر کہ منتِ نااہل کشند

حکیم مہادرجیس فرمود - ہماں احساں بیشتر کہ از طلب پیشتر باشد -

بزرجمہر فرمود - از اوستاد پرسیدم چہ چیزیست کہ حمیت را ببرد گفت طمع -

مطائبہ یکی از حکما گفتہ است کہ طبیب ناقص وباست مرعامہ را -

مولانا یوسف فرمود - ہرچند قلع عیوب نفس سکنیم کہ عیب دیگری قمع سکند -
برکندن قائم نمودن

نکتہ نسبتِ شور و بانگ رفق و ترغیب بردلہای سادہ موثر زیادہ -

بطلیموس فرمود - حاسد زوالِ نعمتِ دیگراں نعمتِ خود میپندارد -

تنبیہ عاقل ہمانکہ قادر باشد بر زباں یعنی آنچہ نشاید نگوید -

سقراط فرمود - مرا از مفلسِ عاقل زیادہ امیدست از دولتمندِ جاہل -

منصور فرمود - آشنا کم گیر کہ اگر در قیامت رسوا شوی ترا کم شناسد -

فخر الدین رازی فرمود - آں کار ہرگز مکن کہ دراں محتاجِ شفاعتگر شوی -

ابوالحسن عوفی فرمود - بطفیلِ مشورہ عقول یکعقلِ معقول میشود -

حکیم ارسطو فرمود - اہلِ نخوت برغبتِ خود ذلتِ خود میخواہد -

حکیمی فرمود - ہر قدر صفا و کدر کہ در دلِ تو باشد بدلِ مقابل ہما نقدر خواہد بود -

حکما گفتہ اند کہ جمیع خلائق بعقل محتاجند و عقل تجربہ احتیاج دارد -

بزرگی را پرسیدند کہ اندوہ کرا بیکرانست گفت بدخوترین مردمانرا -

ابوالحسن بن ہرون فرمود مشورہ با سخی و شجاع باید نہ با حاسد و طماع -

شیخ علی رودباری فرمود تنگ ترین زندانها معاشرت اضداد است۔

حکیم ناصر خسرو فرمود۔ دل راستاں قلعۂ رازہای دوستانست۔

پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ہر کہ بر آدمیاں مہربان نیست خدا تعالیٰ براں مہربان نیست

حاذقی فرمود۔ چوں اساسِ دوستی استحکام پذیرد شرائطِ ادب از میاں برخیزد۔

ارسطو فرمود۔ باکسی آں سخن مگو کہ اگر باز پس شود رنج دہد۔

حکیم غریقوریوس فرمود۔ ہر قدر کہ ہستی زیادہ ازاں معتقدِ خود مشو۔

ارسطو فرمود۔ در دنیا ہیچ چیز برای آدمیاں از پادشاہِ نیک بہتر نیست۔

ہمچناں در دنیا ہیچ چیز برای آدمیاں از پادشاہِ بد بدتر نیست۔

حاکمی فرمود۔ ملاقات ہمچو برادراں و معاملات ہمچو بیگانگاں بہتر خواہد بود۔

مصیبت جہتِ امتحانِ یار و اغیار عمدہ معیار است۔

حکیمی فرمود کہ بہترینِ مردم کسیست کہ او را نیازمودہ باشند۔

سعدی فرمود۔ ہر کہ در زندگی نانش نخورند چوں بمیرد نامش نبرند۔

اقلیدس فرمود۔ دنیا را مثلِ آتش پندار و بقدرِ ضرورت بردار۔

حدیث اشجع شجاعان آنکسست کہ در حالِ غضب مالکِ نفسِ خود باشد۔

فائدہ ہر کہ بفکرِ نیک مائل خواہد بود تمنای دل حاصل خواہد نمود۔

ناصحی فرمود۔ سائلاں را از خود بہتر داں کہ محرکِ سلسلۂ خیرات و منتج حسنات میباشند۔

لقمانِ حکیم فرمود حقتعالیٰ کشادہ پیشانی را دوست میدارد۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ شراب مادرِ ہمہ پلیدیہاست۔

امام ابوحنیفۂ کوفی فرمود۔ ہرکہ علمی برای دنیا آموزد علم در دلِ او جای نیگیرد۔

سلمان رضی اللہ عنہ فرمود۔ گناہیکہ باآن ہیچ طاعت سود ندارد کبرست۔

فائدہ نصیحت والدین درحق اولاد بہترین سرمایہ ومیراثست۔

ابوالقاسمِ کرمانی فرمود۔ طبیب خادمِ قضا وقدرست خواہ بیمار صحیح شود یا نشود۔

حکیمی فرمود۔ خطا کسیرا در سخن عارض می شود کہ نداند کہ چہ میگوید۔

ارسطو فرمود۔ کارِ آسان کہ نفعِ آن بسیار باشد کم گفتنست۔

افلاطون فرمود۔ قلتِ عقلِ آدمی بکثرتِ کلامِ اوکہ بدو تعلق ندارد توان دانست۔

جالینوس فرمود۔ نفسِ جاہل از ہمہ دشمنان زیادہ تر دشمنِ اوست۔

سقراط فرمود بجائیکہ شراب ولہو لعب باشد عفت از انجا بگریزد۔

بزرجمہر از استاد پرسید کہ کارہا بقضا یا بکوششست گفت کوشش قضارا سببست۔

ہوشنگ فرمود۔ بدوستیِ پادشاہ منازکہ نزدکانِ او با تو دشمنی ورزند۔

تنبیہ منازعتِ خصمین اکثر باعثِ مضرتِ طرفین خواہد بود

افلاطون فرمود۔ فخر وسابات کہ بر چیزہای دنیا باشد ہمہ موقوف بر دولتِ صحتست۔

ملا فقی فرمود۔ چنانکہ آدمیان را ضرورتِ عمدہ پادشاہان در دنیا میباشد۔

ہمچنان پادشاہانرا نیز ضرورتِ عمدہ اہل کاران در دنیا میباشد

سید احمد رفاعی فرمود۔ رعایتِ خواطر ہمسایگان بہتر از رعایتِ دلہای خویشاوندانست

حکیم ابو علی بن ھشیم فرمود۔ نصیحتِ حکیماں اگرچہ قلیل باشد اما دراں نفعِ جلیل۔

لقمانِ حکیم فرمود۔ اگر با صورتِ خوب خوی خوش جمع شود آدمی کامل است۔

ھمچناں اگر با صورتِ بدخوی خوش جمع شود عیب پوشی حاصل است۔

حکیمی فرمود۔ کہ انسان بر صعب ترین مشکلات غالب آمدن میتواند اما بالعزمِ بالجزم۔

حکیم ابوالحسن محمد بن یوسف عامری فرمود۔ گیہای لاف وغیرہ عادتہای صاف اتیرہ میکند۔

عاقلی فرمود۔ متواضع آنست کہ مقدارِ خود از مقدارِ دیگری کمتر انگارد۔

حکیمی فرمود۔ چوں آدمی بلاتحاشا در پئی مطلوب رود اکثر نامراد گردد۔

نکتہ دانستن چیزی بر وجہ مناسبت امریست و بعمل آوردن آں امرِ دیگر است۔

درویشی را پرسیدند کہ ترک کدام چیز مشکلتر میدانی جواب داد کہ خواہشِ نفسانی۔

بطلیموس فرمود۔ چنانکہ مریض را غذای خوشگوار فائدہ نمیبخشد۔

ھمچناں بدلیکہ محبتِ دنیا باشد پندِ استوار فائدہ نمیبخشد۔

افلاطون فرمود۔ ہر کہ عقل خود بر خود حاکم خواہد نمود قول و فعلِ او بیعیب و محکم خواہد بود۔

یعقوب بن اسحاق فرمود۔ ہر کہ مالکِ نفسِ شنیع گردید مالکِ ملکِ وسیع گردید۔

ارسطو فرمود۔ با کسیکہ از تو اعراض میکند بدو رغبت کردن موجبِ ذلت است۔

ھمچناں کسیکہ بصحبتِ تو رغبت میکند از و اعراض کردن موجبِ قصورِ ہمت۔

واقعی بجز ناکامی بنی نوع موجبِ شادکامی اربابِ حسد نمیباشد۔

افلاطون۔ فرمود۔ غصہ در کلام ہمچو نمک در طعام باید کہ نمک باندازہ مصلحِ طعام وگرنہ فاسدِ طعام۔

بطلیموس فرمود- ہر کہ بخشش تو قبول فرمود ترا در کارِ خیر مدد نمود-

ادریس علیہ السلام فرمود- ہر کرا علم با عقل کامل جمع نباشد او را ستایش مکن-

شیخ برہان الدین غریب فرمود- نیکو اند کی کہ در بسیار آں خرج شود-

نکتہ اندازۂ چیزہا بحقیقت آں باید کرد نہ بشمارِ آں-

لاریب مردمِ بزدل کہ در پناہِ کسی باشند شوخ و گستاخ میشوند-

ظریفی فرمود- کہ زاغ از طوفان مُرد بوم بدعایِ خود گماں بُرد-

دانشمندی فرمود- کلامیکہ طول خواہد بود آخر ملول خواہد نمود-

حکیم مہادرجیس فرمود ہمین قدر عقل بست کہ راہِ راست نماید و از راہِ کج دور نماید-

عتیق گفتہ جائیکہ تمسخر و بوپچ خواہد بود دوستی و راستی کوچ خواہد نمود-

سید احمد رفاعی فرمود- کسیکہ دلش پاک شد نہ بانش خوب و بیانش مرغوب است-

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود- از شمایان آنہا بہتر اند کہ باخلاق زیادہ تر اند-

لقمانِ حکیم فرمود- علم بہتر از گنج است کہ تو گنج را پاسبان خواہد بود و علم ترا نگہبان خواہد بود-

محققان گفتہ اند کہ عیب مردم نمودن عیب خود بمردم نمودن است-

عاقلی فرمود- دولت را چندانکہ صرف کنند کاہش کنند و علم را چندانکہ صرف کنند افزایش کنند-

فیلسوفی فرمود- بدستایش ابلہان نیک نگردد و نیک بنکوہش معاندان بد نشود-

دانشمندی فرمود بحالتِ غضب تحمل لازم ست و مغلوب الغضب از قبیلِ بہایم-

فی الحقیقت راستی موجبِ درستی و رضای خدا و بندہای خدا خواہد بود-

حکیمی فرمود - هرکه بر خود قبضه دارد بسیار طاقتور ست -

صوفی فرمود - جوانمرد آنست که مستحق رنجانیدن را نه رنجاند و از رنجانیدن کسی نرنجد -

عمر رضی الله عنه فرمود - دیدم همه دوستان و نیافتم دوستی بهتر از حفظ لسان -

عتیق گفته چنانکه اهل فلاکت اصحاب مال را بنظر حسرت که میبینند نبینند -

همچنان اهل جهالت ارباب کمال را بنظر شدت که میبینند نبینند -

امام فخرالدین رازی فرمود - ای هوشیار خیال دار که حال استقبال تو از ماضی بهتر باشد -

رسول الله علیه وسلم فرمود - شرم مدارید از اندک دادن که محروم کردن ازان اندکتر ست -

بزرجمهر فرمود هزار دوست را کم شمارد و یک دشمن را بسیار -

علی کرم الله وجهه فرمود - پندار و خودبینی آدمی یکی از حاسدان اوست -

افلاطون فرمود - فکر را پیش از عمل بعمل آرید -

نکته حسن پایدار بر جمالیکه رنگ ثبات نداشته باشد ترجیح دارد -

تنبیه یک خطا در اکثر اوقات آدمی را بسوی خطای دیگر میبرد -

عضدالدین ملک فرمود شخصیکه بکار ناقص (یعنی دنیه) راضی گردید تحصیل هر کمال محروم ماند -

فیثاغورس فرمود غصهٔ خود بر نفس خود از غصهٔ دوستان زیاده فائده خواهد بخشید -

سقراط را پرسیدند که توانگری چیست گفت صحت بدن -

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود حسد کردار نیکو را چنان خورد که آتش هیزم

ابومنصور بن حسین اصفهانی فرمود - بامور آینده بر فکر تکیه نباید نمود چه معلوم نیست که چه خواهد بود

حکیمی فرمود ہمان از عمدہ پادشاہان خواہد بود کہ رعایا را پاسبان خواہد بود۔

فیثاغورس فرمود۔ چیزہای نیکو کہ او تعالیٰ پسند سیکند از افعال بدست میشود نہ از اقوال۔

ارسطو فرمود۔ بکار بیفائدہ مال و فکر و خیال ضایع نباید کرد۔

صوفی فرمود۔ طائفہ کہ از طاعت توانگر بودہ اند ہمہ وقت خود را مفلس تصور کردہ اند۔

فیثاغورس فرمود۔ انسانِ بفکر بحساب مردگانست نزد حکیمان و دانشمندان اگرچہ زندہ باشد

ابو علی بن ہشیم فرمود۔ ہرچہ از کارہای دنیا و آخرتست نتیجۂ علم و حکمتست۔

حکیم شولوں فرمود۔ نافعترین چیزہا کہ در دنیا بہم رسد دوست اخلاصمندست۔

جالینوس فرمود۔ ہمہ مردم را بتمنای فضیلتی دیدم اما برای حصولِ آن عنیستی ندیدم۔

زیرکی فرمود۔ ہر کہ اتفاقِ مصاحبت نیفتادہ عقدِ محبت بندد کہ نہ آزمودہ لائق دوستی نبودہ

سعدی فرمود کالائیکہ قدرِ آن فروشندہ نداند از جائی مفت یافتہ یا خانہ کسی شگافتہ۔

حکما گفتہ اند ہر کہ معیوب باشد بعیبِ دیگرانست و عیب جوئی شیوۂ عیبداران۔

سید احمدِ رفاعی فرمود۔ مرد آنست کہ بشیخ بدان افتخار نماید نہ وی بشیخ۔

جالینوس فرمود۔ کسیکہ اعتقاد میدارد کہ از ہمہ عاقلترم اغلب کہ ہان احمقتر خواہد بود۔

بہرام بن شاپور فرمود۔ اعتماد بر دوستِ ناآزمودہ از حزم دورست تا بدشمن چہ رسد

پند آدمیرا باید کہ از بدر رفتن از دائرۂ کارِ خود خبردار باشد۔

مصلحے فرمود۔ سخن بیان دو دشمن چنان گوئی کہ چون دوست گردند شرمساری نبری۔

کیقباد فرمود۔ دوستیکہ از دوستی بتو نرسد از دشمنی او نیز زیانی بتو نخواہد رسید۔

تنبیه چوں فرصت کار از دست رود عقل آدمی بجا می آید۔

بزرگی فرمود۔ بر مصیبت دیگراں استہزا کردن دلیل جہل و سستی است۔

حکیمی فرمود۔ قومیکہ با ہم پرخاش و منازعت کنند با بیگانگاں صلح و آشتی نخواہند کرد۔

حاذقی فرمود۔ بہ نسبت نیم حکیم مریض تجربہ کار بہتر خواہد بود۔

محققی فرمود۔ ریا کار ہر چند بعزت زید اما عاقبت او بفضیحت و طاعت بمعصیت۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ہر قہقہ بخندید درستیکہ بابی از علم او فراموش شود۔

امام فخر الدین رازی فرمود عقل نوریست از انوار الٰہی نابینا نتواند کہ آں نور بیند۔

حکیمی فرمود۔ دوست آں باشد کہ بہوا و ہوس مخالفت نماید و بپیروی عقل متابعت۔

سقراط فرمود۔ دوستاں را بر ہمہ اسرار خود مطلع مگرداں چہ ہر گاہ دشمن شوند بر تو غالب شوند۔

عجیبہ بعضی از اہل منصب چناں باشند کہ در عین رسوائی مفاخرت کنند۔

ایضاً بعض از مردم کہ فی الواقع حقیر و ناچیز اند خود را صاحب جاہ می پندارند۔

حکیمی فرمود چوں خوشامد گو ہمسایۂ خود را مدح گوید تواں دانست کہ از اں غرضی و مطلبی داشتہ باشد۔

تنبیہ طبعیکہ در وی تربیت و شفقت را اثر نباشد ہر آئینہ مایۂ فساد خواہد بود۔

منقول اگر زباں مخزن خزانہ دہن بودی دل را باز اندوہ ما جز نمودی۔

عاقلی فرمود۔ کہ بمجلس نخوانده نرود و نزانده برنخیزد تا موجب ملال خاطر ہا نشود۔

افلاطوں را پرسیدند کہ تعلم تا چہ وقت مستحسن است گفت تا آنوقت کہ عیب جہل است۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود علما امانت داران پیغمبرانند با سلاطین مخالطت نکنند چوں کردند خیانت کردند

لقمان حکیم فرمود۔ احمق بلباس کہنہ میماند کہ ہر طرفش کہ بکشی جانب دیگر پارہ میشود۔

فیثاغورس فرمود۔ بہ تجربہ رسیدیکہ صلاحیت دوستی ندارد لیاقت دشمنی نیز نخواہد داشت

حکیمی را پرسیدند کہ سبب چیست گفت بجہت آنکہ خاموشی طرف اختیار داری

ابوامامہ یکی را دید کہ در مسجد بیگریست در سجود۔ گفت چوں توکہ بودی اگر اینک در مسجد میکنی در خانہ کردی

داؤد طائی را گفتند چرا با خلق نشینی گفت چکنم صحبت قومی کہ عیب من از من پنہاں دارند۔

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود بدترین مرداں نزد حقتعالی روز قیامت کسیست کہ

از بیم شر او را مراعات کنند۔

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ہر چیز را کلید بہشت دوست داشتن درویشانست

حکیمی فرمود۔ انسانرا باید کہ روزہای خود را شمردہ نباشد بلکہ وزن کردہ باشد۔

ظریفی فرمود۔ خندہ بر لطیفہای خود ناپسندیدہ کہ این حق سامعینست۔

غُصّہ از حماقت و نادانی ابتدا میگیرد و بر ندامت و پشیمانی انتہا میپذیرد۔

عرب فرمود صِحَّةُ الجَسَدِ مِنْ قِلَّةِ الحَسَدِ یعنی تندرستی بدن در کمی حسدست۔

بطلیموس فرمود۔ ادب در انساں بمقدار عقل میباشد و آں بر مرداں او را شفیع میباشد۔

حکیمی فرمود۔ مردم اشرار در ادای کارہای خود محتاج دلیلی نمیشوند۔

پادشاہی از حکیمی پرسید کہ مردم را کدام صفت عزیز نماید گفت ہر کہ وعدہ را ایفا فرماید۔

بطلیموس فرمود۔ ہر کرا تواضع بیشتر دانشش او بیشتر چنانکہ ہر زمینیکہ

پست ترست آب او بیشتر۔

افلاطون فرمود - سزاوار نیست که از طلبِ فائدہ علم حیا کنی زیرا که جہل قبیح تر از حیا است۔

حکما گفته اند حماقت و ابلہی مرضیست که طبیب ہر چند حاذق باشد از معالجهٔ آن فرو ماند۔

مقوله - زوال الدولة بارتفاع السفلة چون سفله را ترقی دست دہد دولت رو بتنزل نہد۔

حاذقی فرمود - خردمند کسیست که اگر ہمه بخصومتِ او برخیزند او را ہیچکس خصومتی نباشد

شیخ برہان الدینِ غریب فرمود - این کمالِ مروت است که چون بکمالِ سید او را بنقصانِ خود نظر افتد

فی الحقیقت مخلص تر از آدمیان ہمان که پوشیده دارد حسنات خود را چنانکه پوشیده دارد سیئاتِ خود را

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود - ہر که بمرگِ عالم اندوہگین نشود منافق باشد منافق باشد

افلاطون فرمود - نام آنست که تو بر خویش نہی و آنکه پدر و مادر نہاده اند نشانست نه نام

نکته حرف زدن با اہلِ علم که مرده باشند از مکالمت با جاہلانِ زنده نافع تر خواہد بود۔

واقعی اصلاح خوی بد که در مزاجِ آدمی راسخ گردد از قبیل محالاتست۔

لقمانِ حکیم بفرزند ارجمند فرمود - ای پسر کسیکه جامهٔ کہنه دارد او را حقیر مدان که خدای تو و خدای او ہر دو یکیست۔

سقراط فرمود - نفیس ترینِ چیزہا که جوانان یاد گیرند ادبست چه کمترینِ نفعِ اینست که ایشان را باز میدارد از چیزہای ردیه۔

افلاطون فرمود اہلِ علم را بکثرتِ علم اعتبار مکن بلکه باجتناب از شر و فساد اعتبار کن (امتحان)

حکیمی فرمود - بہترینِ سرمایه و خوشترینِ پیرایه مر اولاد آدم را بالتخصیص پادشاہانِ عالم را ادبست

دیو جانسِ کلبی فرمود - چون آتشِ خشم شعله گیرد اول در خداوندِ خشم در افتد

پس ازاں شراری بدیگری رسد یا نرسد۔

نصیحت آدمیرا باید کہ بمشغولی کارہای مردم فرصتِ سرانجام کارخود از دست ندہد۔

عرب فرمود مُشَاهَدَةُ الْاَبْرَارِ بَيْنَ التَّجَلِّيْ وَالْاِسْتَارِ

یعنی دیدنِ نیکوکاراں میانِ آشکارا و پوشیدہ است۔

حدیث از مخلوقات بنزدِ آفریدگار ہیچ مخلوق گرامی تر از عقل نیست کہ آدمے

بمیرانۂ عقل شرفِ خلافتِ آفریدگار یافتہ۔

کلام آدمی در دنیای فانی اگرچہ انواعِ مشقتہا کشد مرگ بدل نمیخواہد۔

مثل چوں نوبت شاہی بہ بوزینگاں رسد روباہانِ مکار از بہرِ فریبِ آنہا موجود خواہند بود

حکیم ابونصر فارابی فرمود۔ ہرکہ علمِ اخلاق پاکیزہ نکرد آں از سعادت اخروی محروم ماند۔

فضیل بن عباس گوید کہ صحبت با فاسقِ نیکوخو دوست تر دارم کہ با قاریِ بدخو۔

حکیم سولون را پرسیدند کہ سخن کرا میگوئید جواب داد کہ ہرکہ بمالِ خود بخل نفرماید و بمالِ دیگری نظر نتماید

حکیمی فرمود۔ چوں مرد سخن گوید علم و جہلِ او معلوم شود اگر خاموش ماند شناختن او مشکل است

حکیم جنید بن اسحاق فرمود۔ ہر زمانہ یک عادتِ خاص یا علمِ خاص از انسان مناسبت میدارد

عبداللہ بن مقنع را پرسیدند کہ دوست خود را دوست داری یا خویش را گفت دوست خویش را

کلامِ ما الکلام بخیلاں در دنیا ہمچو محتاجاں زندگانی میکنند و در عقبیٰ مثلِ اغنیا بحساب خواہند افتاد

عرب فرمود مَنْ لَمْ تُسِرَّ حَيَاتُهُ لَمْ تَغُمَّ وَفَاتُهُ

یعنی ہرکہ خوش نشد زندگی او اندوہگیں نشد مرگ او۔

دارا ب فرمود بخشش ناخواسته دادن است چه پس از خواستن پاداش خواهش باشد۔

فیلسوفی فرمود کسیکه بر قسمت خود شکایت مینماید اورا باید که بر عقل خود هم اندکی حاکی و شاکی باشد۔

حکیم انکاس فرمود۔ بوقت عروجاه آدمی را بامتحان درآری نه بوقت ذلت و خواری۔

سقراط را پرسیدند که با کدام کس انس گرفتن لائق تر است گفت با آدم عاقل و دوراندیش و نیکرای۔

فاضلی را پرسیدند که بلاغت چیست گفت آنکه خواص اهل علم بآن راضی شوند و عوام بفهم آن معذور نباشند

مولانای شمس الدین فرمود۔ که اکثر مردم کار امروز بفردا میگذارند و نمیپندارند که امروز فردای دیروز است۔

ناصحی فرمود میخواهی که پردهٔ ناموست سلامت ماند پرده دری ناموس دیگران در خاطر مگذران۔

حکیم اومبرس فرمود۔ هر که محسن خود را بذکر خیر یاد نخواهد نمود کافر نعمت (پوشنده نعمت) خواهد بود۔

دیوجانس کلبی را یکی پرسید که با دشمن از کدام چیز انتقام گیرم گفت آن کمال حاصل کن که در دشمن نباشد۔

امام ابوحنیفهٔ کوفی فرمود۔ هر کرا علم هم از معاصی و فواحش باز نداشت ازو زیانکار تر که باشد۔

رسول مقبول صلی الله علیه وسلم فرمود حسنوا اخلاقکم یعنی نیک کنید اخلاق خود را ازین ثابت میشود که اخلاق نیک بجد و جهد حاصل میشود۔

افلاطون فرمود بسیار ضرر را که بمردم میرسد بجهت ترک مشورت است اما مشوره با دانای غیر حسود باید نمود

حکیمی فرمود۔ عادت آدمیان اینست که چیزی را که دست بدان نرسد بزعم خود مکروه قرار دهند۔

قال حسب حال هر اقرار دوستی و خویشی که با دوستان و خویشان خود کنیم آخر الامر خواهیم دریافت که محبت نفس خود بر همه چیز ها غالبست۔

منصفی فرمود۔ صلحیکه بجهت پس صائب درباره خصمین صورت پذیر شود پائیدار نخواهد بود۔

دانائی و فهمید ۱۲

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ عاجزترین مرداں ہمانکہ دوست ندارد و چوں دوستے بہم رساند باندک ملالتی فرو گذارد

ناصحی فرمود۔ انساں را بہتر باشد کہ کار آغاز کردہ بانجام رساند کہ نفع آں بستاند و نا تمام

ہر قدر رنجی کہ بجاں رسید رائیگاں گردید۔

بطلمیوس فرمود۔ ہر کہ علمی را بیاں فرمود زندگانی جاوید حاصل نمود یعنی مصنف نزد نہاند

و نامش بر صفحۂ روزگار یادگار باشد۔

حکیمی فرمود۔ رای بزرگ را حقیر مدارید اگرچہ از کودک ظاہر شدہ باشد زیرا کہ دُرِ گران قیمت بہا از

خود نیفتد گو کودکِ غواص از دریا بر آوردہ باشد۔

سقراط فرمود۔ خوشش آنکسست کہ دشمناں از اندیشۂ آزار او ایمن باشند نہ کہ دوستاں او بیزار ہیچو دشمن۔

دراب فرمود۔ بہترین خوی سلاطین راست گوئیست کہ بیم دشمن وامید دوست در وست۔

فیلسوفی فرمود بمقتضای دانش کردار آدمی در اقبال او چنان باید کہ ہنگام ادبار نگہداشت احباب او ضامن باشد

اسکندر را فردوسی فرمود۔ چون امتحانِ کسی منظور باشد ذکر محال لاحق گرداں اگر اقبال نمود احمق داں۔

بقراطیس فرمود۔ علومِ شریفہ ہرگز دلنشیں نشود تا خطراتِ خسیسہ از دل بیروں نرود چہ لطیف و کثیف یکجا نشود۔

جاماسپ فرمود۔ دشوارترین کارہا آنست کہ کریمی پیش لئیمی دستِ احتیاج پیش نہد۔

عارفی فرمود کسیکہ کار خود را بباری تعالیٰ تفویض نماید در وقت احتیاج بالیقین دوستِ معین او پیدا آید۔

تنبیہ چوں ما نمیدانیم کہ چہ قسم آفت و بلا بر ما نازل خواہد بود تمسخر بہ دیگراں بغایت نازیبا و بیحاصل خواہد بود۔

حکیم انکاس فرمود کسیکہ علم خواند و عمل نکرد مثل آں بیمارست کہ دوا نزد یک دارد و بکار علاج نمی آرد۔

فیلسوفی فرمود۔ ہر کہ ارادہ دارد کہ از آئندہ نیک شود از یں ثابت میشود کہ نصف از اول نیکست۔

ارسطو فرمود - دور باش از کسانیکه زود غمگین شوند که عادتِ سفیهان و بیعقلان بر تو مسلط نباشد -

افلاطون فرمود - بامریکه خود معذورست دیگر انرا دران ملامت چه ضرورست -

فاضلی فرمود - حرمتِ اوستاد و سیرتِ اوتادست و تا توجمعی از اولیا باشند که قوام عالم ببرکت وجود ایشان باشد

تنبیه فرزندانِ نافرمان اکثر در محنت و بلا افتاده در عالمیکه کار از دست رود توبه میکنند - (اهل)

سانحه در کشوری و خاندانیکه نامان و غمازان راه سخن یافته باشند آرام و راحت نخواهد بود -

حدیث مومن کامل نباشد یکی از شمایان تا دوست دارد برادرِ مومن را آنچه دوست دارد نفسِ خود را -

دیوجانسِ کلبی وزیرِ بجا کم وقت گفت که بخوبی اسپ و لباس صورتِ خود خودنمائی میکنی بکن اما باحسان و بخشش بکن -

بزرجمهر فرمود - از اوستاد پرسیدم که فضیلتی هست که وقتی عیب شود گفت سخاوت که با منت باشد -

حکیم اسقیلوس فرمود شخصیکه بداند که زمانه در گردشست باید که وقتِ خود را ضایع نماید -

فائده بینِ جنگ و جدل میان بازوی خود و سرپنجهٔ دشمن اندیشیدن فائده مند خواهد بود -

علی کرم الله وجهه فرمود ما رأیت ظالماً اشبه من المظلوم الحاسد

یعنی ندیدم چون حسود ظالمی را که بمظلوم شبیه باشد -

نکته محبتِ صادق همچو طلائیکه آنرا در آتش بسوزند بهنگامِ امتحان عیارِ خود را کم نمیکند -

فیثاغورس یکیرا دیده که لباسِ فاخره پوشیده سخنانِ ناصواب میگفت گفت یا سخن را چون لباس کن یا لباس را چون سخن

نکته کسیکه با اهلِ دغل و ستمگار معامله کرد او از آفت و بلا آزاد گردید بداند که نیکبختست -

علی کرم الله وجهه فرمود هیچ باک نیست که اگر کسی چندان مزاح کند که از حد بدخوئی و دایرهٔ بیشرمی بیرون آید

امام فخرالدینِ رازی فرمود چیزیکه در تو نباشد و کسی تعریفِ آن نماید هرگز آنرا در دلِ خود تمکین مده -
یعنی جمی ندے ۱۲

بوزرجمہر از استاد پرسید کہ نیکی کردن بہتر است یا از بدی دور بودن گفت از بدی دور بودن زیرا کہ نیکی کردن ہمہ کس را میسر نیست

حکیم ابوالحسن عرفی را پرسیدند کہ با اہل زمانہ چگونہ باید ساخت گفت بفروتنی و خاکساری۔

حکیم انبازقلیس فرمود۔ تا ظاہر و باطن و فائدہ شئی ندانی لائق نیست کہ ذکر آں بہ زبان رانی۔

عاقلی فرمود۔ ہر کہ با دوست دشمن محبت ورزد یا با دشمن دوست در آمیزد او را در سلک دشمنان شمار و خود را از و دور دار

امام ابوحنیفہ کوفی فرمود۔ ہر کہ نداں علم ندر دیش او علمی گفتگو باعث اذیت او خواہد بود۔

لقمان را پرسیدند کہ کیست از مرداں داناتر گفت آنکہ از علم مرداں بعلم خود افزاید۔

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود۔ سخنیکہ مخالف جمہور باشد در مجالس عام ہرگز بزبان مراں

گو نفس الامر صحیح باشد اگر آنہا براں انکار کنند صحبت منغص گردد۔

حکیم اومیرس فرمود۔ دنیا را کارخانۂ تجارت داں و کوشش نما کہ نقصان نگردد۔

پیر ہرات باصحاب خود وصیت کرد کہ از ہر پیر سخنی یاد گیرید و اگر نتوانید نام ایشاں یاد دارید کہ بہر یابید

حکیم عبدالواحد جرجانی فرمود۔ نہایت علم آدمیست کہ (معرفت میفزاید) خود را

از کمال شناخت الٰہی عاجز داند۔

افلاطون فرمود۔ کسیکہ تعلیم کند مردم را چیزیکہ خود نکند بمنزلۂ شخص نابیناست کہ چراغ

در دست دارد بجہت روشنائی دیگراں۔

جالینوس با کودک خورد کہ براہ معرفت چیزی پرسید جواب تلخ بشنید گفت

(اناء ذہب فیہ خل) یعنی بہ آوند زر سرکہ است۔

کاملی فرمود۔ ہر چہ ترا خوش آید اگر آں ہمہ از خلق خواہی غرض تو بحصول نہ انجامد کہ

کہ خلق ہمہ چیز ندارد وہمہ از کسی باید خواست کہ ہمہ دارد۔

مقتضد خلیفہ فرمود۔ ہر تیغِ زبان کہ در شکر گذاری کُند باشد او را بزبانِ تیغ سزا باید داد۔

افلاطون فرمود۔ سزاوار نیست ادیب را کہ غیر ادیب (نوآموز را) را خطاب کند بدرشتی بلکہ برفق و مدارا چنانکہ اہلِ ہوش ستانرا بملائمت و نرمی خطاب کنند۔

عرب فرمود الحسد یقتل الحاسد قبل ان یصل الی المحسود یعنے حسد حاسد را بکشد قبل از وصول بداں چیز کہ براں حسد برد۔

بزرجمہر از اوستاد پرسید کہ کدام عاقلتر از مردمانست گفت ہر کہ کم گوی و بسیار دانست۔

فاضلی فرمود۔ کہ انصاف بریں مقتضی خواہد بود کہ بکلامِ قابلِ قبول بر قائل نظر نباید نمود۔

نکتہ از طعن و تشنیع عوام کالانعام غبارِ ملال رابخاطر راہ دادن لائق اربابِ ہمت نخواہد بود۔

تنبیہ آدمیرا باید کہ در اختیار کردن صحبت دوستان و ہمنشینان لحاظ کردار و سرشت آنہا بواجبی

عرب فرمود اَلعَدَاوَۃُ فِی الاَقَارِبِ کَالسَّمِّ فِی العَقَارِبِ ۔

یعنے دشمنی در نزدیکاں ماند زہرست در کژدمہا۔

لقمان حکیم را پرسیدند کہ ادب از کہ آموختی گفت از بی ادبان کہ ہرچہ از افعالِ ایشان در نظرم ناپسند آمد از اں احتراز کردم۔

فائدہ انسانرا لازمست کہ وقتِ توغل اقبال (بکمال رسیدن ۱۲) خیالِ تنزّل ہم داشتہ باشد کہ اکثر غفلت باعثِ نزولِ زوال میگردد۔

حکیمی فرمود۔ ہیچ انصافی بالاتر ازیں نیست کہ آدمی خود منصفِ خود باشد یعنے دیگر حالِ

خود را ناشائستہ بیند خود را حد تشنیع زند۔
زدن ۱۲ ملامت ۱۲

عتیق گفتہ۔ بر ہر چیز کہ فخر و سبابات وزرا و سلاطینست اصل آں ہمہ طفیل غربا و ساکینست۔

ارسطو فرمود۔ ہیچ رنجی از حسد عظیمتر نیست چہ مرد حسود پیوستہ از مکنت و نعمت مردماں در محنت و زحمت میباشد۔

خواجہ علی رامتنی را پرسیدند کہ ایماں چیست فرمود کندن و پیوستن مصرعہ یعنی از خلق کنی دل بخدا پیوندی

عتیق گفتہ۔ کہ اہل دغل اکثر مردم غافل را بفریب می آرند ازیں ثابت میشود کہ عالم الغیب را بالکل غافل می پندارند۔

بزرجمہر فرمود۔ حکیمیکہ زیادہ بر حاجت خود طلب اید او را علم حکمت فائدہ نبخشید و ذائقہ آں مذاق او نچشید۔

حکیم ابو عثماں دمشقی فرمود۔ از علما ہر کہ فروتنی زیادہ خواہد بود ہماں در علم زیادہ خواہد بود۔

لطیفہ جوانی پوست پلنگی بر زین اسپ انداختہ تبفاخر میرفت حکیمی دید و بخندید و گفت ایں پوست را بر پشت پلنگ نگذاشتند بر پشت اسپ ہم نخواہند گذاشت۔

عرب فرمود اَلْوَلَدُ الرَّشِیْدُ یُقْتَدِیْ بِاَبِیْہِ الْحَمِیْدِ۔

یعنے پسر رشید پیروی میکند بہ پدر ستودہ خود۔

لاریب مردم ناداں در پیر و ا سبب حماقت خود ہا خود را ملامت کمتر میکنند۔

حکیمی فرمود۔ ہر انچہ پیش مردم راست باز دلیل نیکو بود پیش مفسداں زبوں و ذلیل۔

لہراسپ فرمود۔ بیماری بر خی مردماں را مایۂ تندرستیست چنانچہ گوشمال مردماں سرکش مایۂ آسودگی خود آنہاست۔

ارسطاطالیس فرمود ـ کسوت علم بطمع ثروت نپوشیدم چون بزندگی دہل خوشم نیاید از ان بتحصیل علوم کوشیدم ـ

عتیق گفتہ ـ ہر معاملت کہ خلاف راستی ظہور خواہد نمود دران خوف و ہراس داخلی ضرور خواہد بود ـ

افلاطون فرمود ـ اگر چیزی بمستحق دہی اورا محتاج سوال نگردان ـ در استخفاف ذُل خواری طلب و خجلت سوال کافیست ـ

عالمی فرمود ـ سخاو کرم اسراف نیست چہ ہر کہ برضای خدای بیہال مال و دولترا بشہرت بے مانند حظ نفس صرف کرد اسراف کرد ـ

فیثاغورس فرمود ـ لائق نیست ترا کردن چیزیکہ ہرگاہ ترا باں سرزنش کنند در خشم شوی ـ

عتیق گفتہ ـ ہر بادۂ کہ فخر و مباہات را کار فرماید ـ فخر و مباہات عظمت آں مادہ را بی اعتبار نمایند

دیوجانس کلبی فرمود ـ سگیکہ از خداوند خود ببرید و عقب تو گردید اورا دور کن کہ روزی ترا نیز بگذارد و پی دیگری گیرد ـ

حکیم اومیرس فرمود ـ اگر بصلاح و مشورت نقصان برسد بدانید کہ لائق آں نقصان بودید ـ

موسی علیہ السلام بیان نمود کہ حقتعالی فرمود ـ ہر کہ بر ظالم دعای بد نمود حق خود حاصل فرمود ـ

حکیم ابو محمد حرفی فرمود ـ ہر کہ بغرور دولت با یاران ہمجنس استوار نماند خوار و بی اعتبار ماند ـ

عتیق گفتہ بجائیکہ سستی از اقسام کمالی اقدری نخواہد بود ـ دراں مقام زوال آں کمال را تاخیری نخواہد بود

حاذقی فرمود ـ اگر دوست خود را بادش خودبینی ناخوش مشو کہ خاصۂ دوست بر خیر نوسیت اگر محل اعتماد نیست محل اتحاد نیست ـ

حقتعالی مقدمات اینجهان از حکمتی انتظام داده است که هیچ یکی از افراد انسانی اگرچه محقر بود هرگز بیفائده نیست

سقراط را پرسیدند که چرا العزلت میگذرانی گفت در تنهای حواس ظاهر و باطن جلا میگیرد و قوت دراکه صیقل میپذیرد۔
دریافت ۱۲

وای بر کسیکه خود را بدست خود در محنت و بلا انداخت و بعد ازاں ناچار شده از دشمن مدد خواست۔

فیثاغورس فرمود۔ پاک نفس وقت خلوت باموز شهوت از دیگراں هم زیاده تر از خود شرم میکند۔

حکیمی فرمود۔ مردم فرومایه اکثر متکبر میباشند و شرف دیگرانرا بخود نسبت میکنند۔

نکته در خدمت دو حریف مخالف پرداختن خالی از مضرت گونه نخواهد بود۔

ارسطاطالیس را گفتند که مال جمع میکنی و این پسندیدهٔ حکما نباشد گفت حکیماں مال از بهر آں جمع میکنند که محتاج لئیماں نشوند۔

دانشمندی فرمود۔ هر چیز را باندازهٔ قدر آں ستایش باید نمود زیرا که بعد اندک زماں حقیقت آں روشن و نادانی تو مبرهن خواهد بود۔

هوشنگ فرمود پادشاه راستی نشاید چوں او نگهبان کشور است و شایسته نیست که نگهبان را دیگری نگهداری کند۔

داوب فرمود۔ آنکه در دوستی ترا ستایش کند بچیزیکه در تو نباشد در دم دشمنی نیز بدگوی کند بچیزیکه در تو نباشد۔

ناصحی فرمود۔ لباس پاکیزه وقت چرکین نزد عقلا قبیحتر بود چه نفس را باخلاق ذمیمه گذاشتن و خود را بلباس نفیسه پیراستن نیکو نباشد۔

افلاطون فرمود۔ چوں بادشمن آغازِ مخاصمہ کنی از اطاعتِ غضب حذر کن کہ آن ترا از دشمن دشمن‌تر

حکیمی فرمود۔ شناختِ نیکوکار ہمیں ہیں کہ بکہ اطاعت تو میفرماید و بکہ نافرمانی مینماید اگر

تابعست در کارہای خیر ہست والاغیر۔

عرب فرمود اَلْاِسْتِعَارَۃُ مِنَ الْمُسْتَعِيْرِ كَالسُّؤَالِ مِنَ الْفَقِيْرِ

یعنے عاریت گرفتن از عاریت گیرندہ مانند سوال کردست از محتاج۔

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود۔ کارِ عاقلاں و حکیماں اینست کہ فقط استیفای لذت

مقصود نباشد بلکہ لبغیر اقامت آں دفعِ کدامی حاجت یا فضیلت یا بادی کدامی سنت و اقتضود۔

عرب فرمود عَادَاتُ السَّادَاتِ سَادَاتُ الْعَادَاتِ

یعنے عادتہای سرداران سردارہای عادتہاست۔

سقراط فرمود۔ شرم نباید از انکہ حق را قبول کنی از ہرکہ باشد اگرچہ نکو ہید صورتے باشد

چراکہ حق در نفس خود عظیم المنزلت است۔

دیوجانس کلبی را کسی دشنام داد جواب نگفت گفتند چرا تحمل ساختی و بسزا نپرداختی

گفت او را ہمیں سزا بست کہ دشنام میدہد۔

بزرگی فرمود۔ جاہل چوں غریقیست او را از دور نصیحت کن کہ اگر بلا کشود ترا باخود نبرد۔

اقلیدس فرمود۔ بنفس اظہار بدی و اخفای نیکی مرداں میکند چنانکہ مگس اکثر بر جای مجروح

می نشیند و بر درست کمتر۔

نکتہ ذہن متوسط با مجاہدہ و استقلال از ذہن رسا کہ صاحبش ثبات و استقامت متصف نباشد بہتر است۔

ابوبکر وراق فرمود - اگر مسلمانی بپہلوی تو نشیند مگس از خود مراں کہ مبادا برخیزد و برو نشیند گویند ہمیں نیت مگس بردی ہرگز نشستی -

ذوالنون مصری فرمود عبودیت آنست کہ بندہ او باشی بہمہ حال چنانکہ او خداوند تست بہمہ حال

عرب فرمود وَعْدُ الْكَرِيْمِ اَلْزَمُ مِنْ دَيْنِ الْغَرِيْمِ

یعنے وعدۂ جوانمرد لازمتر است از قرضۂ قرضخواہ

علی کرم اللہ وجہہ فرمود - میانہ روی در توانگری و درویشی باعث استمداد صیانت و نگہداشت خودست از بلیات و مکروہات زمانہ -

مقولہ ہر مرضی را دوا و در پی آں شفا کہ علت زایل میشود و بر عادت دل مائل -

شیخ زین الدین خلد آبادی فرمود - نیکمرداں تربیت مرداں از صورت مرضعہ آموختہ اند اگر مرضعہ از ناخور دنیہا پرہیز کند مزاج فرزند صالح شود والا آنچہ در فرزند اثر کند -

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود هر خواہ اسلام کند یا دست او گیرد یا با او کنار گیرد شصت و چہل سال عبادت او نا چیز گرداند

رابعۂ بصریہ فرمود معموری اوقات اول زینہ عرفان الٰہیست چہ حفظ اوقات افضلتر از عبادات است کہ از آں عمر ترقی میگیرد و امور دنیا و عقبیٰ درستی میپذیرد -

عرب فرمود اَلْمَرْءُ عِنْدَ الْاِمْتِحَانِ يُكْرَمُ اَوْ يُهَانُ

یعنے مرد نزدیک آزمایش بزرگی کردہ میشود یا خوار کردہ میشود -

علی کرم اللہ وجہہ فرمود - بیشتر ہلاکت عقول برق طمعست چہ برق ہر چیز کہ بر افتد نابود گرداند و طمع ہر کہ راسخ گردد عقلہ را نابود گرداند -

نوذر بن منوچهر فرمود - فرزند نا قابل بانگشت زائد میماند اگر ببرند درد پیدا آید و اگر گزارند بد نماید

ابوالحسن قوسنجی فرمود - در دنیا هیچ چیز ناخوشتر از دوستی نیست که دوستی وی بغرضی باشد یا بعوضی -

حکیم سولوں فرمود - هیچ از افرادِ انسانی پیشِ رحلت از دار فانی نتوانند که خود را بهتر و خوشنصیب گویند -

ابوسلیمان رضی الله عنه فرمود - مرا یاری بود چون از وی چیزی مطلبیدم کیسه پیشِ من نهاد روزی گفت چه مقدار دهم از آن روز آن حلاوتِ دوستی که داشتم نماند -

لقمان حکیم فرمود - از سستی عقلِ آدمیست که پیش از آنکه امری را استوار سازد باظهارِ آن پردازد -

عرب فرمود مَن لَم یُؤَدِّبهُ الاَبوَانِ اَدَّبَهُ الزَّمَانُ

یعنی کسیکه ادب نداد پدر و مادر ادب داد او را زمانه -

ادریس علیه السلام فرمود - چون خواهی که با کسی طرح دوستی افگنی نخست او را بغضب آر اگر در غضبش نصفت است لائقِ صحبت است -

جالینوس ابلهی را دید که دست در گریبانِ دانشمندی زده بیحرمتی میکرد گفت اگر این دانا بودی کارِ او با نادان بدینجا نرسیدی -

ذراره بنِ اوفی را شخصی بعالمِ رؤیا دید و پرسید که نزدِ تو کدام عمل افضل است گفت رضا بالقضا و قصرِ امل -

حکیمی فرمود - نهانِ خود با هیچ دوستی در میان منه چه بسا باشد که در دوستی خلل گردد و بدشمنی بدل گردد -

موزدگی را پرسیدند که راست را با راست صحبت بد باشد تیر را با کمان موافقت چگونه آمد
گفت براستی زه وقتیکه زه بصورت کمان گردد فی الفور از صحبت او میگریزد

شمارند اہل دل این نکته را راست — که کج با کج گراید راست با راست

عرب فرمود عِلَلُ الْاَفْهَامِ اَشَدُّ مِنْ عِلَلِ الْاَجْسَامِ

یعنے بیماریهای فهمها سخت‌تر است از بیماریهای بدنها۔

صاحب بن عبید حکیم خوشنویس فرمود۔ شراب اصل کلید فسق و فجور است که بیش
نوشش قفل درهای بلا و اسیب باشد۔

بقراط فرمود۔ هرکه قرب سلطان اختیار نماید باید که با اہانت او مضطر نشود که غواص را
از چشیدن آب شور چاره نیست۔

حکیمی فرمود۔ که حسود همیشه در زحمت و بار رو گار خود ستیزه سنج که بر قسمت دیگران گره بر ابروان
رسول صلے اللہ علیه وسلم فرمود۔ دور باشید از غیبت که غیبت از زنا بدتر است توبه از زنا
پذیرند و از غیبت نپذیرند۔

فیثاغورس فرمود کسیرا که اول بدوستی گرفتی و بعد ازان دریافتی که اہلیت آدمیت
ندارد با او چنان سلوک باید که بدشمنی نگراید۔

سعدی فرمود۔ یکی از حکما شنیدم که میگفت هرگز کسی بجهل خود اقرار نکرده مگر آنکسکه چون
دیگری در سخن باشد همچنان تمام نگفته سخن آغاز کند۔

دانائے فرموده۔ دانا را چون بر حقوق حقتعالی نظر افتد و قدر می دل دانا و گوش

شنوا و چشم بینا دار د امر و نهی او را در حق خود احسان عظیم پندارد۔

بهاء الدین نقشبند رحمہ اللہ علیہ را پرسیدند کہ سلسلۂ شما بکجا میرسد فرمود کہ از سلسلہ کسی بجائی نمیرسد

شیخ ابوالحسن خرقانی روزی باصحاب خود میگفت کہ چہ بہتر بود گفتند شیخا ہم تو بگوی گفت دلیکہ ہمہ وقت یار آں باشد۔

ابو منصور را پرسیدند کہ برای غسل بآب رویم رو بکدام سمت کنیم گفت بجانبی خود کہ دزد نبرد و برہنہ نشوید۔

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی فرمود۔ در مجلس بدگوی ملک کہ اہل پورب چناں و اہل پنجاب چنیں و مغول چناں و افغان چنیں نشاید از قوم کسی از اہل حمیت باشد دل شکنی او صحبت منغص گردد۔

سقراط فرمود۔ خلاصۂ تمام حکمت خوشخوئیست کہ ازاں امنیت و سلامت حاصلست و باعث الفت ہر دل۔

حکیمی فرمود۔ برای وسعت معاش جمع مال از وجہ حلال شرعاً مستحسنست کہ از آدمیاں بینیاز و از ذلت باز میدارد۔

ارسطو را پرسیدند کہ بلاغت چیست گفت اقلال لفظ بی اخلال معنی
یعنی کم بودن الفاظ بدیندرجہ کہ در معنی خللی نباشد۔

عرب فرمود اَلعِلمُ حُلیَۃُ الفَقِیہِ وَالجِہلُ حُلیَۃُ السَّفِیہِ
یعنی علم زیور دانا ست وجہل زیور نادانست۔

حق سبحانہ تعالی اوامر و نواہی کہ نافذ فرمودہ محض برای اصلاح معاش و معاد انسانست نہ بہبت فلاح ذات و صفات خود۔

جالینوس فرمود - چنانکه آدمی بدمِ پیری با وجودِ تغیرِ حال و خوفِ مرگ از علاج باز نمی آید -
همچناں لائقست کہ ہرچند نفس بر کسب کمال قادر نباشد بقدرِ طاقت از کوشش باز نیاید -
ذکریا علیہ السلام فرمود - حقتعالی میفرماید کہ حاسد دشمنِ نعمتِ منست و بر قضاءِ من خشم
گیرد و قسمتیکہ میان بندگان کردہ ام نمی پسندد -
ارسطاطالیس از جوانی صاحب جمال سوال کرد جواب ترش و ابلہانہ بشنید و گفت
بیتٌ حسنٌ لو کان فیہ ساکن یعنے خانۂ خوبست اگر کسی دران بودی -
حکایت شخصی سلطان العارفین بایزید بسطامی را گفت کہ پارۂ پوستیں خود بمن دہ تا برکاتِ
آن بمن رسد شیخ فرمود اگر پوست بایزید بر پوشی سود ت ندہد تا عملِ بایزید نکنی -
تنبیہ اگرچہ آدمیانِ مکار انبارِ جنس خود را فریب میدہند اما پیش داور دادار کہ
ے کہ پیدا و پنہان نزد وش یکیست ❊ بکیفرِ کردار گرفتار خواہند بود ❊
عمر رضی اللہ عنہ فرمود - مرد را ہیچ بہتر از عقل نیست کہ ہدایت کند مصاحبِ خود را براہِ
راست و باز دارد او را از گمراہی تمام بدرستیکہ تا کامل نشود ایمانِ مرد مستقیم نشود دین اگر بکمالِ عقل
نکتہ در خبرست کہ خدائتعالی بداؤد علیہ السلام وحی کرد کہ قومِ خود را بگوئی کہ پادشاہانِ عجم را
بد نگویند کہ ایشان جہان را بعدل آبادان کردند تا بندگانِ من دران نیک زندگانی میکنند -
سلطان المشائخ نظامِ اولیا - فرمود - کہ در واقعہ کتابی یافتم دران نوشتہ بود کہ
تا امکان بدلی راحت رسان ازیں رو کہ دلِ مومن محلِ ظہورِ ربوبیت ست -
نکتہ خدائتعالی فردای قیامت با بندۂ از مفلسی و بیمایگی شرمندہ گوید کہ فلان دانشمند

وعارف را میشناختی گوید آری فرماں رسد کہ ترا بوی بخشیدیم۔

سید الطائفہ جنید فرمود۔ حکایات المشائخ جُنْدٌ مِنْ جُنُوْدِ اللّٰہِ یعنے سخنان مشائخ در علم ومعرفت راسخ لشکریست از لشکرہای خدای تعالیٰ کہ بشورہ دل کہ عنان عزیمت تا مخالفت نفس و ہوا ارادی در ہم شکست یافت

ارسطو فرمود۔ یاری مجو از کسیکہ میل صحبت تو کنند تا آنکہ ذاتی غرض او را اگر محبت فی ذاتیست با وی مجالست کن واگر عارضیست با او ہمنشینی مکن کہ ہرگاہ غرض برطرف شود دوستی برطرف گردد۔

حکما گفتہ اند ہر کہ ترا ملامت و شنیدہ تملق بکار برد بران فریفتہ مشو کہ او غرضی از اغراض نفسانی با تو متعلق دارد اگر آن روا نشود ترا رسوا کند۔

بشر حافی را یکی گفت کہ مرا دعا کن کہ عیالدارم و ہیچ چیز ندارم فرمود در آں حال کہ عیال ترا گوید کہ نفقہ نیست و دل تو از آں بدرد آید آنزماں مرا دعا کن کہ در آنوقت دعای تو فاضلتر بود از دعای من۔

سقراط فرمود۔ در عجبم از کسیکہ داند و شناسد فنا و زوال را۔ دنیا چگونہ بازی میدہد او را و غافل میگرداند از چیزیکہ فنا و زوال را بران راہ نیست۔

باب الثانی

امام شافعی فرمود۔ تواضع محبت و قناعت راحت میفزاید۔

صاحب دلی فرمود۔ در مہمان منگر کہ کیست درکرم خود نگر کہ مقتضی چیست۔

ضرب المثل۔ ملا شدن آساں و انسان شدن مشکل۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ دل احمق در دہن و زبان عاقل در دل۔

حکیم مہادر جیس فرمود۔ چنانکہ علم و ادب نشان سعادتست۔

ہمچناں بردباری و فروتنی باعث قدر و منزلت۔

ضرب المثل خدا می بیند می پوشد ہمسایہ نمی بیند میخروشد۔

گودرزبن پلاس فرمود۔ ناداں را بہ از خموشی ہنری نیست۔

بیژن پسرِ او چوں ایں سخن بشنید گفت اگر ناداں ہمیں را بداند ناداں نیست۔

حدیث نیکوی کنید در حقِ مادر و پدرِ خویش تا نیکوی کنند پسرانِ شما در حقِ شما۔

سعدی فرمود۔ ہمہ کس را عقلِ خود بکمال نماید و فرزندِ خود بجمال۔

حکیم اسفیلوف فرمود۔ عالمِ بی عمل و عابد بی معرفت چوں گاو عصار است۔

بزرگی فرمود۔ علمِ اندک بعملِ بسیار بسیار۔ و علمِ بسیار بعملِ اندک اندک۔

حکیمی فرمود حیوان بی سزبانی و انساں بزباں سختیہا کشند

عاقلی فرمود۔ بنیادِ دوستی استحکام نپذیرد الا بتواضع و مرادِ نتواں رسید الا بصبر

بطلیموس فرمود۔ قید خانۂ جسم مرض و سقم۔ و قید خانۂ روح رنج و غم است۔

گشتاسپ فرمود۔ بدانشاں چوں گوسفنداں و دانشمنداں آنہا را نگہبانانند۔

حکیمی فرمود۔ زنِ خوب قیمت ندارد۔ و زنِ بد ہم قیمت ندارد یعنے ہیچ نمی ارزد۔

حاذقی فرمود۔ حسن و قبحِ انساں بمعاملات تواں شناخت نہ بملاقات۔

سقراط فرمود۔ خاموشی کہ بسوالِ کسی کلام کند از اں گویا بہتر است کہ بگفتنِ کسی خاموش گردد

سعدی فرمود۔ شیطاں با مخلصاں برنیاید و سلطاں با مفلساں۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم دعا فرمودی بار خدایا خلقِ من نیکو آفریدی خُلقِ من نیکو کن۔

نصیحت مجلسِ علما و صحبتِ حکما نیکترین جاہا و کارہاست۔

داراب فرمود۔ نباید خردمند با بیخرد بیکار کند۔ و ہشیار با مست کار زار نماید۔

شاپور فرمود۔ پاکدامنی جز بیاری خدا دست ندہد۔ و دانش بخواستِ او پیدا نشود۔

محققی فرمود۔ علمِ بیعمل بیگانگیست۔ و عملِ بیعلم دیوانگیست۔

فاضلی فرمود۔ عالمِ گفتار در عالم بسیار۔ اما عالمِ کردار بودن بس دشوار۔

سقراط فرمود۔ کسیکہ از خدا نترسد از ہمہ کس ترسد۔ و کسیکہ از خدا ترسد از ہیچکس نترسد۔

نکتہ عارف بر درد و رنج شادی میکند۔ چون عامی کہ بر حصول گنج مبارکبادی۔

حدیث ایمان راست نمیشود تا دل راست نباشد۔ و دل راست نمیشود تا زبان راست نباشد

بزرگی فرمود۔ در تندی و تیزی قوتِ مطالبست۔ و در لجاجت نقصانِ مراتب۔

خسرو پرویز فرمود۔ شکر کنندہ را نعمت دہید۔ و نعمت دہندہ را شکر گوئید۔

هوشنگ فرمود۔ ستمگار پشیمانست اگرچہ ستایشش کنند۔ و ستمکش آسودہ ست اگرچہ سرزنشش نمایند

حکماءِ متاخرین فرمود۔ خموشی بہ از سخنست۔ و سخن نیک بہ از خموشیست۔

حکیمی فرمود۔ مرگِ نیکوکار آسودگیِ اَنست۔ و مرگِ بدکار آسودگیِ جہان۔

مدققی فرمود۔ امروز ہمان بہ کہ فردا بکار آید۔ و فردا ہمان بکار آید کہ امروز بعمل آید۔

ابو عثمانِ دمشقی فرمود۔ عقل سببِ صفای نفسست۔ و جہل باعثِ کدورت۔

عاقلی فرمود۔ آغازِ دوستی نیک گفتنست۔ و آغازِ دشمنی بد گفتن۔

حکیمی فرمود۔ عاقل دانستہ میشود بہ بسیار خاموشی و جاہل دانستہ میشود بہ بسیار گفتن۔

افلاطون فرمود۔ از دوستان رنج بردن وافشای راز آنہا کردن آثارِ ضعفِ نفس است۔

بزرگی فرمود۔ ذکرِ جوانی در پیری وذکرِ توانگری در فقیری راست نیاید۔

دیرجانسِ کلبی فرمود۔ قناعت بقلتِ مال عزتست۔ وحرص بکثرتِ مال ذلت۔

خلیقی فرمود۔ خوشخو خویش بیگانگاں۔ وبدخو بیگانۂ خویشاں۔

حکیمی فرمود۔ چشم وگوشِ ہمسایگاں در بصارت وسماعت از چشم وگوشِ ما تیزتر است

سید احمد رفاعی فرمود۔ ہمیشہ زباں وگوشِ خود را از گفت وشنیدِ بد نگاہ باید داشت۔

محققی فرمود۔ آدمِ قابل ہر جا کہ رود عزیز است۔ وجاہل در وطن ناچیز۔

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود۔ مومن مزاج کن وشیریں سخن۔ ومنافق ترش رو وگرہ برابرو۔

سقراط را پرسیدند چہ نزدیکست گفت اجل گفتند چہ چیز دور است گفت حصولِ امل۔

نکتہ کبیرہ باستغفار صغیرہ است وصغیرہ باصرار کبیرہ است۔

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود اَلْعِلْمُ ثَمَرَةُ الْاِیْمَانِ وَسِرَاجُ الْاِسْلَامِ

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ معرفت بعلم محال۔ وعلم بمعرفت وبال۔

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود۔ طمع از ہر کہ کردی اسیرِ او گشتی۔ ودست بر ہر کہ نہادی امیرِ او گشتی

صالحی فرمود۔ توبہ از عصیاں آنگاہ سزاوار است کہ خود را بصالحاں نشماری ومنت بر و ننگذاری۔

حکایت حکمت زیادہ سیکند شرافتِ شریف را۔ وبلند مرتبہ سیکند غلام را حتی کہ مینشاند او را بمجالسِ پادشاہاں۔

امام فخر الدین رازی فرمود۔ صاحب مروت سخن کہ میگوید راست میگوید و وعدہ کہ میکند ایفا میکند

عابدی فرمود۔ شرط بندگی آنست کہ اگر بجا ہ افتی چشم خود را ملامت کن۔ و اگر بجاہ آئی منعم را شکر نعمت کن۔

حکایت شخصی از اسکندر چیزی خواست فرمود از حوصلۂ تو زیادہ است گفت از حوصلۂ تو زیادہ نیست فرمود کہ بدہ لوند۔

لطیفہ فرمود۔ پاکان باطن را بنا پاکی ظاہر چہ کار و پاکان ظاہر را بنا پاکی باطن احتیاج بسیار۔

حدیث ہر کہ بر خدا تعالی و روز قیامت ایماندار داو را باید کہ سخن نیک گوید یا خاموش باند۔

حکیمے فرمود۔ ہر کہ از مردماں واقفست بیناست و ہر کہ از خود واقفست داناست۔

سلیقہ بمعنی سرست و طبیعت و آں بردو معنی امر سکیند اول ہر چیز را بر جائے او دار۔ دوم ہر کار را بر وقت او بجا آر۔

عتیق گفتہ۔ عیبہای دیگر از احساب آوردن نہایت سہلست و عیوب خود را انتخاب کردن نہایت مشکل۔

صاحبدلی فرمود۔ قول مطابق فعل و فعل موافق قول بودن اعلی شناخت عارفان خدا خدا دوستانست۔

حکیمے فرمود۔ لازمست کہ دوست دوست را دوست داری۔ و نہ لازمست کہ دشمن دوست را دشمن داری۔

فیثاغورس فرمود۔ زندہ آنست کہ در زندگی مردہ۔ و مردہ آنست کہ خود را زندہ شمردہ۔

اسخیلوس حکیم را پرسیدند کہ چرا ازین نمکینی گفت از اصلاح نفس خود عاجزم باصلاح دیگری نتوانم کہ پردازم۔

حکیم ابو محمد حرقی فرمود۔ زبان کلید اسرار دل است۔ و دل خزانۂ اسرار الٰہی اما دل و زبان اکثری لائق این کار نیست۔

سقراط فرمود۔ وقت جنگ آہن از طلا بیش بہا میباشد۔ و عقل از طلا ہمہ جا بیش بہا میباشد۔

شیخی فرمود۔ آدمی پیر آنگہ شود کہ سیاہی از دل او دور شود نہ سیاہی از موی بر حال او کہ رو سپید و دل سیاہ گردید۔

بطلمیوس فرمود نیکبخت آنکہ از حال او دیگران پند گیرند۔ و بدبخت آنکہ از حال او دیگران پند گیرند۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ آنکہ میداند کہ پروردگار ہرچہ خواہد میسازد پس کار خود را بکارساز مقتدر میسپارد۔ و پیشانی خود بر خاک تسلیم میگذارد۔

امام فخر الدین رازی فرمود ہیچگاہ بر حال خود نظر کردہ عُجب مکن (کہ فیض واہب بیمنت غیر متناہیست) و بہتر ازین منتظر حال باش۔

حکیم جنین بن اسحاق فرمود۔ ہرکہ از خواری و مذلت دنیا خواہد ترسید بسعادت اخروی نخواہد رسید۔

عاقلی فرمود۔ خردمند را برو کس حیف آید قابلیکہ بکسب کمال نکوشد و ناقابلیکہ

بکسب کمال بجو شد۔

سقراط را پرسیدند کہ شاگرد شما چہ وقت بکمال میرسد گفت آنوقت کہ بستایش خوشحال و بملامت غمگین نگردد۔

اسکندر فرمود۔ چہ ذلیلست گفتن و نکردن۔ و چہ جمیلست کردن پیش از گفتن۔

فاضلی فرمود۔ خوانندۂ علم اگر کہتر باشد مہتر گردد۔ و اگر درویش باشد توانگر گردد۔

حکیمی فرمود۔ خموش باش تا احتیاج بگفتن نباشد و سخن گوی در جائیکہ خموشی ضرر نماید۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ کسیکہ بخدا پناہ می آرد جلیل میگردد۔ و کسیکہ بجز خدا بر دیگری اعتماد میکند ذلیل میگردد۔

حکیم عیسی بن علی جراح فرمود۔ کہ بتنگدستی و سختی با علما بسر بردن بہتر کہ بجمعیت و فراخدستی با جہلا اوقات خراب کردن۔

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود آدمی پیر میشود و دو چیز در وی باقی ماند یکی حرص۔ دیگری امید۔

عتیق گفتہ کہ عقل ہمہ ذی العقل در ہر کار درکار ست و عقل برای عدل بسیار درکار۔

در خبر ست بخشائید بر کسیکہ از شما فروتر ست تا رحم کند بر شما کسیکہ از شما برتر ست۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ عاقل ہمانکہ طالب حکمت و اسرار باشد و بمصیبتیکہ ہمہ شامل باشد بیقرار نباشد۔

افلاطون فرمود۔ چندانکہ داناتر باشی خود را نادان شمار و آنچہ ندانی بآموختن آن شرم مدار۔

بزرجمہر فرمود۔ آنچہ در دست منست نمیدانم کہ از بہر کیست و آنچہ نصیب منست

بشنیدایم که دوست کیست۔

علی بن حسین هند مکنی فرمود۔ آدمی را باید که بوقتِ جد و جہد قوی۔ و بوقت ہرزہ و ہزل ضعیف باشد۔

بقراط فرمود۔ داناترین مردماں آنست که بحالتِ عسرت دل تنگ ننشیند و دولتہای دنیا را بر نعمتہای عقبیٰ نگزیند۔

سقراط فرمود۔ حاصلِ کارہا تدبیرست و اصلِ تدبیر تقدیر۔ تقدیر بر تدبیر غالبست که آں علویست و ایں سفلی۔

صاحبدلی را پرسیدند که آں چه چیزست که از جاں عزیزست گفت دیندار را سخاوکرم و بیدیں را دام و درم۔

بزرگی فرمود۔ خود را در دو وقت نگاه باید داشت ہنگام طعام خوردن و ہنگام کلام کردن

اقلیدس فرمود۔ درد و برادر خصومت میفگں که ایں بامر جزوی یکی خواہند بود و بدی تو ہمچناں خواہد ماند۔

صاحبدلی فرمود۔ دنیا دار مکافاتست اگر باکسی نیکی کنی دیگراں ہم بجزای آں گرایند و اگر بدی کنی بسزای آں برآیند۔

فقیری فرمود۔ درویش را دو چیز شکسته بہترست۔ یکی دل و دیگری نفس۔

ہمچنیں دو چیز مستحکم خوشتر۔ یکی ایماں و دیگری اعتقاد۔

امام فخرالدین رازی فرمود۔ دوستانِ خدا در محنت و بلا مضطر نباشند که محنت و بلا

صراطیست گذرگاهِ مردانِ خدا -

صاحبدلی فرمود - نفعِ سکوت زیاده است از نفعِ سخن گفتن و ضررِ سخن گفتن زیاده است
از ضررِ سکوت -

سقراط فرمود - هر فعلیکه بوجودِ تو موجود باشد تا از خود دفع نکنی کسی از ان منع نکند -

حکیم زینون بن طالوغورس فرمود - در دنیا از همه کارها مشکلتر نفسِ خود را شناختن
و راز پنهان داشتنست -

حکیم غورس فرمود - توانگریِ بدن از مالست و توانگریِ نفس از عقل و آن هر دو (یعنی بدن و مال)
فانیست و این باقی -

حکایت - در لشکرِ اسکندر (یعنی عقل) شخصی اسکندر نام داشت و در جنگ اکثر گریز میکرد اسکندر او را
طلبید و گفت یا تبدیلِ نام کن یا کار عدیلِ نام -

حکیم انکاس فرمود - چندان شیرین مشو که بحلق فرو برند و چندان تلخ مباش که
از دهان بیفگنند -

سعدی فرمود - چندانکه دانا را از نادان نفرتست نادان را نیز از صحبتِ دانا وحشتست -

بزرجمهر فرمود - که بزرگترین پادشاهان آنست که نیکوکاران از وی خرسند و گنهگاران از وی بترسند

شاه ولی الله محدثِ دهلوی فرمود صحبتِ ابرار و اخیار بعمرِ دراز اثر نپذیرد و صحبتِ اشرار
و فجار جلدتر اثر میگیرد -

صاحبدلی فرمود - زبان را بعقدِ سکوت در بند تا ناخواسته نگوید - و پای را بکمندِ سکون

مقید سازتا نخوانده نرود۔

حکیم فیثاغورس فرمود۔ میالائید زبانِ خود را بدشنام و گوشِ خود را ضایع مکنید بشنیدن آن۔

سعدی فرمود۔ پادشاہان نصیحتِ خردمندان ازاں محتاج اند کہ خردمنداں بملازمتِ پادشاہاں۔

مضاحکہ۔ شخصی بحکیم اومیرس گفت کہ در اشعار بسیار دروغ میگوی گفت حسنِ شعر در دروغست اگر راست میخواہی نزد پیغمبراں برو۔

ابوبکر وراق فرمود۔ اگر طمع را پرسند کہ پدرِ تو کیست گوید شک در مقدماتِ کردگارے و اگر گویند پیشۂ تو چیست گوید بحبتِ حرماں گرفتارے۔

حکیم بہمنیار بن مرزبان فرمود۔ عقل روز غربت و تنہائی مونست مہرکہ از لذتِ عقل شفا یافت باز او را اندیشۂ مرض و تمارض نماند۔

حکیمی فرمود۔ خردمندِ کریم مال از برای دوستان بیشمارد۔ و بیخرد لئیم از برای دشمنان میگذارد۔

صاحب دلی فرمود۔ تفاوت میانِ درویش و گدا ہمینست کہ درویش دنیا ترک کردہ باشد و گدا ہمانکہ او را دنیا ترک کردہ باشد۔

شیخ نصیر الدین چراغ دہلوی فرمود۔ غم ایمان خوردن باید در پی کرامت بودن نشاید

حکیم اسفیاوف فرمود۔ تعجب دارم از کسانیکہ باحتمالِ ضرر از طعام مضر باک میدارند و بیم آخرت خود را از گناہان پاک نمیدارند۔

حکیمی فرمود۔ کسیکہ بیوفا را خدمت کند یا بروی اعتماد نماید آخرالامر نا امید گردد یا بدام فریب اسیر شود۔

حکیم سولون را پرسیدند کہ دوستاں کیانند فرمود کسانیکہ حاضر اند دل آنہا شاد کنی و آنہا کہ غائب اند بنیکی یاد کنی۔

سقراط حکیم فرمود۔ نیک دو کس اند عالم گویائی حق و خاموش شنوای حق۔

سعدی فرمود۔ ملک از خردمنداں جمال گیرد و دین از پرہیزگاراں کمال پذیرد۔

محققی فرمود۔ مرداں دین با خود جنگی کنند کہ آنرا صلحی نباشد زیرا کہ نفس ضد دین است و مرد دین با ضد دین صلح نتواند کرد۔

لقمان حکیم فرمود۔ دانا آنست کہ بدل او خوف خدا باشد و لائق تعظیم آنست کہ خدارا بشناسد۔

حکیمی فرمود۔ انسانرا باید کہ بدوست و دشمن احسان نماید کہ ازاں دوستی دوست زیادہ تر گردد و دشمنی دشمن کمتر۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ ناداں اگرچہ بزرگ باشد آنرا بنظر بصیرت خرد باید دید و دانا اگرچہ خرد باشد اورا بنظر حقیقت بزرگ باید فہمید۔

معروف کرخی فرمود۔ صوفی اینجا مہمانست و تقاضای مہماں بر میزباں جفاست کہ مہماں بادب منتظر نی متقاضی۔

حکیمی فرمود۔ بانجرداں در ہزل و فسوس آویختن آبروی بزرگی ریختنست و غبار ذلت و خواری انگیختن۔

سعدی فرمود۔ اندیشہ کردن کہ چہ گویم بہ از پشیمانی خوردن کہ چرا گفتم

سقراط فرمود۔ بدترین خصلت کریم ترک عمل اوست و بہترین خصلت لئیم ترک عمل اوست۔

جالینوس فرمود- مریضی راکه اشتہا باشد ازو امید زندگی ازیں تندرست که او را اشتہا نباشد زیاده است-

یوسف ابو الحسن فرمود- ہمه نیکوئیہا درخانه ایست وکلید آں تواضع وفروتنیست و ہمه بدیہا درخانه ایست وکلید آں مائی ومنیست-

نصیحت عبادت موجب دفع اذیت ودفع عذاب دارینیست ومعصیت باعث تنگی رزق وخسارت کونین-

رسول صلی الله علیه السلام فرمود- بدتریں جائیگاه بازارہاست وبہتریں جائیگاه مسجدہاست-

علی کرم الله وجہه فرمود احذر الکریم اذا جاء واللئیم اذا شبع یعنے بیندیش از حمله کریم وقتیکه گرسنه شود- وبترس از حمله لئیم وقتیکه سیر گردد

خواجه عبد الله انصاری فرمود- درظلمات خواہش نفسانی میاسا سے واز کدورات وساوس شیطانی بیروں آ ے-

شاه ولی الله محدث دہلوی فرمود- بزمان حدوث فتن گوشه گرفتن طریقهٔ انیقهٔ صلحای سلف ست چه ہنگام ہنگامهٔ عموم از دو گروه شریک یکگروه بودن خود را ازدیں ودرنمودنست-

عارفی فرمود- کسیکه بترسد از کدامی شیٔ بگریزد ازو- وکسیکه بترسد از خدا تعالے برود بسوئی او وسیل کند جانب او-

افلاطون فرمود- اگر در نیکی رنجی بری رنج نماند ونیکی بماند- واگر از بدی لذتے

یا بی لذت نماند و بدی بماند۔

نکتہ۔ دوستی دوستان صادق را وفای باشد۔ و دوستان کیسہ و کاسۂ و پیالہ و نوالہ را بقای نباشد۔

رسول مقبول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود۔ دو نعمت است کہ بیشتریں خلق دران مغبونند یکی تندرستی۔ دوم فراغت۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ وفا کردن با اہلِ غدر کہ عہد را بشکنند حکمِ غدر دارد۔ و بنزدیک حق سبحانہ غدر کردن با اہلِ غدر حکمِ وفا دارد۔

خواجۂ عبد اللہ انصاری فرمود۔ خود شناسی را سرمایۂ بیکران دان و اندکِ خود را بہتر از بسیار دیگران دان۔

عالمی فرمود۔ کسیکہ مریض شد بدوستی دنیا نیابد حلاوتِ آخرت را بدرستیکہ مریض حلاوتِ اشیائی نیابد چنانکہ باید۔

افلاطون فرمود۔ حکیم شمر کسی را کہ بلذتی از لذاتِ دنیوی جا نزا شاد دارد۔ یا بمصیبتی از مصیبتہای دنیوی زبان را بفریاد آرد۔

محققی فرمود۔ کہ بہتریں یار آنست کہ قدیم العہد باشد کہ خیر الاشیاء جدید ہا و خیر الاخوان قدیمہا۔

حدیث گرامی دارید فرزندانِ خود را ہر کہ گرامی دارد فرزندانِ خود را گرامی دارد خدائتعالی او را در بہشت۔

خواجۂ عبداللہ انصاری فرمود۔ ظلم اگرچہ بسیارست امابسر آید۔ وظالم اگرچہ جبار ست آخر بسر در آید۔

افلاطون فرمود۔ بادوست چناں معاملہ کن کہ بحاکم محتاج شوی۔ وبادشمن معاملہ چناں کن کہ اگر بحاکم عرض رود ظفر ترا باشد۔

حاذقی فرمود۔ آدمی راچوں کار با تدبیر موافق افتد بر صیانت رای خویشتن تحسین میفرماید۔ وچوں مخالف گردد حوالہ بتقدیر مینماید۔

عیسی علیہ السلام فرمود۔ ہر کہ بعلم صحیح از روی انصاف بانفس بیمار خود معاملہ خواہد نمود اورا حاجت طبیب نخواہد بود۔

حضرت بایزید را پرسیدند کہ سنت کدام است وفرض کدام فرمود۔ سنت ترک دنیاست وفرض صحبت مولا۔

عالمی فرمود۔ قدر شکر کنندہ از نعمت دہندہ بیشتر ست چہ شکر باقی ماند ونعمت فانی گردد۔

پادشاھی ازعالمی پرسید کہ نصرت اہل ایماں درچند چیزست گفت در دو چیزست یکی در ادای نماز۔ دوم توکل برکرم کارساز۔

بزرجمہر از اوستاد پرسید دریں جہاں چہ تدبیر باید کرد۔ گفت حق خویشاں بگذاری و توشۂ آنجہاں برداری۔

ایضاً کافر نعمت را بذل نشاید اگرچہ مستحق باشد وشکر کنندہ را عطیہ محمودست گو غنی باشد۔

سقراط فرمود۔ فرحت زود در دست و دیر آئیندہ و رنج زود آیندہ و دیر پایندہ۔

بقراط فرمود۔ تعظیم بزرگانِ خود قرار واقعی نما تا آنانکہ بزرگ ہستی نیز تعظیم توسعی نمایند۔

حدیث بدتریں علماء نزدِ حقتعالی آنانند کہ بنزد امراروند۔ وبہتریں امرآنانند کہ بنزد علمارروند۔

ابوعثمان دمشقی فرمود۔ چوں چشمانِ ظاہر بحرص وشہوت کشادہ گردد چشمانِ باطن ازشناسائی نیکی بستہ گردد۔

ابوحفص حداد راپرسیدند کہ عبودیت چیست گفت ہرچہ ترکست ترک کنی و ملازم باشی چیزے راکہ فرمودہ اند۔

سقراط فرمود۔ عالم طبیبِ دینست و مال مرضِ دیں ہرگاہ طبیب بمرض گرفتار آید علاج دیگراں ازوو دشوار آید۔

یحییٰ بن خالد فرمود۔ کریم چوں پارسا شود منکسر گردد۔ و ناکس و سفیہ چوں پارسا شود متکبر گردد۔

حکیم زینون بن طانوغورس فرمود۔ از شمشیر تیز تر زباں فصاحتست و از ہمہ چیزہا چیزہا مفید تر قناعتست۔

ادریس علیہ السلام فرمود۔ نافع تریں چیزہا مردم را قناعت و رضاست۔ و بدتریں چیزہا حرص و غضبست۔

حدیث اولی تریں مردم کسیست کہ آغاز بسلام کند۔ و ہرکہ سخنی آغاز کند پیش از سلام اورا جواب مگوئید۔

حدیث۔ حقتعالی ایمان بیافرید و گرد گرفت آنرا بسخاوت و شرم۔ و کفر بیافرید و گرد گرفت از بخل و ظلم

پیری فرمود - آبادی مملکت و شادابی زراعت نسبت بپادشاه وقت تعلق دارد که موافق نیت برکتست -

لطیفه نزد سعادیہ سخن میگفتند و احنف خاموش بود گفتند چرا سخن نمیگوئی گفت که اگر دروغ گویم از خدا ترسم و اگر راست گویم از شما -

حکیمی فرمود - بدترین حماقت آدمی همینست که عیب خود نه بیند و عیب دیگران بجیند -

شیخ یونانی را پرسیدند که حال دوستی دوستان بچه منوالست گفت یکروح در چند قالب جلوه گرست و در هر قالب او را رنگ دیگرست -

شیث علیه السلام فرمود - بزرگترین مصیبتها عدم عقل و حکمتست و تحصیل ادب قلت رغبت -

احمد ابن عیسی فرمود - هرکه گوید که مال را دوست ندارم نزد من دروغگوست و اگر راست میگوید احمقست -

حکیم انکاس فرمود - تا وقتیکه عقل تو مغلوب قوت غضبی باشد و تو مطیع قوت شهوی خود را انسان مدان -

سعدی فرمود - اجل کائنات از روی ظاهر آدمیست و اذل موجودات سگ و باتفاق خردمندان سگ حق شناس به از آدمی ناسپاس -

حکیم غریقوریوس فرمود - چه بدترست فقر و نیستی - و بدتر از آن توانگریست که درکردار بد صرف شود

سقراط با شخصیکه ملک کثیر در اندک زمان تلف نمود فرمود۔ زمین مرد ما را فرو میخورد این جوان زمین را فرو خورد۔

حکما گفته اند۔ پادشاهیکه مشفق و مهربان در دوست نگهبان ملک و پاسبان دولت خویشست

حاذقی فرمود۔ قومی را که نفاق در قلوب نیست از هیچ قوم مغلوب نیست۔ تعصب بیخ ادبار است و متعصب همیشه ذلیل و خوار۔

رسول صلے اللہ علیه وسلم فرمود۔ مشرکین را خلاف کنید یعنی شوارب را پست کنید ولحیه را کامل دارید۔

علی کرم اللہ وجهه فرمود۔ هرگاه عقل تمامی پذیرد۔ بمرتبه کمال رسد سخن کم شود و خاموشی غالب گردد۔

اقلیدس را شخصی گفت که باذیت تو چندان کوشش کنم که بیجان شوی گفت باصلاح نفس تو چندان کوشش کنم که از غصه برکران شوی۔

من کثر کلامه کثر خطائه۔ چون کثرت کلام موجب خفت و تحقیر است هر آئینه ضدش که سکوت است مایهٔ حشمت و توقیر خواهد بود۔

صاحبدلی فرمود۔ مفقود است انچه باید۔ و موجود است انچه نشاید یعنی طرب نزانده میرود۔ و بلا نخوانده می آید۔

رسول صلے اللہ علیه وسلم فرمود۔ طعام دو آدمیان بسه آدمیان و سه آدمیان بچهار آدمیان کفایت می کند۔

عاقلی فرمود- مردیکه بصحبت و تجربات قریب نیست او را از درجهٔ عالی و رتبهٔ بلند نصیب نیست

یحیی بن معاذ فرمود- خوی بد معصیتیست که با آن هیچ طاعت سود ندارد و خوی نیکو طاعتیست که با آن هیچ معصیت زیان ندارد-

حکیمی فرمود- تربیت ملازمان بر دو نوع است یکی بقهر دیگی بمهر بقهر بگیر تا دلیر نشوند و بمهر در گذار تا نا امید نگردند-

حدیث اگر سائل قبائح سوال بداند گاهی از کسی هیچ نطلبد- و اگر کسی نیکهای بخشش بداند گاهی سائل را محروم نگرداند-

عیسی علیه السلام را پرسیدند که صعبترین چیزها چیست فرمود خشم خدا گفتند بچه چیز از این توان شگفت بفرو خوردن خشم خود-

بزرجمهر از اوستاد پرسید که از جوانان و پیران چه چیز بهترست گفت از جوانان شرم و دلیری- و از پیران دانش و آهستگی-

فائده چون بخشیدن چیزیست بایستی بیلاحظهٔ غرضی و مطالبهٔ عوضی اگرچه آن غرض یا عوض موجب ثنای جمیل یا ثواب جزیل باشد-

مبصری فرمود- اگر راضی باشد هم میگذرد و اگر رضی نباشد هم میگذرد-

رغبت جاه چه و نفرت اسباب کدام + زین هوسها بگذر یا بگذر میگذرد

اقلیدس فرمود- بدترین مردم کسیست که بسبب سوء ظن هیچکس را معتمد نداند و هیچکس نیز بسبب این خوی که او دارد وی را اعتماد نکند-

مطایبه وقتی توانگری چند درویشی را گفتند که وجه شام تو از کدام مطبخست گفت ازان مطبخیکه وجه چاشت شماست۔

عتیق گفته۔ دو فرقه اگر دروغ نگویند کلام ایشان تاثیر عظیم خواهد داد یکی سیاحان جهاندیده۔ و دیگری پیران عمر رسیده۔

جالینوس فرمود۔ حلم پیشه کن که بمراد خواهی رسید۔ خود ستا مباش که خوار خواهی گردید۔

صاحب الی فرمود۔ رضای حق درکار بریں دنیا چه اعتبار کار دنیا سهل ست و غافل بودن از خدا جهل

حکیمی فرمود۔ غصه و رحم هر دو بموقع خود بهتر خواهد بود چه غصه بیجا خراب میسازد و رحم بیجا بابتلای عذاب۔

بزرگی فرمود۔ انچه روزی من بود هر چند از وی گریختم در من آویخت وانچه نصیب من نبود چندانکه در وی آویختم از من گریخت۔

ارسطاطالیس فرمود۔ کسیکه بر کفاف معیشت قادر نباشد نشاید که زیاده طلبد چه آنرا نهایتی نباشد و طالب آنرا مکاره بی‌نهایت۔

سقراط را پرسیدند که سبب فرط نشاط و قلت حزن تو چیست گفت ازانکه دل بچیزی ننهم که چون فوت شود اندوهگین باشم۔

علی کرم الله وجهه فرمود۔ افراط در غضب نوعی از جنونست و اگر صاحب آن از پشیمانی نباشد علامت استحکام جنون وی خواهد بود۔

نکته ترقی بزحمتی دست دهد و تنزل بحرکتی واقع شود چنانکه سنگ گران بمشقتی بدوش آید

وباشارتی بزمیں در آید۔

حکیمے فرمود۔ پیش آفات تسلیم نہادن وبر آں غالب شدن بہتر ست ازینکہ سرکشانہ با آفات مقابلہ کردہ ہلاک شویم۔

حاذقی فرمود۔ بعضی دوستاں بمنزلۂ غذا کہ بی ایشاں چارہ نباشد وبعضی بمنزلۂ دوا کہ احیاناً بایشاں احتیاج افتد۔

بطلمیوس فرمود۔ حریص ہمیشہ محروم باشد اگرچہ ہمہ چیز جہاں او را باشد وقانع توانگر باشد اگرچہ او را ہیچ نباشد۔

حکیمے فرمود۔ دوست بجفا دشمن گردد و دشمن باحساں دوست اگر دشمن را بحلقۂ دوستاں نیاری دوست را ہم بدائرۂ دشمناں نگذاری۔

دانایاں گفتہ اند۔ ہرکہ خرج زیادہ از دخل دارد احمقست وہرکہ دخل وخرج برابر سازد اگرچہ احمق نیست عاقل ہم نیست۔

عتیق گفتہ۔ تاسفیکہ انجامِ آں شادمانیست کہ چرا کم خوردم بہ از تاسفیکہ انجامِ آں پشیمانیست کہ چرا زیادہ خوردم۔

نعمتانِ مجھولتانِ الصحۃ والامان یعنے دو نعمت اند مجہول یکی صحت دل و دوم ایمنی از دشمن۔

عرب فرمود اَلعَاقِلُ یَضَعُ نَفسَہٗ فَیُرفَعُ یعنی عاقل فرو مینماید نفسِ خود را پس بلند میشود وَالجَاھِلُ یَرفَعُ نَفسَہٗ فَیُوضَعُ وجاہل بلند میکند نفسِ خود را پس بپستی می افتد

اما ارباب بی تکلف را بنظر تحقر که میبینند نبینند۔

اسرحداں بن پلاس فرمود۔ علم زیور یست و نسب جمال آں۔ چنانکہ زیور صاحب جمال را موافق تر آید۔ علم شرفا را لائق تر نماید۔

حکیمی فرمود۔ سفلہ کہ دلیری و بلند پروازی نماید از دو حالت خالی نیست یا جنونے در سرست یا صاحب زرست۔

سلطان المشائخ نظام الدین فرمود۔ قفل سعادت را کلید ہاست۔ بہمہ کلید ہا تمسک باید کرد اگر از یک وانشود شاید بدیگری واشود۔

حکیم بوعلی بن سینا را پرسیدند کہ بجواناں چہ بہتر باشد گفت ادب و تحصیل علم کہ بحصول آں عالی بہرہ ور گردد

عالمی فرمود۔ افسوس بر آناں کہ عمر عزیز را عزیز میدارند اما عزیز نمیدارند چہ بفائدۂ مستعار صرف میکنند اما نہ بفائدۂ پائدار۔

نقل خیاطی از بزرگے پرسید کہ من گاہی بجبت ظلمہ رخت سید و زم آیا در زمرۂ معاونین الشائم وی فرمود آنکہ تو سوزن میفروشد ہم معاونست۔

لطیفہ صاحبدلی را گفتند شخصی شراب خوردہ بیہوش درراہ افتادہ گفت از اول ہم بہوش نباشد۔ اگر ہوشمند بودی کی چنیں کار کردی۔

حکیم مظفر الدین حیدر آبادی فرمود۔ کہ اکثر پیراں دیرینہ میگویند کہ بسیار گذشت واندکی باقیست۔ واین نمیدانند کہ اندکی گذشت و بسیار باقیست۔

اما ارباب بی تکلف را بنظر تحقر کہ میبینند نمیبینند۔

اردوان بن پلاس فرمود۔ علم زیور نیست ونسب جمال آں۔ چنانکہ زیور صاحب جمال را موافق ترآید۔ علم شرفا را لائق تر نماید۔

حکیمی فرمود۔ سفلہ کہ دلیری و بلند پروازی نماید از دو حالت خالی نیست یا جنونے در سرست یا صاحب زر ست۔

سلطان المشایخ نظام الدین فرمود۔ قفل سعادت را کلید ہاست۔ ہمہ کلید ہا مسک باید کرد اگر از یک وانشود شاید بدیگری واشود۔

حکیم بو علی بن سینا را پرسیدند کہ بجوانان چہ بہتر باشد گفت ادب وتحصیل علم کہ بحصول آں عالی بہرہ ور گردد

عالمی فرمود۔ افسوس بر آناں کہ عمر عزیز را عزیز میدارند اما عزیز نمیدارند چہ بفائدہ مستعار صرف میکنند امانہ بفائدہ پائدار۔

نقل خیاطی از بزرگے پرسید کہ من گاہی بجبت ظلمہ رخت سیدوزم آیا در زمرۂ معاونین الظالم بوی فرمود آنکہ تو سوزن میفروشد ہم معاونست۔

لطیفہ صاحبدلی را گفتند شخصی شراب خوردہ بیہوش در راہ افتادہ گفت از اول ہم بہوش نباشد۔ اگر ہوشمند بودی کی چنیں کار کردی۔

حکیم مظفر الدین حیدر آبادی فرمود۔ کہ اکثر پیران دیرینہ میگویند کہ بسیار گذشت واندکی باقیست۔ و این نمیدانند کہ اندکی گذشت وبسیار باقیست۔

خواجہ عبداللہ انصاری فرمود۔ ہر سر کہ در وسجود نیست سفچہ است۔ و ہر دست کہ در دجود نیست کفچہ است۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ ہر کہ بعشق میرد شہید ست۔ و ہر کہ باخلاص زندگانی کند سعید است۔

مذاکرہ شخصی بارسطو گفت کہ مرا غیبت کردہ گفت قدر تو نزدم اینقدر نیست کہ فکر مسائل حکمی و اعمالِ صالحہ بگذارم و غیبت تو روادارم۔

عاقلی فرمود۔ حقارتِ اقوام نباید و اہانتِ خاص وعام نشاید زیرا کہ بہ تحقیر و توہین عادت کنی بدخوی شوی و پیشِ عقلا بدگوی۔

سعدی فرمود۔ ہر سرّیکہ داری با دوست درمیاں منہ چہ دانی کہ وقتی دشمن گردد و ہر بدی کہ توانی بدشمن مرساں کہ شاید کہ روزی دوست گردد۔

جالینوس فرمود۔ تا انساں بر عیوب نفس خود مطلع نہ بود ہرگز اصلاح آں نشود پس براطلاعِ عیبہای خود قصور نشود و بستایشِ ابلہاں مغرور۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود خَیْرُ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃِ مَعَ الْعِلْمِ۔ وَشَرُّ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃِ مَعَ الْجَھْلِ۔

حسن بصری فرمود۔ ہر کہ خدا را شناخت ورا دوست دارد۔ و ہر کہ دنیا را شناخت ویرا دشمن دارد

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ گناہیکہ ترا ازاں ندامت حاصل شود و ایذا کشی۔ بہتر از کار نیکی کہ ترا بعجب آرد و سر کشی۔

نکتہ اخلاص ونیت پاک ساختن عملست از ریا و سائر علل و راست کردن نیت با خدای عز وجل۔

بزرگی فرمود۔ خوب زمینیست نفس اگر تخم خیر دراں کاری۔ ونیک معاونیست قوت اگر کسی رانیازاری

کتبۂ صحیفہ سلیمان علیہ السلام حکمت با توانگری در بید ایست۔ وبا درویشی در خواب

در خبرست کہ اصل عقل پس از ایمان دوستی نمودنست با خلق خدا۔ ونیکوی کردن با پارسا و ناپارسا۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود عالمیکہ مقصود او از علم حقتعالی بود ہمہ کس از وی ترسند

وچوں مقصود دنیا بود او از ہمہ کس ترسد۔

دانائی فرمود۔ کہ صاحب حزم بردو نوع باشد اول احزم کہ پیش از ظہور خطر چگونگی آں را

شناختہ باشد۔ دوم حازم کہ چوں بلا برسد دل برجای داشتہ باشد

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ عاقل کیست کہ نہد چیزہا را در جایہای آں۔ گفتند وصف

کن از برای ما جاہل را فرمود جاہل نقیض عاقلست۔

سیامک بن کیومرث فرمود۔ کہ بخواہش خود بمیر تا زندہ ہر دو سرا گردی۔ واگر

بمرگ اضطراری بمیری مردہ دنیا و آخرت باشی۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ دو خصلت از کم خردیست یکی شتاب کردن در کارے

پیش از امکان آں۔ دوم کاہلی کردن در وقتیکہ فرصت دست دہد در تحصیل آں۔

فیثاغورس فرمود۔ از شریر طمع نیکوی مدار چہ تدبیر ہر کس برای نفع خود ویا اے غیر

بحسب آں چیزیست کہ در خاطرش گذرد و شریر را بغیر شرارت ہیچ در دل نیست۔

ابو دردا رضی اللہ عنہ را پرسیدند کہ فلاں برادر تو بمعاصی مشغولست او را دشمن میداری یا نہ

گفت آں فعلِ او را دشمن میدارم و لی او همچناں برادر منست۔

پادشاهی پسرِ خود را نصیحت کرد که ای پسر حقتعالی عزت را آفرید کلفت و مشقت را بآں قرین ساخت و ذلت را خلق کرد آرام و راحت را باو رفیق گردانید۔

علی کرم الله وجهه فرمود۔ نشاید بنده را که اعتماد کند بر دو چیز یکی صحت دوم غنا چه بسیار باشد که یکی را در عافیت بینی ناگاه بیمار شود۔ و بسیار باشد که یکی را غنی بینی ناگاه فقیر گردد۔

نقل شخصی سلمان رضی الله عنه را ناسزا گفت سلمان گفت ای برادر اگر در موقفِ قیامت ترازوی من بدی گراں گردد من بدترازانم که تو میگوی۔ و اگر ترازوی من به نیکی گراں گردد از آنکه گوی مرا هیچ زیاں نخواهد بود۔

علی کرم الله وجهه فرمود۔ دوستی کن با دوستِ خود باندازه چه دانی که آں دوست روزی از روزها با تو دشمن شود۔ و دشمنی کن با دشمنِ خود باندازه چه دانی که آں دشمن روزی از روزها با تو دوست گردد۔

عیسی علیه السلام مردی را دید گفت تو چکار کنی گفت عبادت کنم۔ گفت قوت از کجا خوری گفت مرا برادری هست که او قوتِ من راست دارد گفت برادرت از تو عابد ترست۔

صدیقی فرمود هر چه از دنیا بتو داده اند بر دو نوعست اول آنست که او پیش از تو خواهد رفت دوم آنست که تو پیش از و خواهی رفت۔

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود۔ خوشنودیِ خدا در خوشنودی مادر و پدرست و غضبِ خدا در قهرِ مادر و پدرست۔

حکیمی فرمود - سعادتمند آنکه متدینی را بر احوال خود بطور محافظ مامور گرداند تا هر خطاء وصوابیکه از و سر زده باشد بخوبی خطر مطلع کرده باشد۔

فاضلی فرمود - اکثر عادت بنی نوع بر دو نوع است نوع اول انچه از نیکی بزبان آرند در دل ندارند نوع دوم هر چه از بدی در دل دارند بر زبان نیارند۔

خواجۂ عبد الله انصاری فرمود - طاعتیکه بریا آراسته چون جامه ایست عاریت خواسته هر که نور اخلاص یافت از ریا خلاص یافت۔

سَیِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُھُمْ اشارت سید عالم صلی الله علیه وسلم درین عبارت بدین معنیست که هر که باکسی تواضع خواهد نمود او محکوم و تو مخدوم و او صید و تو صیاد خواهد بود۔

عقیل بن ابی طالب فرمود - چون کریم از دوستی برنجد برنجش مفارقت مهاجرت نماید نه کمان اذیت نماید و نه زبان غیبت کشاید۔

مولوی معین الدین اورنگ آبادی فرمود دو کس احمقترین مردم اند یکی آنکه در شهر ماند و تحصیل علم بسر نبرد - دوم آنکه در ده ماند و جانور پرورد۔

لاریب بدترین کارها افعال حرام و بدترین چیزها اموال حرام که دل و دماغ را تیره و ناکاره میگرداند۔

عجیبه - بنی آدم میخواهند که در نقصان خود دیگرانرا هم شریک گردانند و شرکت آنها در منافع روا نمیدارند۔

حکیمی پسر را گفت باید که بامداد از خانه بیرون نیائی تا نخستین لب بطعام نکشائی زیرا که سیری

تخم حلم و بردبار سیت وگرسنگی مایۂ خشک مغزی و سبکسار سیت۔

علی کرم اللہ وجھہ فرمود۔ عجبدارم از کسانیکہ بندہ آزاد میکنند و باحسان آزاد یرا بندہ نمیسازند کہ واقعست۔

عتیق گفتہ ہر قدر امید و بیم و عجز و انکسار با کسیکہ فراوان تعلق دارد صرف نمیشود یعنی حاکمِ بینیاز۔ و با کسیکہ چنداں تعلق ندارد صرف میشود یعنی حاکم مجاز۔

حکیم مہادرجیس فرمود۔ کہ آدمیرا دو چیز باید۔ اول تمیز کہ خطای خود در کار ہا بشناسد دوم ہمت کہ زبوں سازد باں حرصِ خودرا۔

سکوت سببِ معموری بنای عمر و راحتِ روحست چنانکہ گفتہ اند۔

الفرق بین النطق والسّکوت کالضفدع والحوت

متفق علیہ حکما راحت الجسم فی قلت الطعام و راحت الروح فی قلت الکلام

شیخ برہان الدین غریب فرمود۔ چوں مسافری بر مقیم رسد او را باید کہ دو آب گرم پیشِ مسافر آرد۔ یکی آبِ گرم بجہت دست و رو شستن۔ دوم شوربای گرم۔

حکیمی فرمود۔ حسد آتشیست کہ اول بر نفسِ حاسد میرسد و فہم و دانشِ او را میسوزد۔ بعد ازاں التہابِ شعلۂ آں بمحسود میرسد۔

ابو نعیم روایت نمود کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ و راستِ من دو گروہ اند چوں وی نیک شوند تمام مردم نیک شوند یکی علما و دیگری امرا۔

حاذقی فرمود۔ کہ مہربانیِ آدمی در حق دو طائفہ رائگانست یکی آنکہ مطلق خیر خواہی را نشناسند

دوم جماعتیکہ از خیر خواہی مخصوص ایشانرا آگاہی نبود۔

شیخ ابو عبد اللہ مختار فرمود۔ کہ طعام چناں خور کہ تو اورا خوردہ باشی نہ او ترا۔ کہ اگر تو اورا خوری ہمہ نور موجود آید و اگر او ترا خورد ہمہ دود موجود آید۔

عاقلی فرمود۔ کہ عاقل چوں جنگ درمیاں بیند ازانجا کنارہ گیرد و چوں صلح مشاہدہ کند رخت اقامت نہد کہ آنجا سلامت برکنارست و اینجا حلاوت درکنار۔

ایرج بن فریدوں فرمود۔ مردن بہتر از زندگانیست ہم صالح وہم طالح را کہ صالح راتق زندانست و طالح را زیادہ زیستن خسراں۔

لقماں حکیم بفرزند ارجمند فرمود کہ ای پسر دنیا باآخرت بفروش تا ہر دو سود کنی و آخرت بدنیا مفروش کہ ہر دو زیاں کنی۔

مبصری فرمود۔ خویشِ ایں زمانہ چوں چشم و ابروست کہ چشماں باوجود قربت یکدیگر را بنظر نمی آرند و ابرواں باوجود پیوستگی باہم کجی دارند۔

دیمقراطیس فرمود مغلوبانِ غضب و مطیعانِ شہوت را محسوب بآدمیاں نباید کرد۔ و مردم را بایام فراغت و فراخ دستی امتحاں باید کرد۔

حکیمی فرمود نشانِ ثبات دو چیز ست۔ اول ہر کاریکہ شروع نماید اتمام آں بر ذمہ اہتمام لازم داند۔ دوم ہر سخنیکہ بر زباں جاری شود بنقیضِ آں تا ممکن باشد تکلم نکند۔

فریدوں را پرسیدند کہ ملازمانرا چگونہ نگاہ تواں داشت گفت بملاطفت و بردباری۔ گفتند مشکلہا چگونہ حل تواں کرد گفت بملائمت و سازگاری۔

حکما گفته اند زنِ نیک شبیه است بما دراں در محبت و بکنیزاں در مذلت - و زنِ بد شبیه است بدشمناں در مخالفت و بدزداں در خیانت -

خواجۂ عبد الله انصاری فرمود - سگِ گزنده در مزبله افگنده به که صوفی پراگنده از عارف نشاں در جہاں نیست - زباں که از معرفت نشاں دہد دروجاں نیست -

پند آدمی را باید که درکاریکه مافوقِ استطاعتِ او باشد قدم ننهد که مصدرِ تضحکِ ابنای روزگار شود -

کیفیت عادت فرومایگانِ دوں همتست که خود را از دیگراں بهتر شمارند و دیگراں اگرچه بزرگ باشند از خود کمتر دانند و اینمعنی آخر موجب تباهی و رسوائی آنها میگردد -

نصیحت خیانت همیں نیست که بامانت کسی باشد بلکه بعبادت خدا کوتاهی کردن باطاعت آقا تندهی نکردن خیانتیست عظیمتر -

حکیم دیو جانس کلبی دو کس را دید که دوست یکدیگر بودند - یکی توانگر و دیگری درویش بود گفت میانِ اینها دوستی نباشد اگر دوست بودندی یکی توانگر و دیگری درویش نبودی -

امام محمد غزالی نقل فرمود که حق سبحانه تعالےٰ میفرماید که ای بنده اگر تو نزدِ خود بیقدر هستی نزد من باقدر هستی - و اگر تو خود را باقدر میدانی پیش من بیقدر هستی -

ابو الحسنِ بغدادی فرمود - هیچ چیز از زندگی بهتر نیست - و هیچ نقصان و غبن ازیں بدتر نیست که عمرِ عزیز درکاری صرف شود که باعثِ حیاتِ جاودانی نباشد -

افلاطون فرمود - بدترینِ حاجت آں بود که کریمی از لئیمی حاجت خواهد و روا نگردد -

و سخت‌ترین ذلت آن بود که بزرگی بر در سفله رود و راه نیابد۔

خسرو پرویز پسر خود را وصیت کرد که ای پسر چنانکه تو بر رعیت حاکمی همچنان عقل بر تو حاکمست چون رعایا را بفرمان خود میفرمائی تو هم از فرمان عقل بیرون مرو۔

فاضلی فرمود۔ که سخاوت کنایه از بذل مالست بمستحق وفتوت عبارت از ایثار نفس و مالست همچنین شجاعت که متضمن دفع خصمست۔ فتوت مستلزم آشتی با دشمن۔

حاذقی فرمود۔ آدمی را باید که ضد و اصرار و لجاج را کار نفرماید که موجب هزار فتنه و فساد خواهد بود زیرا که در وقت ضد عقل دوراندیش تیره و چشم بینش خیره میگردد۔

شکایت سینه صافیها گران۔ وگران جانیها ارزان۔ آن یک فردی از افراد انسانی یافته نمیشود۔ و این شخصی از اشخاص آدمی زاد خالی نیست درحقیقت آن نیست و این هست۔

داؤد علیه السلام اکثر اوقات بصحبت لقمان رغبت نمودی۔ ازین رو که صحبت ارباب درایت بنهایت سنجیده و پسندیده است چه طبع از اکتساب فضائل یگانه و از ارتکاب رذائل بیگانه میباشد

افلاطون را پرسیدند که آن کدام چیزست که دران صعوبت بیکرانست جواب داد که سخن و آنرا دو مقامست زبان و دل۔ اگر گفته آید سامع را رنج و الم افزاید و اگر نگفته آید نقصان عظیم پیدا آید

تنبیه کارکنان قضا و قدر چیزهای مستعار که برای چندی حسب طلب مرحمت فرمایند و باز بر حسب وعده مسترد نمایند برین خود را ذی اختیار و دیگر را بی اعتبار شمار نتوان کرد۔

حکیم اسحاق بن حنین بمکتفی خلیفه نصیحت کرد که هر که مهمات خلق بر ذمه خود گیرد او را بعضی بنیکی و بعضی ببدی ذکر کنند تو فکر نما که خود را لائق تحسین و آفرین کنی۔ و بر اقوال تملق نفریبی۔

ادهم قدس سره فرمود - جوانمرد آنست که برادران خود را معذور دارد و در زلتیکه واقع شود از ایشان و با ایشان چنان معامله نکند که از ایشان عذر باید خواست -

فائده حق سبحانه تعالی بقدرت کامله خود تحصیل معاش حسب احتیاج بحسن طریق سهل کرده مگر چیزیکه خلاف قیاس است بسعی آن پرداختن جان باختنست -

ابن عباس رضی الله عنهما فرمود هیچ مسلمانی نیست که بر سر دل او شیطانی مسلط نباشد اگر ذکر خدا کند پس میرود - و اگر خدا را فراموش کند وساوس میکند -

حکیمی فرمود - عامه خلق در صلاح و سداد تابع پادشاهند اگر او را بر نهج صلاح بینند بطریق صلاح پیش گیرند - و اگر ازو فساد مشاهده نمایند ایشان نیز در فسق و فجور گرایند -

شیخ الشیوخ فرمود - چه خوش است چنانکه بودن و نمودن - و چه بد است چنانکه نمودن و نبودن

شیخی بزن فاحشه گفتا مستی / کز خیر گسستی و بشر پیوستی

زن گفت چنانکه مینمایم هستم / تو نیز چنانکه مینمائی هستی

تنبیه تعصب و نادانی در غالب اوقات آدمی را در خطیات می اندازد - و او را برین می آرد که در مقدمات جداگانه خلاف صواب را اختیار کند -

بهلول بدرخواست یکی از خلفای عباسیه نصیحتیکه در دنیا و عقبی بکار آید فرمود - برای گذاشتن سوای نیکنامی و بدنامی هیچ نیست - و برای برداشتن سوای نیکی و بدی هیچ نیست -

نیکبختی فرمود - که عادت فرومایگان دون همت است که با مردم حلیم و سلیم بی ادبی میکنند و چون زورآوران تندخو را بینند تن بذلت و خواری در دهند -

ناصحی فرمود۔ شکرگزاری کن کسیرا کہ بتو انعام دہد۔ وانعام دہ کسیرا کہ شکرگزاری تو کند بدرستیکہ بقا نیست در نعمتیکہ کفران کنی و زوال نیست نعمتی را کہ شکر گوئی۔

زیرکی فرمود۔ کبر از خصائص ناقصان و ساقطان ست و غرض ایشان پوشیدن نقصان خویش اما بحقیقت قبایح خود را لایح میگرداند۔

ادیبی فرمود۔ آنکہ بنفس الامر بزرگ قدر عالی مرتبہ ہست از تواضع نترسد ازیں روکہ تواضع از بزرگی و جلالت او ہیچ کم نکند بلکہ نہایت وشوکت او نزد خالق و خلائق میفزاید۔

حضرت اویس قرنی ہرگز باکسی اختلاط نمیداشت کسی بجہت ملاقات بسرفت میگفت کرا گم ترا باخدا کارست باس چکار واگر با خدا کار نداری با تو ہیچکار ندارم۔
(بلندی)

سقراط را پرسیدند کہ چرا شنیدن تو بیش از گفتن ست گفت بدلیل اینکہ مرا دو گوش دادہ اند و یک زبان ازیں رو دو میشنوم و یک میگویم۔

بھلول را گفتند کہ دیوانگان بصرہ را بشمار گفت آں از حیز شمار بیرونست اگر گوئید عاقلان را بشمارم کہ معدودی چند بیش نیستند۔

بھمن فرمود۔ دلیر آنست کہ باوی نام نیک را بستایش زبانی برگزیند۔ و کم دل کسیست کہ ستایش زبانی را از نام جاوید برتر داند۔

نقل خواجہ حسن بصری را گفتند کہ فلان غیبت شما میکرد۔ خواجہ طبقی پر از خرمہ بر غیبتکنندہ باین بیان فرستاد کہ شما محاسن خود کہ بحسنۂ دادہ اند بصلۂ آں خرمہ فرستادہ اند

حکیمی یحیی بن عدی را ارسطو بعالم رویا فرمود۔ لذت حکمت آں شخص نیست کہ خود را از

فضیلت خود مسرور دارد۔ و آشنا و بیگانہ را بابتلای مرض گذارد۔

سقراط فرمود۔ بدحال کسیکہ حکمت و صحت باو عطا شدہ در فقدان طلا و نقرہ اندوہناک باشد چہ نتیجۂ حکمت صحت و راحتست و ثمرۂ طلا و نقرہ زحمت و محنت۔

ابراهیم خواص فرمود۔ رنج مکش در طلب انچہ در قسمت ازلی برای تو کفایت کردہ اند و آں روزیست و ضایع مگردان انچہ از تو طلب کفالت کردہ اند و آں انقیاد احکام الٰہیست از اوامر و نواہی

عبدالرحمن جامی فرمود۔ آدمی اگرچہ بحسب جسمانیت در غایت کثافتست اما بحسب روحانیت در نہایت لطافتست۔ چہ بہر چہ روی آرد حکم آں گیرد و بہر چہ توجہ کند رنگ آں پذیرد۔

شیخ سری سقطی فرمود۔ معصیتیکہ بشہوت صادر شود امید عفوست و معصیتیکہ از تکبر متولد گردد امید مغفرت ندارد کہ زلت آدم از شہوت بود و گناہ ابلیس از تکبر۔

شیث علیہ السلام فرمود۔ نسبت پادشاہ با رعایا چنینست کہ نسبت روح با جسم یعنی بمناسبتیکہ روح یکدم از حال بدن غافل نیست ہمچنان پادشاہ را نشاید کہ یکدم از حال رعایا بیخیال باشد

قول اشعث بن اردوان۔ مترجمہ سعدی۔ معصیت از ہرکہ صادر شود ناپسندیدہ است و از علما ناخوبتر۔ زیراکہ علم سلاح جنگ شیطانست چون خداوند اسلحہ را باسیری برند شرمساری بیش برد

نکتہ کبر و نخوت از اوج حشمت بحضیض نکبت اندازد و عجز و انکسار از درکات ذلت بدرجات عزت رساند چہ عجز مقبول حضرت ذوالجلالست و اہل عجز را لطف ایزدی ہروقت شامل حال۔

فیلسوفی فرمود۔ عاقل خادم احمقست پرسیدند چرا گفت زیراکہ احمق بلندمرتبہ تر از عاقلست یا فروتر۔ اگر بلندمرتبہ ترست از مدارا نمودن او چارہ ندارد و اگر فروترست از برداشت شکیبہای او لا علاج است

پادشاھی از حکیمی پرسید کہ تدبیر بہتر ست یا شجاعت - جواب داد کہ شجاعت شابہ تینست ورائے بشابہ دستِ قوی کہ آنرا کار فرمایند چہ ہر گز دستِ بی تیغ باشد کاری تواند کرد - اما تیغ اگر دست نباشد ضایع ماند

حکایت اسکندر را گفتند بچہ سبب یافتی از دولت و سلطنت با صغر سن و حداثت عہد گفت باستمالت دشمنان تا از غائلہ دشمنی زمام تافتند و از تعاہد دوستان تا در قاعدۂ دوستی استحکام یافتند

عتیق گفتہ ہر کہ بہر مزاج و علاجِ خویش حفظ ما تقدم را کار نخواہد فرمود آخر کار بر ذات و صفاتِ خویش (یعنے تیمار کنندگان) ظلم خواہد نمود -

خواجہ نصیر الدین طوسی فرمود - ہر گاہ در دو کارِ متناقض ہمدیگر ندانی کہ حق وصواب کدام باشد پس از آن ہر چہ موافقِ نفس باشد آنرا ترک کن و انچہ مخالفِ نفس باشد بعمل در آر کہ با حق وصواب نفس مخالفت دارد -

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود - الہی ہر کہ دانست کہ خالق در حقِ مخلوق تقصیر نکرد از بد پاک شد و ہر کہ دانست کہ قسامِ روزی قسمت بی تدبیر نکرد از حسد پاک شد -

عتیق گفتہ - نیک سیرت از ضایع شدن وقت افسوس می کند - و پست فطرت از ضایع شدن خواب و راحت افسوس مکیند -

بزرگی را التماس نمودند کہ متفرقاتِ حسن خلق را در دو کلمہ درج کن کہ ضبط کردن آن آسان باشد فرمود کہ ترکِ غضب جامعِ مکارمِ احوال و غضب مستجمع (جمع کنندہ) قبایح اعمال و فضایح افعال است

دارا از حکیمی پرسید کہ پیرایۂ سلطنت چیست گفت در عزت زیستن گفت عزت را چگونہ نگاہ توان داشت گفت بخوار داشتن زر - چہ ہر کہ زر خوار دارد اعتبار دارد -

عتیق گفته - ہر طعام کہ با مصالحہ ساختہ و پختہ شود بامزہ گردد - اما ہر کلام کہ با مصالحہ پختہ و ساختہ شود بیمزہ گردد -

حکیم مہادرجیس فرمود - دو چیز ست کہ آدمی بآن دنیای خود را بصلاح می آرد - اول او بیکہ نفس خود را بآن عادت دہد - دوم سعی در کسبیکہ زندگانیش بفراغت گذرد -

کیفیت شخصیکہ نسبی داشت و از حکمت عاری بود با حکیمی گفت ترا ننگ نمی آید از پدران کہ نسب خسیس داری گفت نسب تو بتو منتہی شد و نسب من از من ابتدا شدہ است -

حاذق فرمود - میان شک و یقین چہار انگشت بیش نیست - چہ ہر چہ بچشم بیند یقین حق بود - وانچہ بگوش شنودہ شود در معرض بطلان و شک و گمان داخلی باشد -

حکیمی را یکی دشنام داد ملامت کردند کہ چرا مقاومت نکردی - حکیم گفت اگر نیکم دشنام او ہیچ زیان ندارد پس کد نخواہم کرد - و اگر بدم سخن بحق گفتہ باشد پس رد نخواہم کرد -

عتیق گفتہ چنانکہ از مدحت دلخوش میشود ہمینسان اگر از مذمت ہم ناخوشی نشود چہ خوشست چراکہ در مذمت اظہار عیوب خوب کہ از آن کماہی آگاہی نمیباشد -

وزیری فرمود - مقربان سلاطین چون گروہی اندکہ بکوہی بلند میروند عاقبت بزلازل قہر و زوال دہر از آن بالا بزیر خواہند افتاد کہ افتادن بلند تران سختتر خواہد بود و بزیر آمدن فروتران سہلتر -

جمع زلزلہ

فاضلی فرمود - طاعت بر دو نوع ست - لازمہ و متعدیہ - منفعت لازمہ بصاحب او کفایت کند کالصلوۃ والصوم وغیر ذلک - و منفعت متعدیہ بغیری سرایت کند - کالاتفاق والاشفاق وغیرہما -

حاذقی فرمود۔ قبل از وجود مولود والدان را پیش از فہم و تمیز محافظان را تربیت باید تا اثر اینہا در ذریات نماید و مادۂ قابلیت درست آید۔

جلال الدین رومی فرمود۔ چنانکہ گدا عاشق کریم است ہمچنان کریم عاشق گدا ست اگر گدا را صبر بودی کریم بر در او آمدی اما صبر گدا کمال گدا ست و صبر کریم نقصان کریم۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ برای مہمان تکلف مکنید کہ آنگاہ او را دشمن گیرید ہر کہ مہمان را دشمن دارد خدا تعالی او را دشمن دارد۔

نکتہ زشت روی را از اقوال و افعال قبیحہ اجتناب ضرورت تا حامل قبائح نگردد و دخوبرو را پیراس اخلاق از لوث قبائح نگاہداشتن ناگزیر تا جامع محاسن باشد۔

من تخیلات العقیق آفریدگار ہر انسان را متساوی الحال آفریدہ۔ چہ اگر کسی گوید کہ اعلی ترم گفت کہ از وی اعلی تری پیدا آید۔ واگر کسی گوید کہ ادنی ترم گفت کہ از وی دیگرے ادنی تری پیدا آید و ہمیں سبب است کہ شکر بر ہمہ واجب است و کبر نا واجب۔

حکیمی فرمود۔ اگرچہ آدمیت مقتضی اینست کہ تا وسع امکان ہمسایگان را کہ در محنت و سختی باشند اعانت کنیم ولیکن باید کہ خبردار باشیم تا از بہر آنہا خود را و متعلقان خود را در ہلاک نہ اندازیم۔

حکایت یکی پیش جالینوس پہلوانی را بدینگونہ تعریف میکرد کہ گاو مذبوحہ را گرفتہ تا سر بر داشتہ گفت سالہا گذشتہ کہ گاو جسم خود بر داشتہ چرا تعظیم او فرو گذاشتہ۔

پادشاہی از درویشی پرسید۔ موجب چیست کہ از با بر میدی و قدم از آمد و شد باز کشیدی گفت آنکہ دانستم کہ از سبب نا آمدن سوال بہ کہ از جہت آمدن اظہار ملال۔

اسکندر را گفتند چگونه است که تعظیم اوستاد بیش از تعظیم پدر کنی گفت از انکه پدر سبب حیاتِ فانیست و اُستاد سببِ حیاتِ باقی پدر مرا از آسمان بزمین آورد و اوستاد مرا از زمین بآسمان بُرد۔

حکما گفته اند۔ چنانکه جہان بعدل آباداں گردد بجور ویران۔ چہ عدل از ناحیتِ خویش ہزار فرسنگ روشنائی بخشد۔ وجور از طرفِ خود ہزار فرسنگ تاریکی دہد۔

فائدہ ہرگاہ بر آدمی تکلیف غلبہ نماید باید کہ برحالِ کہاں ملاحظہ فرماید و ہرگاہ غرور مستولی شود باید کہ برحالِ مِہاں معائنہ نماید تا ازاں افزایش شکر و ازیں کاہشِ کبر پیدا آید۔

دیو جانسِ کلبی را پادشاہِ وقت پرسید کہ ثواب از کدام چیز حاصل میشود گفت بہ نیک اعمالہا اما تو در یک روز انیقدر ثواب حاصل نمودن میتوانی کہ دیگراں بسالہا۔

حاذقی فرمود۔ بر تقدیریکہ در دروغ بیمِ عقاب و در راستی امیدِ ثواب نبودی بایستیکہ عاقل از دروغ احتراز نمودی و بجانبِ راستی میل فرمودی از انکہ در ہر زماں دروغ بیفروغست۔

پارسائی فرمود۔ کہ اگر مرد بسیار خوبست بسیار خواہشِ نیکوی میکند زیرا کہ نیکوئیہا ہر قدر کہ خواہش کردہ شود بہم میرسد۔ و خواہشِ نیکوی چندانکہ جوہر پاک و اصلِ خوب باشد پیدا میشود و اگر کست کم۔

حبیبِ لبیب فرمود۔ دوستانرا عقوبتِ شرمندگی عصیاں از حرارتِ دوزخ سنگیں ترست و حلاوتِ تسلیم و رضا از کوثرِ جنت الماوا شیریں تر۔

پادشاہی فرمود۔ بہترینِ تاجداراں ہمانکہ بعہدِ او بداں خوی نیکاں گیرند۔ و بدترین فرماروایاں ہمانکہ در عہدِ او نیکاں خوی بداں پذیرند۔

حکیم ابو الحسن عربی را پرسیدند که جوانان کدام ہنر بیاموزند۔ فرمود آنچکہ بآموختن آن در پیری شرم آید (یعنی علم) کہ اگر بعالم شباب حاصل نیاید بعالم پیری خجالتی فزاید۔

عتیق گفتہ نزد روساء و امرا بنوعیکہ مال ہر قسم مثلِ الماس۔ و یاقوت۔ وزمرد۔ و لولو۔ و نیلم۔ و پکھراج۔ و مرجان۔ و غیرہ و غیرہ موجود میباشد ہمینساں کمال ہر قسم مثلِ علم اخلاق۔ و آداب و مناظرہ۔ و انشا۔ و بدیہہ۔ و قیافہ۔ و حسن الخط و غیرہ و غیرہ ہم موجود باید ماند۔

دیوجانس کلبی را پرسیدند کہ طعام و شراب کدام وقت خوشترست گفت باہلِ دولت وقتیکہ اشتہا غلبہ نماید۔ و باہل عسرت وقتیکہ میسر آید۔

عارفی فرمود۔ پیش ازیں مرداں ہمہ دار و بودند کہ از وجودِ ایشاں اصلا کسی درد نرسیدی۔ و ایں زماں ہمہ درد اند کہ از وجودِ ایشاں اصلا کسی دوای نمیرسد۔

فیلسوفی فرمود۔ خردمنداں روزگار از مقدمات نتائج اخذ میکنند و سفہا تا آنکہ فرصتِ دفعِ مضرت از دست نرود سخنانِ آنہا را باور نمیکنند۔

اسکندر از حکیم بلیناس پرسید کہ فلاں سرِ من افشا کرد سزای او چہ باشد حکیم گفت ہیچ نی زیرا کہ سرِ خود را خود افشا کردہ با آنکہ سرِ تو ترا مہم بود بار آن نتوانستی کشید اگر دیگری تحملِ آں بار نکند بعید نباشد۔

تنبیہ حسد آنست کہ یکی مترصد زوالِ نعمتِ دیگری باشد بجہتِ وصولِ خویش و ایں بغایت شومست و مردم ایں صفت مذموم اما اگر مثلِ نعمتیکہ دیگر راست از خدا تعالےٰ خواہد بابقاءِ آں نعمت مر منعم را حرجی نیست و ایں را غبطہ خوانند۔

افلاطون فرمود۔ طرفِ روی خود را در آئینہ معائنہ نما اگر ہست صورتِ خوب کارہا نیز بمناسبت صورت کن۔ و اگر ہست صورتِ بد پس مکن کارہای بد با صورتِ بد کہ جمع کردن دو بدی پسندیدہ نباشد۔

عتیق گفتہ مالِ حلال ہمانست کہ بکسبِ حلال در آید یا بسوال میسر آید چہ سوال اگر با پادشاہ خواہد بود ضرور اکراہ خواہد نمود و ہرچہ بکراہت موجود خواہد بود در حلاوت و حلاوتِ آن نکارہ بےنہایت موجود خواہد بود۔

سقراط فرمود۔ چون فعلِ نیک بخاطر در آید زود تر بران عمل باید (کہ شاید تامل ازان باز دارد) و چون فعلِ بد بخاطر در آید تامل باید کہ (شاید خاطر ازان تنفر آرد)

سنجر بن ملکشاہ فرمود۔ چون مہمِ بزرگ بخردان و کارِ خرد بہ بزرگان دادم ہر آئینہ زوالِ مملکتِ خود دران دیدم چہ بزرگان را در مہمِ خرد ننگ بود و خردان را در مہمِ بزرگ حوصلہ تنگ۔

در نگارستان آوردہ کہ خداوندِ قدر را عفو کردن از خطا ہای زیردستان نشانِ رفعتِ قدرت و علامتِ ہمت بلند و سخن شفیع بہانہ ایست کہ سببِ ظہورِ رحمتِ ایشان میگردد۔

کلامِ ما لا کلام نور و ظلمت کہ در نہادِ انسان نہادہ اند ہر یکی را خصلتی دادہ اند خصلتِ نور اسلام و ایمان و عرفان و طاعت و اجابت و آثارِ آن قربِ حقتعالی ست۔ و خصلتِ ظلمت کفر و شرک و نفاق و بدعت و ضلالت و آثارِ آن بُعدِ حقتعالی ست۔

دانایان فرمودہ اند کہ ما فی الضمیرِ آدمی از دو چیز بیرون نیست نشانِ نعمتست یا بیانِ محنت اگر نشانِ نعمتست نہان باید داشت تا چشمِ حسودان بران کار نکند۔ و اگر نوائبِ محنتست

هم پنهان باید داشت تا دوستان را سبب ملالت نشود و دشمنان را موجب شماتت نگردد۔

عتیق گفته ایعزیز درین دار فانی آثار شادمانی و بدار باقی کارها و دانی که اصل اصول رضیافتها و قابل قبول عبادتها بهبودی خود و خوشنودی خدا درین دو عمل تکمیل خواهد بود از آن یکی مردم را از فائده مسرور نمودن و دیگری خود را از ظلم دور نمودن است۔

دعا برای تحصیل نعمت یا برای دفع مضرت و آن عرض نیاز است بدرگاه الٰهی و درخواست مرادات از فیض نامتناهی و هر صاحب دولتی را که کلید دعا بدست آمد هر آئینه بوعدهٔ ادعونی استجب لکم در اجابت بروی کشاده میشود و اسباب امید آماده

شاه ولی الله محدث دهلوی فرمود۔ لباس و زی مردمان باید که بکمال صنعت او مشعر باشد مثلاً مردیکه دانشمند است او را باید که لباس دانشمندان پوشد و بآئین ایشان زندگانی کند و اگر مرد فقیر است او را باید که لباس فقرا پوشد و بآئین آنها زندگانی کند۔

عجیبه حیا و احتیاج باهم ساخته دارند حیا میخواهد که بحریم آبرو سازم و احتیاج برنیست که حیا را از پایه براندازم چون مد احتیاج میشوم حیا از من دست الفت میفشاند اگرچه پایهٔ حیا بلند است اما پیش احتیاج قدری ندارد۔

پادشاهی از حکیمی طلب نصیحت کرد حکیم گفت مسئله از تو پرسم بینصاف جواب گوئی که زر را دوست داری یا خصم را گفت زر را گفت چیزیرا که دوست میداری یعنی زر را اینجا میگذاری و کسی را که دوست نمیداری یعنی خصم را با خود میبری پادشاه بگریست و گفت که نیکو پند است که همه پندها درین پند است

حدیث اذا رائتم المتواضعین فتواضعوا یعنی تواضع کن با درویشان متواضع

اذا رائتموا المتکبرین فتکبروا و تکبر کن باخواجگان متکبر۔ اگرچہ تواضع محمود ست اما با اہلِ تکبر مذموم۔ و اگرچہ تکبر مذموست اما با اہلِ تکبر محمود۔

نقل روزی حسنِ بصری برای عیادت ابنۂ بصری رفت حضرت رابعہ پرسید کہ یا حضرت اگر از طرف دوست اذیتی رسد چہ چند فرمود کہ صبر نماید و لب بشکوہ نکشاید رابعہ چشم پر آب کردہ بعرض رسانید کہ ای استاد بہتر امیست کہ ازاں اذیت لذت گیرد و اظہار مسرت کند کہ تحفۂ از دوست رسیدہ

صاحبدلی فرمودروز رستاخیز بدکاراں و نیکوکاراں ہر دو پشیماں خواہند بود۔ بدکاراں بدیں واسطہ کہ چرا حکم پیغمبراں نپذیرفتیم تا امروز از آتشِ دوزخ نجات می یافتیم و نیکوکاراں بایں وجہ کہ چرا عبادت زیادہ نکردیم تا امروز در بہشت درجۂ بلند و مرتبۂ ارجمند حاصل مینمودیم۔

شیخ زین الدین خلد آبادی فرمود۔ در کارِ دین متابعتِ بہتری از خود باید کرد (و ایں ظاہر ست) و در کارِ دنیا متابعتِ کمتری از خود مثلاً مردی دویست تنگہ حاصل دارد اگر او خواہد کہ بطریقِ کسی زندگانی کند کہ چہار صد تنگہ حاصل دارد فضیحت شود پس او را باید کہ بطریقِ کسی رود کہ صد تنگہ حاصل دارد۔ و صد تنگۂ دیگر در صدقات و خیرات خرچ کند تا ہم دنیا خوش گذرد و ہم دیں۔

ماجرا۔ دعا پیش از نزول بلا باید کرد چوں بلا نازل شد دعا دفع نتواند کرد۔ چنیں گویند کہ وقتی بلای مغول در حدِ نیشاپور رسید پادشاہِ وقت بردرویش کسی فرستاد کہ دعا کن درویش گفت اکنوں وقتِ دعا نیست وقتِ رضاست۔

رقعۂ ارسطو بسکندر۔ کہ ای فرزند خلقت بر دو حال تو در حیرتست یکی بر گرفتن ملکہای بسیار دوم برہمت استوار۔ دو و سببست کہ مردم باتو محبت میدارند یکی تواضع و فروتنی و دیگری مواسات کہ با مردم سکنی پس سعی نما کہ ہمیشہ حیرت آنہا با محبت تو جمع باشد۔

مطائبہ علوی باشخصی در اثنای خصومت گفت کہ مرا چوں دشمن میداری حال آنکہ تو ماموری بہر نماز کہ برمن صلوۃ فرستی اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّعَلٰی اٰلِ مُحَمَّدٍ ۔گفت من الطیبین والطاہرین نیز بیگویم و تو ازاں بیرونی۔

امام محمد غزالی در درۃ البیضا مفاسد زنا کہ افادہ فرمودہ دوازدہ است نقصان عقل و نقصان دہن و نقصان علم و نقصان عمر و نقصان رزق و غضب الٰہی و فقر و نسیان و زوال نور حق وجای گرفتن عداوت زانی در دل صالحین و رد دعا از جناب احدیت و عدم قبولیت عبادت پس غیبت را کہ سخت تر از زنا ست بریں قیاس میتواں کرد۔

نقل بزرگی از عمل معزول شدہ جزع میکرد گفتند روا باشد کہ چوں تو وایں جزع گفت از معزولی نیست کہ عمل بیعزل نمیباشد ایں فزع برای آنست کہ اگر باکسی نیکوی کردہ ام کاشکی نیکی زیادہ کردمی و اگر از من بہ نسبت کسی بدی صادر شدہ می اندیشم کہ کاشکی بدی نکردمی۔

کیفیت۔ لقمان حکیم در اوائل حال بندۂ خواجہ بود روزی خواجہ بامتحاں گوسفندے حوالت وی نمود و بفرمود کہ بہترین عضوی بیار لقمان دل و زبان پیش نمود باز فرمود کہ بدترین عضوی بیار لقمان ہماں دل و زبان پیش نمود۔ ازیں ثابت میشود کہ از دل و زبان ہیچ بہتر و بدتر نخواہد بود۔

سالکی فرمود که اکثر ارادتِ نفسانی ضدِ اقتضای عقلست چنانچه آدمی را شیطان خصم است راهزن نفسِ اماره نیز دشمنیست قوی گردن - و چون اکثر اوقات شیطان معتمد باطن نفس گشته و با استظهار وی باغوا دلیرست پس اگر نفس مجهول مقهور خواهد بود شیطان از خود مخذول و دور خواهد بود -

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود - مقرر که لقمان بفرزند خود گفت که ای فرزند لازم گیر مجالستِ علما را - و گوش کن کلام حکما را مقرر است که اللہ تعالی دل مردہ را زندہ میکند بنور حکمت چنانکه زندہ میکند زمین مردہ را آب باران -

ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمود - اول خطیہ که بر آسمان واقع شدہ حسدِ ابلیس بود بر آدم علیہ السلام - و نخست گناہیکه در زمین صادر گشت حسدِ قابیل بود بر ہابیل -

حسد آتش دان که چون بر فروخت | حسود لعین را ہمان لحظہ سوخت
گرفتم بصورت ہمہ دین شوی | حسد گر گزاری که حق بین شوی -

سید محمد بن ابراہیم وزیر - در کتاب ایثار الحق فرمود - اصل معنی حکمت افضل اعمال را دانستن و موافق دانستن آن عمل کردن - مثلاً این سخن باور کردن که صدق اولست از کذب و عدل اولست از جور پس مطابق دانستن آن عمل کردن یعنی راست گفتن و کذب را گذاشتن و عدل اختیار نمودن و از جور بیزار بودن -

باب الثالث

رسول صلی اللہ علیہ وسلم دعا فرمودی - بار خدایا تندرستی و عافیت و خوی نیک ارزانی دار

نصیحت - بہترین ذکر ذکرِ خدا - و بہترین عمل عمل نماز - و بہترین خصلت خصلتِ حلم -

کتابۂ کاغ ابراهیم علیه السلام - الرزق مقسومٌ - والحریص محرومٌ - والبخیل مذمومٌ

علی کرم الله وجهه فرمود - الطمع مرضٌ - والسوال نزعٌ - والهوان موتٌ -

بطلمیوس فرمود - سایۂ ابر - و دوستی عوام - و صحبت اہل ریا را اعتباری نباشد -

لقمان حکیم فرمود - کاریکہ بہر نیکنی بداناکن - واگر بہتر نیست خود کن - وگرنہ ترک کن -

شاہ ولی الله محدث دهلوی فرمود - بمخاطبۂ بزرگان سخن مغلق - و موجز و بستہ روا نیست

زیرکی فرمود - سہ کس را پنہاں باید داشت کہ خیرہ نشوند - یکی زن - دوم فرزند - سوم بندہ - (کلام مشکل / مختصر)

دانائی فرمود - دوستاں سہ گروہ اند - دوستِ تو - و دوستِ دوستِ تو - و دشمنِ دشمنِ تو -

همچنین دشمنان نیز سہ فرقہ اند - دشمنِ تو - و دشمنِ دوستِ تو - و دوستِ دشمنِ تو -

محققی فرمود - سرِ ہمہ نیکیہا حلمست - و بیخ ہمہ آفتہا زبانست - و توبہ دوای ہمہ گناہاں -

زیرکی فرمود - جاہل کسیست کہ تقصیرِ خود نداند - واگر از آن آگہی کنی نفہمد و نصیحتِ ناصحان نشنود -

ارسطو فرمود - از خندہ وقار میرود - و بحرارتِ غریزی ضعف می آید - و پیری طاری میشود -

وعظ راحتِ دنیا و عقبی در سہ چیزست - اول ذکرِ سبحان - دوم تلاوتِ قرآن - سوم زیارتِ اہل

سعدی فرمود - سہ چیز بی سہ چیز پایدار نماند - علم بی بحث - مال بی تجارت - ملک بی سیاست

حکیمی فرمود - قدرِ سہ چیز سہ طائفہ دانند - قدرِ نعمت محتاجان - قدرِ جوانی پیران - قدرِ صحت بیماران

نکتہ بہترین خصالِ پادشاہاں - سخاوت - و شجاعت - و عدالتست -

همچنین بدترین خصالِ پادشاہاں ظلم - و جبن - و بخالتست -

صاحبدلی فرمود - سه چیز هلاک کننده است - اول بخل شدید - دوم خود پسندی کامل - سوم اتباع نفس

حکیم جعفر بن بابویه فرمود - چون اثر دین و عقل و حیا ثابت نخواهد گردید فساد و بدی به نهایت خواهد رسید

سهل تستری فرمود - پرهیز کن از صحبت سه کس - ظالمان غافل - و عالمان غیر عامل - و صوفیان جاهل

حکماء هند گفته اند که دنیا به سه چیز خوش گذرد - اول صحت - دوم ایمنی - سوم توانگری -

همچنین به سه چیز ناخوش گذرد - اول ترس - دوم فقر - سوم رنجوری -

صوفی فرموده - بدی با نیکان خونخواریست - و با بدان سبکساریست و نیکی با بدان دینداریست

زیرکان گفته اند - سه کس را در سه حال توان شناخت حلیم را نزد غضب شجاع را نزد خوف - برادر را نزد حاجت

خواجه عبدالله انصاری فرمود - نشان زهد سه چیز است - کوتاه گرفتن امل - حقیر گرفتن عمل - نزدیک دانستن اجل

ارسطو فرمود - هر که بکار خیر حکم کند - یا کار خیر آموزد - یا کار خیر بیاموزد - هر سه بسعادت مساوات دارند

عارفی فرمود - انسان سه جزو است - دل و زبان - و جوارح - دل برای توحید است - و

زبان برای شهادت - و جوارح برای عبادت -

مناجات خواجه عبدالله انصاری   الهی عبدالله را از سه آفت نگاهدار -

وساوس شیطانی - و خواهش نفسانی - و غرور نادانی -

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود - پدران تو سه اند کسیکه بوجود آورد ترا - و کسیکه علم

آموخت ترا - و کسیکه زوجه داد ترا - و بهترین پدران تو کسیست که علم آموخت ترا -

نقش که بر پیشانی زانی کرده میشود -   هٰذَا عَبْدٌ بَعِيْدٌ مِنَ اللّٰهِ وَ

بَعِيْدٌ مِنَ النَّاسِ - وَبَعِيْدٌ مِنَ الْجَنَّةِ -

عاقلی - فرمود - بخشش بهرکه کنی بلندتری ازو - وحاجت بهرکه بری فروتری ازو - واستغنا بهرکه بری برابری ازو -

ابوالمحسن محمد - فرمود - هر سخنیکه از ذکرت خالی باشد لغوست - وهر خموشیکه از فکرت خالی باشد سهوست - وهر نظریکه از عبرت خالی باشد لهوست -

عاقلی - فرمود - فائدهٔ خود بنقصان دیگری معصیتست - وفائده خود بفائده دیگری علوهمتست - وصرف بر فائدهٔ خود نظر دوختن خصلتست -

نکته چیزیکه بیفزاید و بکاهد نور قمرست - چیزیکه بکاهد و بیفزاید حرص مردمست - چیزیکه نکاهد و نیفزاید وی مقدرست -

صدیقی - فرمود - طلب را صدق درکارست - وآنرا سه نشانست یعنی انچه گوئی کنی وانچه نمائی داری - وازانجا که آواز دهی باشی -

ابراهیم نخعی - فرمود - بیشک هلاک شدند آنها که قبل شما بودند بسه خصلت - اول آن زیادتی کلام بود - دوم آن زیادتی در طعام - سوم آن زیادتی در منام

زیرکی فرمود - کسیکه سه چیز بعمل آرد در دنیا با من و عافیت گذارد - اول عطای آلهی را پسندیدن - دوم گرد مردم آزاری نگردیدن - سوم از امید جهان دست کشیدن -

عمر رضی اللہ عنہ فرمود - سه چیز موجب ازدیاد محبتست - اول سلام کردن - دوم در مجلس جا دادن - سوم بهترین نامها خواندن -

سید احمد رفاعی۔ فرمود۔ نشانِ خردمند در سختی صبر نمودن۔ و در فراخی تواضع کردن۔ و در ہر چیز خوبی گرفتنست۔

عارفی۔ فرمود۔ محبت بر سہ قسمت۔ اول محبتِ دنیا کہ مآلِ آں حسرتست۔ دوم محبتِ دیں کہ منفعتِ آں بہشتست۔ سوم محبتِ آلہی کہ مایۂ بیاہی و ثمر آگہیست۔

خواجہ عبداللہ انصاری۔ فرمود۔ بر سہ چیز اعتماد مکن۔ بر دل۔ و بر عمر۔ و بر وقت۔ کہ دِل زنگیر ست۔ و عمر در تقصیر ست۔ و وقت در تغیر ست۔

حکیمی فرمود۔ ہر کہ خود رائی کرد گمراہ شد۔ و ہر کہ از مالِ خود امیری خواست محتاج گردید۔ و ہر کہ از مخلوق عزت خواست ذلیل گردید۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم۔ فرمود۔ منافق را سہ نشانست۔ اول سخنِ لغو گوید۔ دوم وعدہ شکنی کند۔ سوم در امانت خیانت کند۔

لقمان حکیم فرمود۔ بدتریں خصلتہا سہ خصلتست۔ دغا با یاراں و دوستاں۔ و افشاے رازِ مرداں۔ و امیدِ احساں از لئیماں۔

حکیم محمد زکریا فرمود۔ سہ چیز از سمیا تست۔ گوشتِ خشک کباب شدہ۔ شیر خراب شدہ۔ ماہی دیر جدا از آب شدہ۔

شقیقِ بلخی۔ فرمود۔ اگر کسی خواہد کہ ہمہ وقت خوش باشد۔ آں خورد کہ یابد۔ و آں پوشد کہ دارد۔ و راضی باشد بداں چہ حق در حقِ او فرماید۔

حکیم عبد الله بابلی - فرمود - چیزیکه از فوت گردیدن او - ونبودن او - ونه دیدن او - رنجی رسد جمع نباید کرد -

حکیمی فرمود - مزاح نباید کرد اگر با بزرگ کنی کینه گیرد - اگر با کوچک کنی دلیر گردد - و با همسر کنی هم بخیر نگردد -

شخصی از بزرگی سوال کرد که در دنیا چگونه باشم اشاره بستونی کرد گفت بفهم نزدیک نیست گفت راست - و متحمل - و خاموش -

لقمان حکیم - فرمود - دور شوید از مردمان بد تا سالم ماند دلهای شما - و راحت یابد بدنهای شما - و نیکو شود نفسهای شما -

خواجه عبد الله انصاری - فرمود - رنج مردم در سه چیز ست - از وقت پیش میخواهند - و از قسمت بیش میخواهند - و آن دیگران از آن خویش میخواهند -

شیخ ابو سعید ابو الخیر - را پرسیدند که تصوف چیست - گفت انچه در سر داری بنهی - وانچه در کف داری بدہی - وانچه بر و آید نجهی -

بزرجمهر از استاد پرسید که چکنم تا زندگی بسلامت گذرد گفت پرہیز کن از استحقاق پادشاه وقت - و علماء دین - و دوست صادق -

افلاطون - فرمود - بر سه کس ترحم باید کرد - اول دانائیکه محکوم جاہل باشد - دوم کریمیکه محتاج لئیمی باشد - سوم ضعیفیکه بندهٔ قوی باشد -

صاحبدلی فرمود۔ سہ چیز نجات دہندہ است۔ اول خوفِ الٰہی بدرجۂ کمال۔ دوم بعشرت و عُسرت میانہ حال۔ سوم بطرب و غضب حدِ اعتدال۔

نصیحت۔ سہ دعاست کہ آں ہرگز رد نشود۔ دعای والدین۔ دعاے مسافر۔ دعای مظلوم۔

عرب۔ فرمود۔ اَحسَنُ الاَشیَاءِ کَلَامٌ صَحِیحٌ مِّن لِسَانٍ فَصِیحٍ فِی وَجہٍ صَبِیحٍ

یعنی نیکتر چیزہا۔ سخنِ صحیح از زبانِ فصیح دررویِ خوب۔

سید احمد رفاعی فرمود۔ علم آنست کہ ترا از رتبۂ جہل برآرد۔ و از منزلہ غرور دُور دارد۔ و در راہِ اُولوالعزم بیندازد۔

فاضلی فرمود۔ سہ رفیق بالتحقیق لئیم اند۔ رفیقِ اول مال حلالست رفیقِ دوم اہل و عیالِ نیک افعالست۔ رفیقِ سوم خوبی اعمالست۔

خواجہ عبداللہ انصاری۔ فرمود۔ بر طاعت حریص باش و لی برآں تکیہ مکن تن را در دریای آرزو ہا غرقہ مکن۔ تا بتوانی نیاز خود را بر خلق عرضہ مکن۔

حکیم ابوبکر العوس۔ فرمود۔ نیکترینِ مرداں ہمانکہ بدی را عوض نیکی دہد تا از ایشاں گرود۔ و با اہلِ خیر نزدیکی جوید تا مانندِ ایشاں گردد۔ و با اہلِ شر دوری تا پشیماں نگردد۔

صوفی۔ فرمود۔ اہلِ رضا چوں شخصِ نیک و بدخو دنشوند تعرضِ احوالِ دیگراں ہم

نکنند۔ وایشاں از سہ نشانست۔ حفظِ قلب از وسواس۔ خوشنودی در حال۔ خاموشی بر زباں۔

باقیات الصالحات۔ سہ چیز ست کہ بعدِ حیات آثارِ فیض و برکتِ آں بروحش واصلست۔ یکی صدقۂ جاریہ۔ دوم علمیکہ بداں مردم منتفع شوند۔ سوم فرزندِ صالح کہ او را دعاے خیر کند۔

حکیمی فرمود۔ ہر کہ غرور دارد حسد لازمۂ اوست۔ و ہر کہ بخل دارد جُبن لازمۂ اوست و ہر کہ سخاوت دارد شجاعت لازمۂ اوست۔

خواجہ عبد اللہ انصاری رحمۃ اللہ علیہ فرمود۔ بہار سہ است۔ بہارِ تن۔ و بہارِ دل و بہارِ جاں۔ بہارِ تن ادبست۔ و بہارِ دل وفاست۔ و بہارِ جاں بقاست۔

حکیمی فرمود۔ سہ کس را ممات از حیات بہتر خواہد بود۔ مالداریکہ محتاج شود۔ عزیزیکہ ذلیل گردد۔ حکیمیکہ جاہل بر و مسلط گردد۔

ہرمسِ اکبر یعنی ادریس علیہ السلام۔ فرمود۔ بہترین چیزہا سہ چیز ست اول عفو در حالتِ غضب۔ دوم موہبت در حینِ عسرت۔ سوم تحمل در وقتِ قدرت۔

صاحبدلی فرمود۔ بدبخت کیست کہ ویرا علم دہند و عمل ندہند۔ و توفیق دہند و اخلاص ندہند۔ و صحبتِ نیکاں راہ دہند و قبول ندہند۔

صوفی۔ فرمود۔ مردی آنست کہ ہر کہ با تو بد کند با او نیکی کنی۔ و ہر کہ از تو قطع کند با او بپیوندی۔ و ہر کہ از تو نا امید شود در دائرۂ احساں در آری۔

لقمان حکیم را پرسیدند که بدین پایگاه چگونه رسیدی۔ گفت بسہ چیز۔ اول براست گفتن۔ دوم باکثر خاموش بودن۔ سوم از صحبت بداں احتراز نمودن۔

بزرجمہر۔ از اوستادِ خود پرسید کہ چکنم تا مرداں مرا دوست دارند۔ گفت در معاملہ ستم مکن۔ و دروغ مگوی۔ و بزباں کسی را مرنجاں۔

افلاطون۔ فرمود۔ ہرگاہ کہ بپائید نندِ بزرگی۔ پس لازم است شمار اندک گفتن۔ و اندک خوردن۔ و بشتاب برخاستن تا بملامت و ملالت نانجامد۔

بایزید بسطامی قدس سرہ در آئینہ نظر کرد و گفت ظهر الشیب ولم یذهب الغیب۔ ولا ادری ما فی العیب۔

دانائی فرمود۔ ما در زمانی ہستیم کہ نیکوی در وزللست۔ و احساں در وشل۔ و صتوا در و فساد و خلل۔

وحی آمد بہ عیسیٰ علیہ السلام کہ ای پسر مریم بیشتر خود را پند دہ اگر پند پذیری دیگراں را پند دہ و گرنہ از من شرم دار۔

علی کرم اللہ وجہہ۔ فرمود۔ سینۂ عاقل صندوقِ اسرار اوست۔ و تازہ روی دام دوستیست۔ و تحمل مرقد عیبہاست۔

یعقوب بن اسحاق۔ فرمود۔ قوتِ شہوی مثلِ خوک و قوتِ غضبی مانندِ سگ و قوتِ عقلی مثابۂ ملک۔ پس ہر قوت بہرکہ غالب خواہد بود از آنہا خواہد بود۔

ہوشنگ فرمود۔ خردمنداں را بچیزِ نیامدنی امید نیست و چیزی را کہ در خورِ خود ندانند نخواہند

وکاری را کہ نتوانند بگردن نگیرند۔

محققی - فرمود - سہ چیز بخداوندش زیان میرساند - اول باعتماد نیروی تن کار کردن - دوم باعتمادِ صحت بسیار خوردن - سوم باعتمادِ قدرت تکلف را بکار آوردن -

خلیل بن احمد فرمود - عزلت نگہدارندۂ ناموس وعزتست - و پنہان کنندۂ فقر و سکینت - و برطرف نمائندۂ عوضِ حقوقِ مردم از پرسش و عیادت -

تنبیہ - عاقل را سزاوار آنست کہ نگہبانِ نفسِ خود باشد - وخطای خود را اگرچہ خُرد باشد بزرگ شمارد - وثوابِ خود را اگرچہ بزرگ باشد خُرد انگارد -

خاقانِ چین از اسکندر پرسید کہ لذتِ سلطنت بکدام چیز یافتی گفت اول غلبہ یافتن بر دشمنان - دوم سرافرازیِ دوستان وخیرخواہان - سوم بروای حاجت محتاجان -

مذاکرہ وقتی توانگری درویشی را گفت ترا نیک دوست میدارم گفت دروغ میگوئی گفت چگونہ گفت بدین گونہ کہ اسپِ تو دو جُل دارد ومن درچنین زمستان یک گلیم ہم ندارم -

بطلیموس فرمود - نیکو ترینِ مردمان ہمانکہ قول وفعلِ او موافق باشد - وبزرگترینِ آدمیان ہمانکہ مغلوبِ اہلِ دنیا نشود و بدترینِ انسان ہمانکہ مغلوبِ زنان باشد

حکمت ہر نعمتیکہ مرگ و زوال پذیرد آنرا خردمند در حساب نگیرد عمر اگرچہ دراز بود چوں مرگ رو ی نمود ازاں درازی چہ سود قدر نعمتی را بود کہ جاودانہ باشد و از آفتِ زوال برکرانہ۔

نوشیرواں فرمود۔ دشمنِ خویش شمار کسی را کہ جوانمردیِ خود در آزارِ مرداں پندارد۔ و دوست مپندار کسی را کہ دوستانِ ترا دشمن دارد۔ و پرہیز از نادانیکہ خویش را دانا شمارد۔

کیخسرو فرمود۔ ناداں کسیست کہ در نہانی دل او از یادِ خدا تہی باشد۔ و دانا آنکہ بیشتر ترس کسی از گنہ شرم دارد۔ و پرستشِ پروردگار بخواہشِ دل کند نہ بامیدِ سود و آسایشِ آں جہاں۔

نوشیراں فرمود۔ اگر خواہی رازِ تو دشمن نداند پیشِ دوست مگوی۔ فرمایہ کسیکہ مرو مارا برو خواہشی افتد و او را توانائی باشد و اعراض کند و ہرچند کسیکہ ہنرمند باشد اگر او را خرد نباشد ہنرِ او دشمنِ او باشد۔

حکیم ابو القاسم عبد الرحمن فرمود۔ طبیب آنست کہ از امورِ خسیسِ دنیا پرہیزد۔ و علاجِ نفسِ خود بفضیلت و کمال سازد۔ بعد ازاں بمعالجۂ اسقامِ اجسام پردازد۔

نوشیرواں از موبدِ موبداں پرسید (حکیم دانشمند) کہ زوالِ مملکت در چہ چیز ست گفت در سہ چیز۔ اول پوشیدنِ اخبار از پادشاہ۔ دوم تربیتِ مردمِ فرومایہ۔ سوم در ظلمِ عمّال۔

آزمودگاں گفتہ اند کہ دوستاں سہ قسمند۔ نانی۔ و زبانی۔ و جانی۔ پس نانی را ناں باید و زبانی را شیریں زبان شاید۔ و انجانی دریغِ جاں نشاید۔

کیفیت حضرتِ صمدیت تعالی وتقدس دنیا راسہ جزو کردہ ۔ جزوی بمومن داد ۔ وجزوی بمنافق وجزوی بکافر فَالْمُؤْمِنُ یَتَزَوَّدُ ۔ وَالْمُنَافِقُ یَتَزَیَّنُ ۔ وَ الْکَافِرُ یَتَمَتَّعُ

سقراط فرمود ۔ فاضلترین عملہا سہ چیز ست یکی آنکہ دشمن خود را دوست سازی ۔ دوم آنکہ نادانرا بتعلیم وتربیت دانا گردانی ۔ سوم آنکہ اہل فسق وفجور را بپند ونصیحت بصلاح در آری

زیرکان گفتہ اند ۔ اگر کسی ترا مذمت کند ۔ رنجور شدن ۔ وخشم گرفتن با او جہل بود ۔ چہ اگر راست میگوید فرشتہ ہست ۔ واگر دروغ میگویم ومیداند کہ دروغست شیطانست واگر نمیداند کہ دروغست خری وابلہی بود ۔

فائدہ مزاح ومطائبہ اگر باعتدال باشد مزیل کلفتست وسبب مزید انس والفت ۔ اما مزاح سہ طرف دارد افراط بیباکی وتمسخر ست ۔ وتفریط عبوست وگرفتگی ۔ واوسط بشاشت وحسنِ معاشرت ۔

سانحہ اہلِ دنیا از دارِ فنا سہ حسرت بشدت میبرند ۔ اول اینکہ مال جمع نیا مد حسب حال دوم حاصل نشد مقاصدِ دنیا تمام وکمال ۔ سوم کاریکہ دمِ مرگ بکار آمد ازاں ہم بخیال ۔

منازعہ میانِ حکیم اسمعیل ہروی وخطیب ہرات در امری نزاع واقعشد خطیب گفت میان دو خطبہ برای تو دعای بد کنم ۔ حکیم گفت باکی نیست چہ اگر دعای تو کہ (ہر ہفتہ برای امیر میکنی) مستجاب بودی خدائتعالی اورا صلاحیت عطا فرمودی ۔

ابراہیم علیہ السلام را پرسیدند کہ خلتِ جلیل را چگونہ یافتہ اید خلیل جواب داد کہ بسہ چیز اول اختیار کردم حکمِ جلیل را بر حکمِ غیر ۔ دوم فکر نکردم بچیزیکہ او تعالی بہ ذمہ خود گرفتہ ۔

سوم نخورد م صبح وشام مگر با مہماں۔

شاہ ولی اللہ محدثِ دہلوی فرمود۔ اگر از تو شجاعت یا سخاوت یا فتوت ظہور یابد باید کہ ابنای روزگار آنرا از تو ببینند چہ عیادت کہ مقصودِ اعظم ازاں رضامندی مریض است نہ محض اطلاع بر کیفیتِ مزاجِ آں ہمچنیں تعزیت وسفارش ومثلِ آں۔

نظام الدین محبوب الٰہی فرمود۔ درویش را باید کہ اگر کسی بر درویش آید۔ باید کہ اول سلام نماید۔ بعدہ اطعام فرماید۔ پس ازاں زباں بکلام کشاید۔ چنانکہ گفتہ اند۔ ابتداءً بالسلام ثم بالکلام۔

حکیم عبد الرحمن خازنی فرمود۔ بنا رعدل گاہی ویراں نمیشود۔ اگر وجودِ پادشاہاں نبودی یکی دیگر را بخوردی۔ اگر وجودِ ابدال نبودی زمین خسف نمودی۔ اگر وجودِ علما نبودی مردم بہایم سیرت بودندی۔

محقق فرمود۔ اگر شہ کار کردن نتوانی باری شہ کار ہم مکن یعنی اگر نیکی کردن نتوانسے باری بدہم مکن۔ واگر مسلمانی را منفعت رسانیدن نتوانی باری مضرت ہم مرساں۔ واگر روزہ داشتن نتوانی باری گوشتِ مسلماناں ہم مخور۔

شارعی فرمود۔ کہ اگر علما بجمعِ مالِ حلال مشغول شوند عامۂ خلق در شبہ درآیند۔ واگر علما در شبہ مشغول شوند عامۂ خلق در حرام درآیند۔ واگر علما در حرام درآیند عامۂ خلق کافر شوند کہ حلال را حرام دانند وحرام را حلال۔

فاضلی فرمود۔ تباینِ سخاوجود واثیار ہمینکہ از مالِ خود یکحصہ براہِ خدا دہد وحصۂ ثانی بخود نہد

سخیست۔ و ہر کہ حصۂ زائد براہِ خدا داد و حصۂ کمتر بخود نہاد جواد ست۔ و ہر کہ ہر قدر دارد
بفقرا سپارد صاحب ایثار ست۔

عارفی فرمود۔ سہ چیز تا وقتِ خود ہمراہی میکند۔ چیزیکہ ہمراہ است تا وقتِ قبض روح مال و
منالست۔ و چیزیکہ تابعست تا لبِ گور خویشاں و دوستاں و عیال و اطفالست۔
و چیزیکہ ہم پیوستہ است تا روزِ قیامت اعمال و افعالست۔

تنبیہ ہر کہ ہواہ خود دوست داست وود۔ انساں آنست کہ دوستِ دشمنانست۔ و
ایں کار دشوار ترست از ہمہ دشوار و خاصۂ خاصاںِ پروردگار۔ لیکن اینقدر باید کہ برائے نفعِ
خود نقصانِ دیگراں نخواہد بلکہ تا تواند نفع رساند چہ از دامی چہ از گامی چہ از پیامی۔

فیلسوفی فرمود۔ ہر کہ دوست بعیب جوید سے میسر نیاید یکی از ہزار۔ و ہر کہ با دوست بہر
خطائی عتابی کند او را دشمناں بسیار۔ و ہر کہ از دوستاں چشم آن دارد کہ در تحصیلِ فوائد
بر نفسِ خود مقدم دارند پیوستہ در رنج و آزار خواہد بود۔

پیر بسطام راقدس سرہ گفتند چہ می بایدت بجواہ گفت میخواہم کہ مرا خواست نباشد۔
رضای نظرِ رحمانست و تصرف اثرِ حرماں۔ آں نشانِ حرمت و ایں دلیلِ خذلاں۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ دوست آں باشد کہ در سہ حال دوستی را محفوظ دارد و جانبِ رعایتِ
برادرِ خود مہمل نگذارد۔ یکی حالِ نکبت و پریشانی۔ دوم حالِ غیبتِ او۔ سوم حالِ وفات۔

در خبرست کہ دیوانِ گناہاں سہ است۔ دیوانیکہ نیامرزند و آں شرکست۔ و دیوانیکہ
بیامرزند و آں گناہانست کہ میانِ بندہ و خدا تعالیٰ بود۔ و دیوانیکہ فرو نگذارند و آں

دیوانِ مظالم بندگانست۔

روایت۔ ابلیس با موسیٰ علیہ السلام التماس نمود کہ اگر حاجت مرا از حقتعالیٰ خواہی ترا سہ چیز بیاموزم موسیٰ فرمود بیان کن۔ گفت از تیزی حذر کن کہ باتیز وسبک چناں بازی کنم کہ کودکاں باگوئی۔ واز زناں حذر کن کہ ہیچ دامی فرونکردم کہ براں اعتماد دارم چوں زناں۔ واز بخل حذر کن کہ دنیا ودین بخیل بسبیل زیاں بر باد میدہم۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ نیکی مردم بسہ حال باید آزمود۔ اول درحالتِ مناکحت تواں دید۔ دوم درحالتِ مسافرت تواں فہمید۔ سوم درحالتِ معاملت تواں سنجید۔

حکیمی فرمود۔ آدمیرا چوں بر عیب ظاہر وباطنِ خود نظر افتد زباں از عیب دیگراں کوتاہ دارد وزباں برعیب دیگراں آنزا دراز شود کہ خود را بیعیب انگارد۔ وخود را بیعیب آنکس پندارد کہ صاحبِ جہلِ مرکب باشد۔

منقول حقتعالیٰ سہ گروہ را دشمن دارد وسہ گروہ را دشمنتر۔ فاسق را دشمن دارد وپیرِ فاسق را دشمنتر۔ بخیل را دشمن دارد وتوانگرِ بخیل را دشمنتر۔ متکبر را دشمن دارد ودرویشِ متکبر را دشمنتر۔

ہمچنیں سہ فرقہ را دوست دارد وسہ فرقہ را دوستتر۔ پارسایاں را دوست دارد وجوانانِ پارسا را دوستتر۔ جوانمرداں را دوست دارد وفقیرانِ جوانمرد را دوستتر۔ متواضعاں را دوست دارد وبزرگانِ متواضع را دوستتر۔

حاذقی فرمود۔ انسان بر سہ قسمت عاقل نیم عاقل جاہل ۔ عاقل آنکہ قبل از وقوعِ واقعہ بعقل و تدبیر کار بانجام رساند۔ نیم عاقل آنکہ بوقتِ حدوثِ حادثہ بفکر و تردد کار باتمام رساند جاہل آنکہ بعد سنوحِ سانحہ حیران و پریشان بودہ درماند و ہیچ نتواند کہ بداند۔

روایت ملکی نزدِ یکی از انبیا آمدہ گفت کہ عقل و علم و دین برای تو آوردہ ام یکیرا ازیں اختیار کن۔ نبی عقل را اختیار کرد۔ پس آں ملک بعلم و دیں گفت برو ید گفتند ماموریم کہ از عقل جدا نشویم۔

محدثی فرمود۔ مخالفتِ سنت و احکامِ شریعت مانعِ مرتبۂ ولایت و بزرگیست یعنی پاکیِ ظاہر بمتابعتِ شریعت غرا حاصل نمیشود۔ و پاکیِ باطن بقطعیتِ محبتِ دنیا حاصل نمیشود۔

نقل در مجلسِ کسری سہ تن از حکما جمع آمدند و سخن بآنجا رسید کہ سخت تریں چیزہا چیست۔ رومی گفت پیری و سستی و ناداری و تنگدستی۔ ہندی گفت تنِ بیمار با اندوہ بسیار۔ بزرجمہر گفت نزدیکیِ اجل بادوری از حسنِ عمل۔ ہمہ بقول بزرجمہر باز آمدند۔

خواجۂ عبداللہ انصاری فرمود۔ دی رفت و بازنیاید فردا اعتماد را نشاید۔ امروز را غنیمت داں کہ دیر نپاید۔

دی از تو گذشت ہیچ ازاں یاد مکن فردا کہ نیامدست فریاد مکن
بر رفتہ و نیامدہ بنیاد منہ حالی در یاب و عمر بر باد مکن

قصہ گویند کہ ملکشاہ ہرگاہ فتحِ روم نمود قیصر زندہ بدست آمد پرسید کہ سزاے تو چہ دہم گفت اگر ظالمی بکش۔ و اگر سوداگری بفروش۔ و اگر کریمی بخش۔

حکما گفتہ اند کہ دوستی با سہ طائفہ لازمست اول ارباب علم و عمل کہ بصحبت ایشاں برکت دنیا و آخرت حاصل تواں کرد۔ دوم اہل اخلاق کہ خطای دوست پوشند و نصیحت دریغ ندارند سوم جمعیکہ بیغرض باشند و بنای دوستی بر صدق و اخلاص نہند۔

حکیمی فرمود۔ ہر کہ نصیحت کند بپذیر۔ گو فضیحت معلوم گردد۔ و ہر کہ ادب بیاموزد بیاموز گو گراں گذرد۔ و ہر کہ عذر پیش آرد قبول کن گو ناگوار گردد۔ چہ ہر کہ نصیحت نشنود ناداں نست و ہر کہ ادب نیاموزد حیوانست۔ و ہر کہ عذر نپذیرد شیطانست۔

صوفی فرمود۔ انسان کامل آنست کہ باوصاف جمادی موصوف باشد و شرایط تسلیم از جماد بیاموزد و مراتب رضا ازاں سند کند۔ چہ اگر لختی از سنگ تراشند و آنرا بر سر گنجی بگذارند پس بردارند و بکنجی بیفگنند۔ ہرگز از جراحت دردمند۔ و بوصول گنج فراواں خرسند۔ و بفقدان آں اندوہ مند نشود۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ سہ چیز در مرداں مذموم و در زناں اجتماع آنہا محمود۔ وازاں صفات آں یکی بخل۔ دوم ترشروی۔ سوم جُبن۔ نتیجۂ اول مال خود و مال زوج خود محفوظ دارد۔ نتیجۂ دوم از ہر کس کلام لین نکند و موجب فساد نگردد۔ نتیجۂ سوم از مکاں بیروں نرود بخوف زوج و از مواضع تہمت دور باشد۔

سلطان المشایخ نظام اولیا روایت فرمود کہ زکوٰۃ بر سہ نوعست۔ اول زکوٰۃ شریعت آنست کہ بدویست درم پنجدرم صدقہ نماید۔ دوم زکوٰۃ طریقت آنکہ از دویست درم پنجدرم نزد خود دارد و باقی را صدقہ فرماید۔ سوم زکوٰۃ حقیقت آنکہ اگر دویست درم موجود آید ہماندم تمام

که درویشش مالدار نشاید۔

نوشیروان از بزرجمهر پرسید که حلیم کدامست گفت آنرا سه نشانست۔ اول آنکه اگر ترشروی سخن تلخ بیان او آرد جواب شیرین بر زبان آرد۔ دوم آنکه چون صولت غضب او بغایت رسد خاموش ماند۔ سوم آنکه پیش مستحق عقوبت نشتر افزو خورد۔

پادشاهی یکی را تربیت کرد گفت اگر خواهی کار تو بالا گیرد سه کار مکن۔ اول دروغ مگوی که کذاب خوار و بی اعتبار می باشد۔ دوم در پیش من مرا ستایش مکن که خود را به از تو میدانم سوم از سعایت برکران باش که ازان راحت تو و راحت دیگرانست۔

شیخ زین الدین خلد آبادی (عمادی) فرمود نصیحت بطریق کنایه باید بحکایتی و نظیری حسب حال کسی۔ چه نصیحتست و فضیحت و خصومت۔ انچه در خلا گویند نصیحت خواهد بود۔ وانچه بر ملا گویند فضیحت خواهد بود۔ وانچه صریح گویند خصومت خواهد بود۔

عجیبه بر زبان معجز بیان حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم گذشته که متولد شدم در زمان ملک عادل۔ پس هارون الرشید عزیمت مداین کرد و دخمهٔ نوشیروان بکشاد۔ دید شخصیکه در خواب باشد و سه انگشتر در دست داشت و بر هر یک نگیں پندی نوشته۔ اول آنکه با دوست و دشمن مدارا کن۔ دوم کارها بمشورت خردمندان شروع نما ـــــــ سوم رعایت رعیت فرو مگذار۔

ابعزیز اهل توکل سه طائفه اند۔ عامست و خاصست و خاص الخاص۔

عامه آنست که از سبب جمیع مخلوقات روی گردانده بجانب او کند وانچه خواهد از و خواهد

خاص آنست کہ ہر آرزو کہ وارد از خدا نخواہد و گویہ کہ حقتعالی از احوال ما دانا است آنچہ او میخواہد ہماں میخواہم

خاص الخاص اینست کہ اگر دنیا بحساب و بعذاب حقتعالی او را دہند قبول نکند۔

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ سہ صفتست از صفات سعدہ کہ دارندۂ آنرا سعادت دنیوی واخروی ست۔ اول دل شاکر یعنی شناسای نعمت منعم بود۔ دوم زبانیکہ از یاد حق غافل نگردد۔ سوم نفسیکہ بر صدمات بلیات پایدار و صابر باشد۔

اعتدال نیکوترین خصالست و افراط و تفریط مذموم ترین افعالست چنانکہ

شجاعت اعتدال غضب را نامند و آنچنانست کہ انسان آنکار اختیار نماید کہ از روی شرع ہمہ نیک آید و

تہوّر افراط غضب را نامند و آنچناں باشد کہ انساں ملاحظہ حال خود نفرماید و بےموقع جرأت نماید و

جُبن تفریط غضب را نامند و آنچنانست کہ انساں بجای دربیم و ہراس آید و براہ یاس گراید۔

ہمچنیں عفّت اعتدال شہوت را نامند و آنچنانست کہ چیزہا راکہ شریعت اذن فرمودہ بدان نفس را میلان و رغبت باشد و

فجور افراط شہوت را نامند و آں اکتساب لذات و ارتکاب سیّات نامشروعہ باشد و

خمود تفریط شہوت را نامند کہ نفس را از لذات مشروعہ طیبات مرغوبہ انقباض باشد۔

باب الرّباعی

حق سبحانہ تعالی ہماں نیکی مقبول فرماید ہر کہ بوالدین۔ و فرزند۔ و قبیلہ۔ و اوستاد خود نماید

رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ ایمان برہنہ است و لباس او تقوی۔ و زینت او حیا و ثمرۂ او علم۔ و عمل بداں۔

شیخ مرشد اعظم ہ نیستان بہم ہ ہر دو ہان رہبر ہ اول کہ نست ہ چہ کنند

عاقلی فرمود - حاکم ظالم - وزیر بیخرد - و مال حرام - و گردشِ ایام را بقای نباشد -

نکته مال برای سازِ قوت و جامه و مسکن و ضرورت تن - و تن برای حواس است - و حواس برای عقل - و عقل برای دل تا معرفت حقتعالی آراسته شود -

عاقلا علم و عمل اسم و رسم است همه نتیجهٔ وهم و قیاس است - سعادت آں باشد که ترک عادت کنی و نماز یکه برسم گزارده اعادت کنی -

حکیمی فرمود - هر که از چهار چیز محترز باشد هیچ مکروهی باو نرسد یکی خشم دوم عجب سوم کاهلی چهارم حرص

فاضلے فرمود - چهار گروه بهترین مردم اند - یکی عالم عامل - دوم حکیم گویا - سوم عابد مجرد - چهارم واعظ بےطمع

حاذقی فرمود - دشمن بسیار - و قرض بسیار - و کثرت عیال و خیال محال - مردم ضعیف و نحیف میگرداند

عتیق گفته صحبت چهار فرقه بهر طریق فائده مند خواهد بود - یکی علما - دوم حکما - سوم فقرا - چهارم امرا

کاملے فرمود - چهار چیز را چهار چیز ببرد - ناسپاسی نعمت را - تکبر مروت را - کسالت دولت را - شهوت توبت را

خواجهٔ عبد الله انصاری فرمود - چهار چیز علامت بدبختیست - ناشکری در نعمت - بیرضای در قسمت - کاهلی در خدمت - بیحرمتی در صحبت -

ارسطو فرمود - نشانِ زندگی شایسته چهار است - اول گفتارِ نیک - دوم کردارِ نیک - سوم نیتِ نیک - چهارم صحبت نیک -

مناجات الٰہی غفلت بیکران رفت بر ما مگیر تقصیر کہ آید از ما در پذیر نفس را با نفس برابری ده - قدر را با نظر برابری بخش -

نصیحت بایدکہ کم گوید چہ بسیار گفتن نشانہ خفتِ دماغ - و سخافتِ عقل - و موجب سقوط

مهابت - وقلتِ وقعت خواہد بود -

عاقلی فرمود - قضا ر رفتہ - وتیرِ انداختہ - وسخنِ گفتہ - وعمرِ گذشتہ راکسی نتواند کہ بازگرداند -

فیلسوفی فرمود - چہار چیز بچہار کس ہرگز نباشد - بدخور را امارت - دروغگو را محبت - بخیل را سعادت - حسود را مروّت -

عارفی فرمود - بر چہار چیز مغرور نباید بود - بقربِ سلطان - وبزہرِ شب زندہ داران - وبپسندِ حاسدان - وبدوستیِ زنان -

پارسائی فرمود - چہار چیز عقل را زیادہ گرداند - اول کلامِ فضول ترک کردن - دوم مداومت بسواک کردن - سوم با علما صحبت داشتن - چہارم صلحا را از ہمہ بہتر پنداشتن -

سلطان ابوسعید ابوالخیر فرمود - ہرگز نبود شکستِ کس مقصودم آزردنِ دلی زمن نابودم

صد شکر کہ چشم عیببینم کورست شادم کہ حسود نیستم محسودم

ناصحی فرمود - یاد داشتنِ این چہار از آثارِ اخیارست - اول حیاتِ مستعار - دوم تجربۂ روزگار - سوم احسانِ محسنان - چہارم پندِ ناصحان -

بزرجمہر از اوستاد پرسید کہ چہ چیزست کہ ہمہ آنرا بجویند ونیابند گفت چہار چیز - یکی دوستِ خالص - دوم شادی - سوم تندرستی - چہارم راستی -

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود - ہوا جلیسِ گلست - وخدا انیسِ دلست - اگر میدانی کہ میدانم از بد پشیمان شود - واگر میدانی کہ میدانم مسلمان شو -

حکیم یوسف ہمدانی فرمود - دنیا مانند سرا لست - و زندگی مثل حباب - و لذائذ دنیوی همه خیال و خواب - و عمر عزیز گوہر نایابست -

صالحی فرمود - بہترین مردم کسیست که بعبادت پیش روماند - و بخلق خدا نفعی رساند - و کسی را نیازارد - و از کسی چشم نیکی ندارد -

امام شافعی فرمود - ارکان مروت چہارست - اول نیکوخوی - دوم تواضع - سوم جوانمردی چہارم مخالفت نفسست -

حکیمی فرمود - عاقل بچہار چیز شاغل میباشد - اول اطاعت خدای عزوجل - دوم تبعیت حاکم وقت - سوم بررزق مقسوم قناعت - چہارم با یار و اغیار انکسار و ملائمت -

علی کرم الله وجهه فرمود - ثبات نفس از غذا - و قوت روح از غنا - و یافت آرزو از استغنا - و برکت عمر از عمل زیبا حاصلست -

حاذقی فرمود - چہار چیز خدا دوست ہرکہ باشد ہر دلعزیز باشد - اول تقریر خوش ادا - دوم ذہن رسا - سوم حسن دلجو - چہارم اخلاق نیکو -

مناجات الہی گرہ کہ نفس بند دبکشای - راحتیکہ روح خندو بیفزای شکستگی ما را باعتقاد درست پیوند کن - آلودگی ما را بیقین خالص پاک گردان -

صاحبدلی فرمود - چہار چیز بمراد رساند - اول پیوستن با بزرگان - دوم مشورت با نیکان - سوم اجتناب از بدان - چہارم یاری خواستن از درویشان -

ہوشنگ شاہ فرمود - سختی دنیا چہارست - بینوائی در شیخوخت - و بیماری در غربت - و قرض

وقتِ قلت - وباز ماندن از رفیق در رحلت -

بقراط فرمود - تواضع بحالتِ دولت - وعفو بوقتِ قدرت - وسخاوت ہنگامِ عسرت - و عفت بغیرِ منت - شیوهٔ نیکبختاں وسعادتمندانست -

هوالله المعبود فرمود - اگرچه خانهٔ دل خاصهٔ منست ولی نه ہر دلی که خرابست لائق آں بس باشد
مگر دلیکه باوصافِ بس بود معمور بجو مرا که دراں دل نشانِ بس باشد

علی بن زیدِ طبری فرمود - تکلف باعثِ نقصانست - وعیبِ سخن که نقیض واقع شود دراں نتیجهٔ ہر خوف وخطر موجبِ سلامتیست - وتجربهٔ بسیار عقل را سبب زیادتیست -

فاضلے فرمود - چہار چیز دلیلِ بزرگیست - اول علم را عزیز داشتن - دوم بدرا بنیکوی دفع کردن سوم خشم فرو خوردن - چہارم جواب باصواب اداکردن -

حکیم عبد الرحمن خازنی فرمود - اکثر اغنیا را چہار چیز باعثِ نقصانست یعنے رنجِ تن - مشغولیِ دل - نقصانِ دیں - حسابِ قیامت -

همچنیں اکثر فقرا را چہار چیز باعثِ اس واماںنست یعنی آسایشِ تن - فراغتِ دل - سلامتیِ دیں - رستگاری از حسابِ قیامت -

حکیم یعقوب بنِ اسحاق فرمود - خوشنودیِ حق مطلق در چہار چیز ست - اول علم وحکمت دوم معائنهٔ قدرت - سوم کرم وعدالت - چہارم عفو ورحمت -

خواجهٔ عبد الله انصاری فرمود - پیرانِ کار دیده را حرمت دار - واز آموختنِ علم شرم مدار جمعِ مال را اقبال پندار - وخرج ناکردنش ادبار -

بقراط فرمود - چهار چیز باصره را زیان دارد - طعام شور خوردن - و بسیار آب گرم بر سر ریختن و در آفتاب نگریستن - و روی دشمنان دیدن -

همچنین کاملی فرمود - چهار چیز باصره را قوی کند - بر سبزه نظر کردن - و مستقبل قبله نشستن و سرمه در وقت خواب کشیدن - و لباس پاکیزه پوشیدن -

هوالله الموجود فرمود - بس بدین ذات صفات و به اسمار کمال　از سر کوچه و هر چشم و زبان میگذرم
ای خوش آن دل که بداند که منش میدانم　خورم آن دیده که بیند که منش منگرم

جالینوس فرمود - عاقل چهار چیز پیوسته عادت خود کند - اول دوست بسیار فرا آوردن دوم با خلق الله بشفقت بسر بردن - سوم بقدر مقدور بخشش نمودن - چهارم در افزونی علم کوشش نمودن -

دعا - اللهم انی اعوذبك من علمٍ لا ینفع - وقلبٍ لا یخشع -
وبطنٍ لا یشبع - ودعاءٍ لا یسمع -

ترجمه - ای بار خدا برستیکه من پناه میخواهم بتو از دانشیکه فائده نمیکند - و از دلیکه عاجزی نمینماید - و شکمیکه سیر نمیشود - و دعائیکه شنیده نمیشود -

عاصم فرمود - بدانکه هر مومنی را چهار جوهر است - جوهر اول ایمان - جوهر دوم عقل - جوهر سوم حیا - جوهر چهارم عمل صالح -

همچنین هر یک را دزدیست - دزد ایمان حسد است - دزد عقل غضب است - دزد حیا طمع است و دزد عمل صالح غیبت است -

همچنین هر یکی از چهار چیز وزدی بهم میرسد حسد از حرص ـ غضب از سیری ـ طمع از دوستی دنیا ـ غیبت از همنشینِ بد ـ

وحی بر یکی از انبیاء بنی اسرائیل ـ که خاموشی از باطل روزه است ـ وحفظِ اعضا از محارم نماز است ـ ومایوسی از خلقت صدقه است ـ وترکِ ایذای مسلمین جهاد است ـ

دانشمندی فرمود ـ چهار چیز نشانِ خواریست ـ اول از اصلِ خود بیخبر ماندن ـ دوم کسی را بدگفتن ـ سوم از خلق اسد بخل پیش آمدن ـ چهارم پیشِ دونان دستِ طمع دراز کردن ـ

ادیبی فرمود ـ چهار چیز پادشاهی را زیان دارد ـ خندیدن در روی کهتران ـ وصحبت داشتن با حقیران ـ ومشورت کردن بازنان ـ ورضا دادن بغا مفسدان ـ

ابنِ مسعود فرمود ـ چهار چیز از تاریکیِ دل پیدا میشود ـ اول سیر خوردن ـ دوم با ظالمان صحبت داشتن ـ سوم از گناهان فراموش شدن ـ چهارم بامید دراز ماندن ـ

لقمانِ حکیم فرمود ـ از چهار نهار کلمات چهار کلمه برگزیدم دو را یاد باید گرفت یعنی خدا ومرگرا ـ و دو را فراموش باید کرد ـ یعنی نیکی که از تو بکسی رسد و بدی که بتو از کسی رسد ـ

شیخ بهاء الدینِ اورنگ آبادی میفرمود ـ که از جامۂ کهنه ـ ونانِ شبینه ـ ونعلین پارینه ـ ویدر دیرینه ـ بیزار بودن نشاید که گاهی و وقتی بکار آید ـ

حکیمی فرمود ـ دوستی بچهار چیز محکم ماند ـ اول آنکه بمصاحبت ملول نشود ـ دوم بمفارقت فراموش نکند ـ سوم در محنت وراحت متغیر نگردد ـ چهارم در حضور وغیبت مبدل نشود ـ

حقتعالی چهار چیز را اشرافِ موجودات گردانیده ـ اول اسپ که اشرفِ حیوانات است ـ دوم

درختِ خرما که اشرفِ نباتاتست ۔ سوم لعل که اشرفِ جماداتست ۔ چہارم انسان که اشرفِ مخلوقاتست۔

بقراط فرمود ۔ از چہار چیز احتراز لازمست ۔ اول آنکه دروغ نگوید ۔ دوم درحقِ ناشاکران جوانمردی نکند ۔ سوم مفسدان را دوست ندارد ۔ چہارم درکارہا سبکی نکند ۔

ادیبِ لبیب فرمود ۔ چہار چیز دلیلِ نادانیست ۔ اول باکودکان صحبت داشتن ۔ دوم از مکرِ زنان ایمن بودن ۔ سوم با نادان کارزار کردن ۔ چہارم بر ناآزموده اعتبار کردن ۔

کتبۀ گنبد سلطان عبد الله قطبشاہ بر سرِ خاکم گذر کردی صفا آورده پیشِ ازین بیش که ما ہم جسم و جانی داشتیم
از فریب باغبانِ غافل مشو ای عندلیب پیش ازین ما ہم درین باغ آشیانی داشتیم

نوشیروان فرمود ۔ فاضلترین پادشاہان از وزیر ۔ و عاقلترین زنان از شوہر ۔ و بہترین اسپان از تازیانه ۔ و نیکوترینِ شمشیر از صیقل بی‌نیاز نیستند ۔

خواجۀ عبد الله انصاری فرمود برترین نعمتہا و بہترین لذتہا حیاتست ۔ و حیاتیکه بیاد خدا صرف شود عین ممالست ۔ مدتِ حیات و عمر را مغتنم دان ۔ فرصتِ وقت را عزیز و محترم دان ۔

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود سخی نزدیکست بحقتعالی ۔ و نزدیکست ببہشت ۔ و نزدیکست بمردمان ۔ و دورست از دوزخ ۔

ہمچنین بخیل دورست از خدای ۔ و دورست از بہشت ۔ و دورست از مردمان ۔ و نزدیکست بدوزخ ۔

در خبرست که عاقل را بود که او را چہار ساعت باشد ۔ ساعتیکه حسابِ خود کند و ساعتیکه با حقتعالی مناجات کند ۔ و ساعتیکه تدبیرِ معاش کند ۔ و ساعتیکه با آنچه او را مباح

کردہ اند بیا ساید۔

نکتہ اگر محبت و اگر جاناست کہ جام مرگ را در کشید نیست۔ و اگر دار است و اگر دار ی دار و ی اجل را چشیدنی۔ ہر شاہ ز شد شہد رحلت را ز شید نیست۔ و جسم بی تقا بوسیدنی۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمود۔ قیام دنیا بوضع خوب ماد امکہ ایں چہار چیز بر یک اسلوب باشد۔ یکی عالم کہ عمل بعلم خود کند۔ دوم جاہل کہ از تعلیم عار نماید۔ سوم توانگر کہ بخشش بفقرا نماید۔ چہارم فقیر کہ نفروشد آخرت خود بدنیا۔

علی کرم اللہ وجہہ را مدح گفتند پس آنحضرت گفت بار خدایا بدرستیکہ تو داناتری بمن از نفس من۔ و من داناترم بنفس خود از ایشاں۔ بار خدایا بگرداں مرا بہتر ازانچہ گمان دارند و بیامرز برای من گناہانیکہ ایشاں نمیدانند۔

حکایہ عبد الرحمن خازنی فرمود۔ راحت جسم از قلت طعام۔ و راحت دل از قلت اہتمام۔ و راحت روح از قلت منام۔ و آبادی ملک از حسن انتظام حاصلست۔

فیلسوفی فرمود۔ صحبت با جاہلاں داشتن۔ و نصیحت از فضولاں شنیدن۔ و نکوئی با بداں کردن۔ و عمل بقول زناں کردن۔ قباحت و شقاوت آرد۔

خواجۂ عبد اللہ انصاری فرمود۔ بدترین عیبہا ار بسیار گفتن داں۔ عمرا بنادانی آخر رساں عیبیکہ درتست دیگرانرا ازاں ملامت مکن۔ طاعت نکردہ دعوی کرامت مکن۔

سقراط فرمود۔ کمال مردم آں باید شناخت کہ اگر رای صواب ازو سر زند بآں افتخار ننماید۔ و ہنگام ندامت او را غیرت از جای نبرد۔ و ہنگام مدح نخوت باو راہ نیابد۔ و کار خیر بتکلف نکند۔

خواجۂ عبداللہ انصاری فرمود - طالبِ خدا را کہ بہانہ است - مقصود خداوندِ خانہ است آنکہ بہشت میا زد مزدور ست - وآنکہ بغیرض بخدا پردازد دستور ست -

ارجاسپ فرمود - بخدماتِ شایان دلہای پادشاہاں بدست آرید - وبادوستاں لطف واحساں کنید - ودشمناں را باستمالت مطمئن گردانید - وبازن وفرزند مراعات نمائید - تا عیشہای شما ہیچگاہ منغص نگردد -

شیخ نصیرآبادی فرمود متقی را چہار نشانست - حفظ الحدود - وبذل المجہود - والوفا بالعہود - والقناعۃ بالموجود - متقی را بود چہار نشاں حفظِ احکامِ شرع اول آں ثانیاً آنچہ دسترس باشد برفقیراں بیکساں پاشد عہد را بوفا کند پیوند ہرچہ باشد بداں شود خرسند

محققی فرمود - مردم چہار قسمند - یکی سخی کہ خود خورد وبدیگری ہم دہد - دوم کریم کہ خود نخورد وبدیگری دہد - سوم بخیل کہ خود خورد وبدیگری ندہد - چہارم لئیم کہ نہ خود خورد نہ بدیگری دہد -

فائدہ تخمِ راحت محنتست وثمرِ محنت راحت - ہرکہ محنت گزیند راحت بیند - برکت در حرکتست وآخرِ حرکت سکوں - وسکوں موجبِ آرام - لیکن سکون بعدِ حرکت نہ قبلِ حرکت چہ آں محمود ست وایں مذموم -

خواجۂ ابوبکرِ وراق فرمود - امروز خلق چہار چیز میطلبد ا مانیابد - مریدی پرسید کہ آں کدامند - فرمود - یکی لقمۂ حلال - دوم یارِ موافق - سوم طاعتِ بیریا - چہارم عالم بیطمع -

عاقلی فرمود- جرأتِ شجاع بمحاربت - دیانتِ مردم بمعاملت - محبتِ زن و فرزند بنکبت و فلاکت - امتحانِ دوستاں بحاجت و مصیبت - ملاحظه تواں کرد-

یحیی بن معاذ فرمود- از سیری گوشت پیدا آید وازاں شہوت فزاید- که شہوت باعث سیئات - و سیئات سببِ سختی قلب است- که ازاں فرورفت درآفتِ دنیا و زینتِ آں-

عاقلی فرمود- تعریفِ خود بزبانِ خود نازیبا- و بتعریفِ لابه گراں مغرور شدن ناسزا- قہقه بسرعت بحماقت قریب است- و بر نج و ملال واویلا خلافِ تہذیب-

رسول صلی الله علیه وسلم فرمود- چهار چیز بهبشت بهتر از بهشت است- همیشگی بهبشت بهتر از بهشت است- خدمتِ ملائکه بهبشت بهتر از بهشت است- ہمسائیگی انبیا بهبشت بهتر از بهشت است- خوشنودیِ خدا تعالی بهبشت بهتر از بهشت است-

ادیبی تشریحِ ضرب الصبیاں کالمار فی البستاں- چناں فرمود که نفسِ انساں طفلیست خیره و ناداں که پندِ ادیب گوش نکند وانچه بیاموزد فراموش کند- و بزجر و توبیخ تادیب پذیرد و بمهر و شفقت راهِ بطالت گیرد-

حامد لفاف فرمود- چهار چیز بچهار چیز جستم و یافتم بدیگر چهار- روزی بزمیں جستم و یافتم بآسماں- توانگری بمال جستم یافتم بقناعت- راحت بکثرتِ دولت جستم یافتم بقلت- و لذتِ نعمت جستم یافتم بصحت-

حکایت معتصم خلیفه نگینیکه بانگشتِ خود داشت به فتح بن خاقاں (که کم عمر بود) معائنه نمود و فرمود که ازیں خوبتر چیزی دیده- فتح عرض نمود که بلی یا امیر المومنیں دستیکه درواں نگیں

نہادہ است ازنگیں عمدہ زیادہ است خلیفہ ایں جواب پسند نمود انعام فرمود۔

خواجۂ بزرگ معین الدین چشتی فرمود۔ چہار چیز از گوہر نفیس است۔ اول درویشی کہ توانگری درو جلوہ گر باشد۔ دوم گرسنگی کہ سیری درو جلوہ گر شد۔ سوم غم کہ خوشی درو جلوہ گر باشد۔ چہارم دشمنی کہ دوستی درو جلوہ گر باشد

عبد اللہ بن مبارک فرمود۔ کہ حکیمی از چہار ہزار کلمات انتخاب نمود۔ اول بکدامی حال اعتماد زن مکن۔ دوم ہیچ خیال بر مال مغرور مشو۔ سوم ہیچگاہ بر معدۂ خود زیادہ از طاقتش بار مینداز۔ چہارم علمیکہ نفع ندہد بکار دنیا و آخرت گاہی میاموز۔

عاقلی فرمود۔ در دنیا چہار چیز سخت است۔ واز دیگر چہار سختتر۔ اول بیماری سخت است در سفر و غربت سختتر۔ دوم سفر سخت است در پیادہ روی سختتر۔ سوم قرض سخت است در تنگدستی و مفلسی سختتر۔ چہارم پیری سخت است در تنہائی وبیکسی سختتر۔

عمر رضی اللہ عنہ فرمود۔ کہ ندامت بر چہار نوع است۔ اول ندامت روز آنکہ کسی ناخوردہ از خانہ بیرون رود۔ دوم ندامت سال آنکہ کسی وقت زراعت را بمہلت اندازد۔ سوم ندامت عمر آنکہ زوجۂ کسی ناموافق باشد۔ چہارم ندامت ابد آنکہ حقتعالی از کسے ناراض باشد۔

فاضلی فرمود۔ مردم را چہار صنف است صنف اول ایشانند کہ ہم خود را نیک خواہند و ہم دیگران را۔ صنف دوم ایشانند کہ نہ خود را نیک خواہند نہ دیگران را۔ صنف سوم ایشانند کہ خود را نیک خواہند و دیگران را نہ۔ صنف چہارم ایشانند کہ

دیگرانرا نیک خواہند و خود را نہ - وکار ہمین صنف وارد -

انتخابِ توریت ہر کہ راضی شد بران چیزِ کہ خدا تعالیٰ او را داد راحت یافت بدنیا و آخرت

ایضاً زبور ہر کہ علحدہ شد از آدمیان نجات یافت بدین و دنیا -

ایضاً انجیل ہر کہ دفع کرد شہوتہای نفس خود معزز گردید بہر دو سرا -

ایضاً فرقان ہر کہ نگہداشت زبان را سلامت ماند بدنیا و عقبیٰ -

سقراط فرمود - مردم چہار گونہ اند - جواد - و بخیل - و مصرف - و مقتصد - میانہ رو[۱۲]

جواد آنکہ نصیبِ دنیا را بہ نصیب آخرت بدل کند -

بخیل آنکہ نہ او را نصیب از دنیا بود و نہ از آخرت -

مُسرف آنکہ نصیبِ او منحصر در دنیا باشد -

مُقتصد آنکہ از دنیا و آخرت با نصیب بود -

رسول صلے اللہ علیہ وسلم فرمود - بنی آدم چند طبقہ اند -

۱ بعضے زود بغضب روند و زود باز گردند -

۲ بعضے دیر بغضب روند و زود باز آیند -

۳ بعضے دیر بغضب روند و دیر باز آیند -

۴ بعضے زود بغضب روند و دیر باز آیند - بہترین ایشان صاحب قسمِ ثانیست -

و بدترین ایشان صاحب قسمِ اخیر -

فاضلے صورتِ چار گانہ را بدینگونہ تفاوت فرمود -

یکی صورتاً و معنیً دنیاست و آں چیزیست کہ زائد بر کفافِ انکس باشد۔

دوم صورتاً و معنیً عقبیست و آں طاعتِ با اخلاصست۔

سوم صورتاً عقبی و معنیً دنیاست و آں طاعتیست کہ بریا باشد۔

چہارم صورتاً دنیاست معنیً نہ و آں ادای حقوقِ حرم خودست۔

رقعہ ۱۹ ارسطو بجوابِ اسکندر۔ کہ ای فرزند طوائف الملوک را چہار نوعست۔

نوع اول با رعیت و با خود سخی۔ نوعِ دوم با خود سخی و با رعیت لئیم۔

نوع سوم با رعیت سخی و با خود لئیم۔ نوعِ چہارم با خود و با رعیت لئیم۔

قسمِ اول بالاتفاق نیکست۔ قسمِ دوم و چہارم بالاتفاق بد۔ بقسمِ سوم اختلافست حکماءِ ہند نیک و حکماءِ فارس بدمیگویند۔

ابنِ مقفع فرمود کہ از کتابِ حکماءِ ہند چہار کلمہ انتخاب نمودہ اند۔ کلمۂ اول در دلالتِ پادشاہان بعدالت کلمۂ دوم در وصیتِ رعیت بنیکوکارے و فرماں برادری۔ کلمۂ سوم در محافظتِ صحتِ ابداں کہ تا گرسنہ نشوند دست بطعام نیازند و پیش از انکہ سیر شوند دست بدارند۔ کلمۂ چہارم در نصیحتِ زناں کہ چشم از روی بیگانگاں دور دارند و روی خود از چشمِ نامحرماں مستور۔

نقل پیشِ حاکمی چہار کس بیک جرم گرفتار آمدند۔ حاکم بریکی نگاہ نمود۔ و بدیگری بیاں نمود کہ با تو ایں امید نبود۔ بسومی اشارت فرمود کہ ایں حرکت از تو بیجا نمود۔ چارمی را حکمِ تشہیر فرمود۔ اولیں ہماں روز زہر خوردہ مرد۔ دومی جلا وطن گردید۔ سومی عزلت گزید

چارمی ہنگام تشہیر کہ بجانۂ خود رسید پرسش طلبید گفت بیای کہ ایدون یکدر شہر باتیست
بزرجمہر فرمود۔ لازمۂ ملوک و سلاطین است کہ از چہار چیز محترز باشند۔

اول۔ غضب کہ کار عاجز انست و پادشاہ عاجز نیست۔

دوم۔ دروغ کہ باسید وبیم باشد و پادشاہ از اسید وبیم بریست۔

سوم۔ بخل کہ باندیشۂ احتیاجست و پادشاہ محتاج نیست۔

چہارم۔ سوگند کہ برای نفی تہمتست و پادشاہ از مقام تہمت بیرونست۔

اعتذار خواجہ عبداللہ انصاری علیہ الرحمۃ

الٰہی بیزارم از طاعتیکہ مرا بعجب آرد و مبارک معصیتیکہ مرا بعذر آرد۔

الٰہی پاکانرا استغفار باید ناپاکانرا چکار باید۔

الٰہی اگر کار بگفتارست بر سر گویندگان تاجم و اگر بکردارست چوں سایان بوری محتاجم

الٰہی یافت تو آرزوی ماست دریافت تو نہ ببازوی ماست۔

حاتم اصم فرمود کسیکہ با چہار چیز بدون چہار چیز مدعی باشد دعوی او باطلست۔

اول ہر کہ مدعی طاعت خدا باشد و از چیزہای حرام نہ پرہیزد دعوی او باطلست۔

دوم ہر کہ مدعی محبت رسول مقبول باشد و مسکینانرا حقیر شمارد دعوی او باطلست۔

سوم ہر کہ مدعی بہشت باشد و صدقہ ندہد دعوی او باطلست۔

چہارم ہر کہ مدعی خوف دوزخ باشد و از گناہان باز نماند دعوی او باطلست۔

شاہ ولی اللہ محدث دھلوی فرمود۔ در سخن گفتن در راہ رفتن و نشستن و برخاستن بر سیم

برسم و عادتِ اقویا کار کن اگرچہ ضعیف باشی واگر ناگاہ کدامی عیب یا جبن یا بخل از تو صادر شود در کتمان و اخفای آں کوشش باید نمود وازاں شرمگیں باید بود کہ نفس تو بآں ادب خوگر شود۔

انتخاب باید دانست کہ آدمیاں را چہار نوع ست۔

یکی آنکہ ہم در دنیا وہم در عقبیٰ فراخ روزیست وھو الغنی الصالح

دوم آنکہ در دنیا تنگروزی و در عقبی فراخ روزیست وھو المومن الفقیر

سوم آنکہ در دنیا فراخ روزی و در عقبی تنگروزیست وھو الکافر الغنی

چہارم آنکہ در دنیا وہم در عقبی تنگروزیست وھو الکافر الفقیر

محقق فرمود عَدُوُّكَ مِنْ صَدِيقِكَ مُسْتَفَادٌ ای دشمن تو از دوست حاصل میشود

فَلَا تَسْتَكْثِرَنَّ مِنَ الصِّحَابِ پس بسیار مخواہ از دوستاں۔

فَإِنَّ الدَّاءَ أَكْثَرَ مَا تَرَاهُ پس ہستی کہ بیماری اکثر آنست کہ بینی۔

يَكُونُ مِنَ الطَّعَامِ أَوِ الشَّرَابِ پیدا میشود از طعام و شراب۔

تصریح یعنی ہماں دوست دشمن میگردد پس باید کہ با دوست مراعات مراتبِ دوستی نماید واز موجباتِ دشمنی احتراز باید کہ مبادا دوستی مبدل بدشمنی گردد۔

حکم ای ہرگاہ دوست دشمن میگردد پس بسیار کساں را دوست نباید گرفت کہ مبادا در کثرتِ احباب بعضِ مراسمِ دوستی نا مرعی مانند و دوست برہم خوردہ دشمن گردد۔

یعنی ہرچہ دعوی کردم کہ دشمن از دوست مستفاد میشود۔

دلیل بریں دعوی آنست کہ تو میبینی تحقیق مرضراکہ عدوی جانست اکثر از زیادتیِ طعام

وآب که دوستان جانی اند حادث وپیدا میگردد۔

باب الخماسی

کاملی فرمود۔ پنج چیز طبیعت است۔ یکی وفا۔ دوم مدارا۔ سوم تواضع۔ چهارم سخاوت۔ پنجم راست گوئی۔

همچنین پنج چیز موروثی است۔ یکی روی خوب۔ دوم خوی خوش۔ سوم همت بلند۔ چهارم متکبری۔ پنجم سفلگی۔

ناصحی فرمود۔ پنج چیز بجد وجهد بنده حاصل میشود۔ یکی علم۔ دوم ادب۔ سوم شجاعت۔ چهارم یافتن بهشت۔ پنجم رستن از دوزخ۔

نوشیروان فرمود۔ پادشاهی با لشکر است۔ ولشکر باندوخته۔ واندوخته بباج۔ وباج از آبادانی۔ وآبادانی از داد گری است۔

حکیمی فرمود۔ که عاقل با پنج کس صحبت نمیدارد۔ اول احمق جاهل۔ دوم مبتدع (بدعت کننده ۱۲) سوم حریص۔ چهارم بدخوی متکبر۔ پنجم فاسق مصر۔

دانشمندی فرمود۔ لذت را پنج قسمت۔ اول تندرستی۔ دوم دولت۔ سوم علم۔ چهارم عمارت عالی۔ پنجم نیکنامی۔

همچنین پنج آفت برعکس اینها۔ اول بیماری۔ دوم اولاد ناخلف۔ سوم جهل۔ چهارم افلاس پنجم دشمنی با عزیز واقارب۔

حاذقی فرمود۔ پنج چیز علامت سعادت دو جهانست۔ اول راستی اقوال۔ دوم نیکوئی افعال

سوم کوشش کسبِ کمال - چہارم فراخ دستی با اہل وعیال - پنجم خدمتِ اہلِ کمال -

حاتم اصم - فرمود - شتاب از شیطانست مگر در پنجا - اول طعام مہمانان دوم نکاحِ دختران سوم ادای قرضخواہاں - چہارم توبہ از گناہاں - پنجم تجہیز مردگاں -

بطلیموس را پرسیدند کہ علامتِ مقبلانِ خدا چیست گفت کلام شیریں - واخلاقِ حسین - و روی خنداں - وتواضعِ مہماں - وشفقت بر نیک و بد یکساں -

امام محمد غزالی فرمود - بصحبتِ نیک نیکی - وبصحبتِ بد بدی - دولتِ دیں از علم وعمل ومحبتِ خدا از مرشدِ کامل - ومتاعِ دنیا بسخا وکرم حاصل میشود -

حدیث پنج پیش از پنج غنیمت دارید - جوانی پیش از پیری - تندرستی پیش از بیماری توانگری پیش از درویشی - فراغت پیش از شغل - زندگانی پیش از مرگ -

موعظت فرماں برداری خدا ورسولِ خدا - وعلم عمل - ورحم وکرم - وتہذیبِ اخلاق وآدابِ بزرگاں ودوستاں وفرداں درویشاں تمنای شرافتست -

عارفی فرمود کسیکہ بر حمتِ حق تعالیٰ در آید او را پنج چیز میسر آید - اول ہر روز ترقیِ علم - دوم بندگیِ خدا - سوم شناسائیِ دل - چہارم راستیِ اقوال - پنجم صحبتِ نیکواں واہلِ کمال -

ازمودگاں گفتہ اند - کہ از طبیعتِ انسان پنج علت دور نمیشود - اول علتِ دزدی - دوم علتِ گدائی - سوم علتِ قماربازی - چہارم علتِ دروغگوئی - پنجم علتِ افیون خوری -

خواجۂ عبداللہ انصاری فرمود - از غماز چشمِ وفا مدار - ہر کہ از ملامت نترسد از وبگریز - ستر خود با زن مگوئی - بیمار و ناداں دوست را پند مدہ - بزیارتِ زندگاں ومردگاں برو -

حکیم غورس فرمود - پادشاہیکہ در وانصاف نباشد - امیریکہ تدبیر او درست نباشد عالمیکہ رائے او صائب نباشد - بلیغکہ قول او موافق نباشد - کریمیکہ نظر او جا و بیجا باشد محتاجند غنی نیستند

سفیانِ ثوری فرمود - دریں زمانہ مال و دولت جمع نشود تا پنجخصلت جمع نشود - اول آرزوی دراز - دوم غلبۂ حرص و آز - سوم بخل بی انتہا - چہارم کمی اتقا - پنجم فراموشی عقبی - حقیقت جمود العین من قسوۃ القلب - وقسوۃ القلب من کثرت الذنوب - وکثرت الذنوب - من اکل الحرام - واکل الحرام من نسیان الموت - ونسیان الموت من طول العمل -

خواجہ عبداللہ انصارے فرمود - ہر جائیکہ باشی خدا را حاضر داں - وعہد را بوفا رساں - وقت را غنیمت داں - وکمالِ مردم در طاعت وبندگیست - وعزت در تواضع وسر افگندگیست -

بزرجمہر فرمود پنجچیز وابستۂ قضا وقدرت وسعی بندہ دراں کارگر نباشد - اول فرزنداں بوجود آوردن - دوم جاہ بلند گردانیدن - سوم مال یافتن - چہارم زنِ موافق خواستن - پنجم عمرِ دراز یافتن -

ابونصرِ فارابی فرمود - اموات اولادِ امراض - وامراض اولادِ اخلاط - واخلاط اولاد اغذیہ - واغذیہ اولادِ نباتات - ونباتات اولاد زمیں - پس ہر چیز کہ از زمیں برمی آید بزمیں در میشود -

حدیث - بحقارتِ پنجچیز نقصانِ پنجچیز ہست - از حقارت علما زیانِ ملت - از حقارت امرا

نقصانِ دولت - از حقارتِ ہمسایہ زیانِ منفعت - از حقارتِ اقربا نقصانِ محبت - از حقارتِ اہلیہ نقصانِ راحت -

محمد بن دوری - فرمود - بدبخت شد شیطان بپنج چیز اول اقرارِ گناہانِ خود نکرد - دوم بران پشیمان نگردید - سوم نفسِ خود را ملامت نکرد - چہارم قصدِ توبہ نمود - پنجم نا امید گردید از رحمتِ حق سبحانہ تعالی -

ہمچنین - نیکبخت گردید آدم علیہ السلام بپنج چیز - اول اقرار گناہانِ خود نمود - دوم شرمندہ شد ازان - سوم ملامت کرد نفسِ خود را - چہارم عجلت نمود در توبہ - پنجم نا امید نگردید از رحمتِ حق سبحانہ تعالی -

لطیفہ - شخصی نزدِ مامون الرشید آمدہ گفت کہ غریب و بینوایم مامون گفت عجب نباشد - گفت میخواہم کہ بحج روم گفت راہ کشادہ است گفت راحلہ ندارم گفت حج از تو ساقط شد - آنشخص گفت چیزی میخواہم فتوی نمیخواہم مامون بخندید و چیزی بخشید -

کاملی - فرمود - پنج چیز دلیلِ نیکبختیست - اول در کارہا مشورہ کردن - دوم رازِ خود نہان داشتن - سوم قوت از کسبِ حلال خوردن - چہارم تکبر از سر دور نمودن پنجم با خلق اللہ بسلوک و نیکی پیش آمدن -

خواجہ عبد اللہ انصاری فرمود - ای عزیز دنیا جای ابتلا و آزمایشست - نہ جای بقا و آسایش - و عقبی ماوای پرسش و کاوشں اینجا راحت و شادمانی را چہ گنجایش

پس در ہمہ حال بفکر حق بودن مفتاح کشایشست۔

پیغمبری۔ را الہام رسید کہ اگر صفت ملکی منظوری وار پنجخصلت اختیار کن۔ اول شفقت مثل آفتاب۔ دوم تواضع مانند زمین۔ سوم سخاوت مشابہ دریا۔ چہارم حلم ہمچو مردہ۔ پنجم پردہ پوشی مثال شب۔

نکتہ　خود را از ہرچہ داری پاک دار۔ بی خود ہرچہ داری باک مدار۔ تصوف امّارہ کشتنست۔ نہ ہموارہ گشتنست۔ طہارت رفتن برجادہ است۔ نہ نشستن بر سجادہ است۔

فاضلے فرمود۔ ہیچکس بررنج صبور تر از حریص وطامع نبود۔ وہیچکس را عیش خوشتر از قانع نبود۔ وہیچکس را اندوہ درازتر از حسود نبود۔ وہیچکس سبکسارتر از کسی نبود کہ بہ ترک دنیا بگوید۔ وہیچکس را پشیمانی عظیمتر از عالم بدکردار نبود۔

علی کرم اللہ وجہہ　فرمود۔ ہرآں کسیکہ باصلاح آرد نہانِ خود را حقسبحانہ باصلاح آرد آشکارِ او را۔ یعنی دل چوں صلاح پذیرد جمیع اعضا بصلاح آید۔ وہر کہ سعی بکارِ دیں خود کند خدا کارِ دنیای او را کفایت کند۔ وہر کہ با خدای خود راست نماید خدا کارہای او را راست نماید۔

حکایت شخصی ابراہیم ادہم را دشنام داد۔ ابراہیم گفت بمکافاتِ ایں با تو پنج کار کنم۔ اول جوابِ دشنام ندہم۔ دوم در دلِ از تو کینہ نگیرم۔ سوم سبقت

بسلام کنم - چهارم در نماز بدعا یاد آورم - پنجم اگر مرا خدا ببهشت برد بنیوزوم -

مناجاتِ حکیم ابو النفیس - الٰہی عقلی ده که از ان نفسِ خود را بشناسم ادبی بیاموز که سلوکِ آشنا و بیگانه معلوم کنم - اینقدر بده که بفردا بگان عرض حاجت ننمایم - توفیق شکر عنایت کن که نعمتِ زبانی را مستحق شوم - صبری ده که تلخی زبانه را متحمل باشم -

عارفی - فرمود - در کودکان پنج خصلتست اگر در بزرگان بودی بمقامِ ابدال رسیدندی اول غم روزی نمیخورند - دوم چون میتر سند آب در چشم می آرند - سوم چون با هم جنگ کنند کینه در دل ندارند - چهارم چون بیمار شوند شکوی از خدا نمیکنند - پنجم ذخیره تبوقعِ آئنده نمیکنند -

نوشیروان که هرمز را ولیعهدِ سلطنت کرد نصیحت کرد که مدارِ سلطنت بر پنج چیزست - اول حراستِ مملکت - دوم پیروی شریعت - سوم نیکوان را بر نیکوی قائم داشتن - چهارم بدان را بسزای بد رسانیدن - پنجم لطف و عتاب را حسب موقع بکار آوردن -

مثالیه جوادی را پرسیدند که ازانچه بسائلان و محتاجان میدهی هیچ در باطن خود رعونتی و بر فقیران منتی باز میابی گفت هیهات حکم من در کوشش و بخشش حکم کفگیر ست که در دستِ طباخست چه هر چه طباخ میدهد بر کفگیر میگذرد و اما کفگیر بر خود گمان دهندگی کی برد -

خواجهٔ عبد اللہ انصاری - فرمود - دوستی او را شاید که در وقتِ خشم بر تو

بخشاید۔ مصاحب اہل راشفیق جان خوان۔ ومصاحب نا اہل را رفیق نان دان۔ صحبت با اہل بدرقۂ دل وجانست۔ وصحبت نا اہل تفرقۂ خان ومانست۔ آن مصاحبیست برای افزودن جان۔ واین مصاحبیست برای ربودن نان۔

انتخاب۔ فضائل بہرزبن نوشیروان کہ سلطان سلجوق بغایت پسندید پنجست۔ اول اینکہ کسی را دشنام نیداد۔ دوم در نیکی کردن باکسی مشاورت نمینمود۔ سوم در سزا رسانیدن سہ بار مشورت با وزرا میکرد۔ چہارم از مسکرات کہ موجب زوال عقلست اجتناب میکرد۔ پنجم در وقت غیظ باکسی سخن نمیگفت۔

متفق علیہ حکما کہ پنج گوہر بیبہا از عطایای کبریاست وپنج دشمن برای اینہا۔ اول گوہر علم کہ عدوی او غرورست۔ دوم گوہر ایمان کہ عدو او دروغست۔ سوم گوہر شرم کہ عدو او سوالست۔ چہارم گوہر سخا کہ عدو اوریاست۔ پنجم گوہر عقل سلیم کہ عدو او خشمست۔

ہمچنین۔ در وجود آدمی پنج گوہرست وہر گوہری را دشمنیست۔ اول گوہر عقل دشمن او شہوتست۔ دوم گوہر ایمان دشمن او کفرست۔ سوم گوہر علم دشمن او حرصست چہارم گوہر زہد دشمن او ریاست۔ پنجم گوہر جوانمردی دشمن او منتست۔

امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ۔ فرمود۔ کہ شیطان میگوید کہ پنج کس در قبضۂ من نیستند۔ اول آنکہ ہمہ امور توکل بخدا کند۔ دوم آنکہ شب وروز بذکر خدا مشغول باشد۔ سوم آنکہ آنچہ بخود نپسندد بدیگری نپسندد۔ چہارم آنکہ ہر مصیبتیکہ باو رسد جزع نکند۔ پنجم آنکہ بہمہ حال بقسمت خود راضی باشد۔

سقراط۔ فرمود۔ از پنج طائفہ غم واندوہ جدا نمیشود۔ یکی حسود کہ ہمیشہ در فکر باشد کہ نعمت از دیگری زائل شود وباو رسد۔ دوم حقود کہ دشمنی کسی در دل خود محکم ساختہ ہمیشہ

در پی آزارا و ماند - سوم غنی که از پریشانی خود ترساں باشد - چہارم کسیکہ مرتبہ بخواہد کہ لائق آن نباشد - پنجم ہمنشین بد کہ ہمیشہ در فکر نقصان باشد -

حکیمی فرمود - موجب غرور دنیا پنج چیز ست اول شرافت نسب و آن استخوان فروشیست دوم امتیاز حسب و آں بر چہار نوع ست - اول غرور علم کہ رہبر ہا و یہ عجبست - دوم غرور قوت کہ شعار ستورانست - سوم غرور حسن کہ بیشتر از سایہ ابر نیست - چہارم غرور دولت راغرور اعظم نامند کہ فرعون و نمرود را مردود نمود -

عمر رضی اللہ عنہ - فرمود - اگر نبودی دعوی غیب گواہی دادنی بہشتی بودن پنجگروہ - اول محتاج صابر عیالدار - دوم زنیکہ راضی باشد شوہر او ازو - سوم زنیکہ بحل نماید مہر خود بشوہر خود - چہارم کسیکہ مادر و پدر را راضی دارد - پنجم کسیکہ توبہ کند بر گناہان خود -

پند سودمند آدمی چوں بر مسند دولت و حکومت متمکن شود - وابواب معصیت بروے کشادہ و ظاہر و باطن وی ازاں آمادہ باشد - درینوقت ہوشیار کسیست کہ از حضرت رب العزت استمداد توفیقات حسنہ جوید - و ہمگی اوقات را بخوف مرگ و قیامت معمور گرداند - و بداند کہ محک امتحان پیش من نہادہ اند و عاریتی بدستم دادہ -

اکثر علما برانند کہ فکر بر پنج نوع باشد -

فکر در آیات سبحانی و ثمرہ آں توحید و یقینست -

و فکر در نعمتہای ربانی - و نتیجہ آں شکر و محبتست -

و فکر در وعدہ ہای رحمانی و حاصل آں رغبت و شوقست -

و فکر در وعیدہای یزدانی و مطلوب ازاں ہیبت و اجتناب از معاصیست

در فکر در تقصیر نفسانی و غرض ازان شرم وحیا و توبه و استغفار ست۔

حکیمی فرمود۔ امتحان محبان وقتی ظاهر میگردد که بضرورت یکدیگر جان و مال دریغ میکنند و با هم نفعیکه رسانند متوقع یاداشش نمیشوند۔ و بجایت یکدیگر فکر کشند و بنکوئی ذکر۔ محبتیکه زود پیدا آید بقرار نشاید و محبتیکه بدیر آید مستحکم یابد۔

نکته۔ غیر ذوی روح را هم بزبان حال مقالست یعنی۔ لباس گویا مرا بعزت دار تا ترا بعزت دارم۔ طعم گویا اگر مرا بخوری ترا بخورم۔ همت گویا اگر مرا نمایش دهی ترا نمایش دهم۔ عدل گویا ازمن خلق را خوش گردان تا خالق را از تو خوشنود گردانم۔ شجاعت گویا ز ورمن پیش افگن که رعب تو بزمانه افگنم۔

هرمز بن شاپور۔ فرمود۔ هر کرا پنج خصلت باشد لائق سپه سالاری و سروری باشد۔ اول پیش اندیش که در اوائل حال خواتیم اعمال بداند۔ دوم ادراک که از امور ناپسندیده مستمنع گردد۔ سوم مستغنی که مزخرفات دنیا را پیش او قدری نباشد۔ چهارم شجاع که از حدوث حادثات باکی ندارد۔ پنجم مستقل که ایفای وعده را از لوازم ذات خود پندارد۔

امانت محمودترین اعمال و مسعودترین افعالست و آن بهر عضوی از اعضای انسانی تعلق دارد۔

امانت چشم چیزهای دیدنی را دیدن و نادیدنی را هرگز ندیدن۔
امانت گوش۔ اقوال ناشایسته ناشنیدن و شنیده را که قابل ذکر نباشد بسمع کسی نرسانیدن۔
امانت زبان سخن راست گفتن و بدروغ و غیبت و بهتان میل نکردن۔
امانت دست۔ برمال و متاع دیگران بغصب و خیانت دست تصرف دراز نکردن۔

امانت پای - بیهوده نگردیدن وبکارِ نیک تگاپو کردن -

عیسی علیه السلام وقتی بشخصی فرمود که ترا چیزی بیاموزم که در دنیا وآخرت منفعت دهد - گفت پنج کلمه یاد دارم وبدیگر حاجت ندارم فرمود آن چیست گفت تا راست باشد دروغ نگویم - وتا حلال باشد حرام نخورم - وتا حاجتم از خدا باشد از دیگری نخواهم - وتا خدارا حاضر بینم بعصیان نسازم - تا عیبِ خود بینم بعیبِ دیگری نپردازم فرمود همیں کافیست

حکایت روزی اسکندر با سرہنگانِ خود نشسته بود یکی از ایشان گفت که خدای عزوجل ترا ملکی عظیم داده است زنان بسیار بخواه تا فرزندان بسیار یادگار باشد جواب داد که یادگارِ من فرزندانِ من سخنانِ خوب وسیرتهای مرغوبست - وآنکه بر مردانِ جهان غلبه کرده است نیکو نبود که زنان بروی غلبه کنند -

صوفی فرمود - ای شب گردیده روز بیهوده سالِ عمر بچهل رسیده وتو از جهلِ خود همچنان نارسیده بنگر که سرت راهمه شیب وفراز گرفت پایت هنوز ترکِ شیب وفراز نگرفت ای دو مویه گشته که یک موی از خود ست آگه نیست ای کهلِ کاهل وقتِ زوالست وتوقریب الانتقال ؎

بنفشه قامتِ سرو بلندت + زآسیبِ فلک چون نسترن شد
سیه دل همچو لاله چند باشی + که شاخِ سنبلت چون یاسمن شد

حکما گفته اند که علامتِ حماقت پنجست - اول منفعتِ خود در مضرتِ دیگران خواستن

دوم بدرشت گوی دنند خوی امید محبت بازنان داشتن سوم ثواب آخرت را بسر یاضت پنداشتن - چهارم به تن آسانی و قائق علوم دانستن - پنجم به رعایت حقوق یار ثواقع دوستی از مردم داشتن -

امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ - فرمود با پنج کس صحبت مدارید - اول کذاب چون سرابست که میفریبد - دوم احمقیکه هرچند خواهد که نفعی رساند بزیان اندازد - سوم بخیلیکه در حال احتیاج دوی از تو بگرداند - چهارم بدزهره که وقت حادثه بجهت خلاص خود ترابدشمن سپارد - پنجم فاسقیکه ترا بلقمه فروشد -

حکیم بیکن فرمود - علم چیزیست که از طبیعت انسان خونخواری و وحشت و بیباکی دور میکند چرا که هرگاه بدریافت مطالب علمی ترددات و دقتها که پیش می آید و دل بسبب خوض و سنجیدگی دلائل طرفین بغور و تامل که خوگر میشود لامحاله غرور و خودبینی و تهور و لاف و گزاف همه از طبیعت دور خواهد بود - اما در کم علم عکس آن ضرور -

فقیهی - فرمود - برای قبول صدقه پنج شرطست - دو پیش از عطا و دو در حال عطا - و یکی بعد از عطا - دو پیش از عطا یکی آنکه از وجه حلال دهد - دوم آنکه بکسی دهد که در وجه صلاح خرج کند - و دو در حال عطا یکی آنکه بتواضع تمام دهد دوم آنکه خفیه دهد - و یکی بعد از عطا آنکه انچه دهد گاهی بر زبان نهند -

حکایت وقتی درویشی پیش ابراهیم ادهم آمد و از درویشی خود گله کرد - ابراهیم گفت ای درویش پدرت توانگر شده ی در چند روز آن درویش غنی گشته پرسید که

که ای خواجه از برکتِ نفس تو غنی شدم اما از کجا دانستی که غنی خواهم شد ـ گفت بمجرد آنکه از درویشی گله کردی دانستم که از تو این دولت خواهند برد ـ

طبیبی ـ فرمود ـ که صحت او را دائم باشد که به پنج امر قایم باشد ـ اول قوانینِ طب را خود داند یا اطاعتِ طبیب کند ـ دوم اہلِ مقدور باشد که ماکول و مشروب بهتر و صالح استعمال کند ـ سوم ذی اختیار باشد که هر چیز را بر وقتِ آن استعمال کردن تواند ـ چهارم بخیل و تنگدل نبود ـ پنجم بر خواهشِ نفسانی حریص نباشد ـ

شکایت ـ صحبتها بتکلف و نفاق درمعرضِ فراموشی همه عهد و میثاق ـ سینها مالا مالِ کینها در دلها از متاعِ کدورت گنجینها ـ محبت دلی ناپدید ـ آشنائیها دیدبید همه از سرد مهری و کینه جوی یکدیگر گرم نه از خدا ترس و نه از رسول خدا شرم ـ چراغِ اتحاد و یگانگی بنیو رسے هر که از دیده دور از دل دور ـ

عالیه ـ هر یک فرقه را بغرض و انتفاعِ خود کار است و فکر گلو فشردن بیمار ـ
طبیب منضج و مسهل تجویز کند و اجزای نسخه را از عطارِ خود گرفتن گوید ـ
رگزن گوید احتراقِ خون است اگر فلان رگ کشاده نشود آئنده راز بون ـ
عزیمت گر آسیب جن تمیز کند و تعویذی تجویز کند ـ
افسونگر سگوید که همانا دشمنی ساحر است ـ
منجم سیفرماید که کوکب نحس بطالع او ناظر است ـ

عارفی ـ تفاوتِ مردمان به پنج صفت بیان فرمود ـ

صفت اول آنکہ ظاہرِ ایشاں آراستہ و باطن خراب آں متعبداں و نیا دار اند۔

صفت دوم آنکہ باطنِ ایشاں آراستہ و ظاہر خراب آں مجانینِ مجذوب اند۔

صفت سوم آنکہ ظاہر و باطنِ ایشاں خراب آں عوام خلقند۔

صفت چہارم آنکہ ظاہر و باطنِ ایشاں برابرست آں علماء ربانیند

صفت پنجم آنکہ ظاہر و باطنِ ایشاں معمورست اگر بہفتم زمیں در آیند از ہفت آسماں حکایت کنند و اگر بہفتم آسماں روند از ہفتم زمیں نشاں دہند۔

اسکندر۔ از ارسطو حکیم پرسید کہ ملازمتِ ملوک را کدام طائفہ موفقند و کدام نالائق حکیم فرمود لائقِ خدمتِ ملوک کسیست کہ

امیں باشد نہ خائن (کہ امانت سببِ عزتست و خیانت موجبِ اہانت)

قانع باشد نہ طامع (کہ قناعت گنجیست گراں و طمع رنجیست بیکراں)

نکوگوی باشد نہ عیب جوی (کہ نکوگوی محبوب و مقبولست و عیب جوی مردود و مخذول)

موافق باشد نہ منافق (کہ نتیجۂ اتفاق مہر و وفاست و ثمرۂ نفاق جور و جفا۔)

بر طریق سنت باشد نہ براہِ بدعت (کہ تابعِ سنت بروضۂ جناں میبرد و داعیِ بدعت بہاویۂ ضلالت میفگند۔

لقمانِ حکیم را پسرش پرسید کہ اگر بندہ را یکنعمت مختار کنند کدام را اختیار باید کرد۔ گفت نعمتِ دیں را۔ باز پرسید کہ اگر دو نعمت مختار کنند۔ فرمود نعمتِ دیں و مالِ حلال را۔ باز پرسید اگر سہ نعمت اختیار دہند۔ فرمود نعمتِ دیں و مالِ حلال

وسخاوت را باز پرسید که اگر بچهار نعمت اختیار دهند فرمود نعمت دین مال حلال وسخاوت وحیا را
باز پرسید اگر به پنج نعمت مختار سازند فرمود نعمت دین مال حلال وسخاوت وحیا وخلق نیک را باز پرسید اگر بشش
نعمت اختیار دهند فرمود ای فرزند هر که این شش نعمت رحمت کنند همان مرد کاملست که جمله نعمای الٰهی او را شاملست

واقعه - چون ارکان دولت نعش اسکندر تابوت زر بمجلس آورده اشارت بحکما
کردند که درین وقت عبرت انگیز وحیرت خیز کلمه چند بطور اختصار اعلام گردد که تنبیه خاص و
نصیحت عام گردد -

اول یکی از شاگردان ارسطو بیان نمود که ای شیرین زبان آن کدام چیز بود که
امروز ترا ابکم نمود -

دیگری گفت که سکندر مال وخزائن از نظر مردم نهان مینمود امروز مثل مال وخزائن
او را نهان خواهند نمود -

سومی گفت دیروز پیش اسکندر هیچکس را یارای کلام نبود امروز او را هیچ
یارای کلام نیست -

چهارمی گفت که دیروز اسکندر کار خاص وعام بذات خاص انجام سیداد امروز
بسر انجام کار خود عاجزست -

پنجمی گفت این پادشاهیست عالیجاه که از شرق تا غرب بر بسیط زمین محیط بود
امروز دو دریعه زمین بر واحاطه خواهد نمود -

خسرو پرویز از بزرگی پرسید که از طبقات خلق لائق سیاست کیست ولائق مروت

کدام۔ گفت پنج طبقہ اند۔ طبقۂ اول در ذاتِ خود نیک و ہم نیکی ایشان بخلق میرسد ایشان را تقویت باید داد و با ایشان صحبت باید داشت طبقۂ دوم بخود نیک اما اثر نیکی ایشان بکس نمیرسد ایشان را نیز عزیز باید داشت و بر خیر تحریص باید کرد۔ طبقۂ سوم میانہ حال نہ از ایشان خیری بمردم میرسد و نہ شر ایشان را راہِ خیر باید نمود و از شر تحذیر باید فرمود۔ طبقۂ چہارم کہ بد باشند اما بکسی بدی ایشان نمیرسد ایشان را خوار باید داشت تا ترکِ بدی کنند طبقۂ پنجم کہ ہم بد باشند و ہم بدی ایشان بمردم میرسد ایشان را سیاست باید کرد بوعدہ و وعید و تنبیہ و تہدید انگہ ضرب پس حبس و آخرِ کار قتل۔

باب السادس

خواجہ عبداللہ انصاری۔ فرمود۔ تا نخوانند مرو۔ تا نپرسند مگو۔ راست گوے۔ و عیب مجوی۔ اگر داری بگوی۔ و اگر نداری دروغ مگوی۔

طبیبِ لبیب فرمود۔ سلامتی تن در نگہداشتِ اعتدال میانِ شش چیز یعنی امتلا۔ و خلو۔ و نوم۔ و بیداری۔ و حرکت۔ و سکون میباشد۔

نکتہ پادشاہ را باید کہ شش کس را تربیت فرماید و بخود راہ نماید۔ اول وزیرِ دانا۔ دوم دبیرِ راست قلم۔ سوم شاعرِ خوشگوی۔ چہارم مہندسِ کامل۔ پنجم ندیمِ جامع ششم طبیبِ حاذق۔

حکماءِ هند - گفته اند که شش چیز مانع وسعت معیشت - اول کاهلی - دوم رغبت زنان - سوم رنجوری دائمی - چهارم الفت وطن - پنجم قناعت ششم خوف -

متفق علیه حکما - که نیکوخوی کمگوی - و صلاح جوی - صبور و شکور نیکوکردار - و بردبار - خواهد بود -

عاقلی فرمود - لطافت شش چیز از شش چیز ضایع میشود - توانگری از بخل شرافت از بے ادبی - اولاد از نالائقی - علم از بیعملی - زندگی از نفاق - حسن صورت بسیرت بد -

حاذقی فرمود - شش چیز بشش چیز فائده دهد - یکی قول بعمل - دوم دوستی بتجربه - سوم علم بصلاحیت - چهارم مال بتجارت - پنجم صدقه بنیت ششم زندگانی بصحت -

فاضلی فرمود - هر که نرسید دانش او بیقین - و یقین او بخوف - و خوف او بعمل - و عمل او بورع - و ورع او باخلاص - و اخلاص او بمشاهدات - پس او از هالکینست -

---

علی کرم الله وجهه فرمود - اسلام عبارت از تسلیمست - و تسلیم عبارت از یقین - و یقین عبارتست از تصدیق - و تصدیق عبارت از اقرار - و اقرار عبارت از ادائیست - و ادای عبارت از عملست -

افلاطون را پرسیدند که کیست سالم از کردارِ ناستوده - گفت آنکه کند عقلرا امیر ونه هوا را وزیر - وموعظت را مهار - وصبر را راهبر - وترسِ خدا را دوست - وذکر مرگرا مصاحب -

لقمان حکیم - فرمود - با خالق وخلق یکسان باش - با دوستانِ خدا دوستی کن - احسانِ کسان از بسیار دان - واحسانِ خود را اندک دان - فروتنی را دوست دار - وازشر وریشوں پرحذر باش -

مولانای روم فرمود - تا خیالِ فکرِ خوش روی زند فکرِ شیرین مرد را فربه کند

جانور فربه شود لیک از علف آدمی فربه ز عزت وز شرف

آدمی فربه شود از راهِ گوش جانور فربه شود از حلق ونوش

بزرجمهر فرمود - شش چیزست که برابر باشد تمام دنیا را - اول عقلِ کامل - دوم تندرستی بدن - سوم طعامِ خوشگوار - چهارم اولادِ نیکوکار - پنجم زنِ فرمانبردار - ششم گفتگویِ استوار -

موعظت قولِ دور از صدق بیکارست - ومالِ بخیر بارِ دل آزار - علم بعمل آئینهٔ زنگ آلودست - وعمل بعقیدت محض بیهود - ملکِ بسیاست وعدالت خانهٔ بیچه اغست ولئیم بالدار باغِ بیبهار وسر بیدماغ -

خواجه عبدالله انصاری فرمود - در جهانگیری سلاح از سخاوت ومدارا ساز - ملک را بوزیرِ خداترس مضبوط دار - شریعت را حق شمار - طریقت را

را دل۔ حقیقت راجاں۔ رعیت بی اطاعت را رعیت مداں۔

فردوسی ۔ فرمود۔ درختیکه تلخست ویرا سرشت گرش در نشانی بباغ بهشت
وراز جوی خلدش بهنگام آب ببیخ انگبین ریزی و شهد ناب
سرانجام گوهر بکار آورد همان میوهٔ تلخ بار آورد

مولانای روم۔ فرمود۔ سنت بد کز شه اول بزاد آن شه دیگر قدم بر وی نهاد
هر که او نهاد ناخوش سنتی سوی او نفرین رود هر ساعتی
نیکواں رفتند و سنتها بماند وز لئیماں ظلم و لعنتها بماند

رسول صلی الله علیه وسلم۔ فرمود۔ شش نوع انساں از شش قسم گناهاں بدوزخ روند۔ امیراں از ظلم۔ غریباں از تعصب۔ مالداراں از تکبر۔ سوداگراں از خیانت۔ دهقاناں از نادانی۔ عالماں از حسد۔

حکیمی۔ فرمود۔ عادتیکه هیچ نصیحت اثر نمیکند جهالتست۔ مرضیکه هیچ دوا فائده نمیدهد حسد است۔ بنائیکه گاهی ویراں نیست عدلست۔ وثمریکه همیشه شیرینست صبرست۔ وبلائیکه آدمی ازو گریز نمیکند عیشست۔ وعیشیکه ازاں گریز میشود یاد الهیست۔

مناجات الهی خلوتی ده که آنجا هوس نگنجد۔ سلوتی ده که دو عالم را بیکجو نسنجد۔ شناسائی ده بپیندار معرفت۔ روشنائی ده بخیال محبت۔ در مجالس انس نشاط کرم نمای۔ بر بساط قرب انبساط کرامت فرمای۔

خواجه عبد الله انصاری - فرمود هیچکس را بچشم حقارت منگر - سعادت دنیا و آخرت در صحبت دانا شناس - محال را هیچ تاویل باور مکن - نادان را زنده مدان خود شناسی را سرمایهٔ بیکران دان - اندک خود را بهتر از بسیار دیگران دان -

بزرجمهر - از اوستاد پرسید که چه چیز است که نخورده تن را سود دهد - گفت شش چیز اول گرمای معتدل - دوم بوی خوش - سوم جامهٔ نرم - چهارم دیدار نیکوان - پنجم صحبت نیکان - ششم نیکی دیدن از دوستان -

بطلیموس - فرمود - نقصان پادشاه در شش چیز است - اول بدبختی زمانه بصیبر گردید دوم خزانه خالی بودن - سوم باران نه باریدن - چهارم بنشهٔ شراب سرشار ماندن - پنجم بازنان صحبت ورزیدن ششم بدمزاجی در سزا و جزا مبالغه کردن -

بادشاهی فرمود - که پادشاه را باید که شش چیز اختیار نماید که ازان آبادی سلطنت و خوشنودی رعیت است - اول محافظت ارکان دین - دوم وزیر امین - سوم عدل و انصاف در معاملات - چهارم حفظ اوقات - پنجم عادت سخاوت - ششم قوت شجاعت -

ذی تجربه - فرمود - که قدر شش چیز در شش وقت یعنی قدر سپاهی در وقت محاربت - و در بیماری قدر صحت - و قدر نصیحت وقت آفت - و قدر دولت وقت فلاکت و قدر آدمی بعد هلاکت - و یاد خدا بوقت مصیبت میفزاید -

سقراط - بشاگردان خود وصیت کرد که اول حرص دنیا بگذارید - دوم بافزونی نعمت

شکر بجا آرید - سوم بوقوعِ حوادث دلهای خود را قوی دارید - چهارم هر کارِ خرد و حقیر را ادنی مانگارید - پنجم در انتظامِ کارِ دوستان باخلاص غافل مباشید - ششم هنگامِ شدائد بصبر کوشید -

خواجه عبد الله انصاری - فرمود - بر هر مومن شش چیز واجبست - دو بر زبان و دو بر دل - و دو بر تن - انچه بر زبانست ذکرِ خدا تعالی و سخن نیکوست - وانچه بر دل ست بزرگ داشتنِ امرِ خدا تعالی و شفقت بر خلقست - وانچه بر تنست طاعتِ خدا تعالی و رنج بر داشتن از خلقست -

حکما - گفته اند - هر که بصفاتِ ششگانه درست آید دوستی را شاید - اول اگر عیبِ کسی بداند مخفی گرداند - دوم هر کسی ببیند عیب نجیند - سوم احسان کند بر زبان نیارد - چهارم احسان کسی بردارد بر طاقِ نسیان نگذارد - پنجم از کسی جرمی بیند بحساب نگیرد - ششم اگر کسی عذر پیش آرد بپذیرد -

خلاعه - بسفاهت و دنائت اشبه است و بدون همتی و پستی مشتبه اشارهٔ الحرب خدعة بجهتِ تسخیرِ قلاع و تسلط بر اعادی و رهائی از چنگِ ظلمه است چه اگر مطلب بمصلحتِ جمیلست رواست و اگر مقصد بمفسدهٔ قبیحست خطاست پس مردِ خردمند را همان بهتر که با اهلِ قرابت و ابنای جنس و مصاحب و رفیق و اهلِ خانه راستی مرعی داشته بکجی و حیلت نگراید و از جادهٔ مستقیمِ صدق منحرف نشده بانخداع رغبت ننماید -

خواجۂ حسن بصری - فرمود - که فساد دلها از شش چیز ست - اول آنکه بامید توبہ گناہ میکنند - دوم آنکه علم آموزند و عمل نمیکنند - سوم آنکه عمل نیک میکنند خلوص نمیدارند - چہارم آنکه روزی رزاق میخورند و شکر بجا نمی آرند - پنجم آنکه حرص کثرت مال میدارند و از تقسیم قسام ازل راضی نیستند - ششم آنکه مردگان را دفن میکنند و از عبرت خالی ہستند -

یحیی معاذ - فرمود - نزد من تمام طمع خام است که بغیر عمل منتظر جزا بودن و بدون اطاعت آرزو از خدا نمودن - و بے ندامت گناہاں امید وار بخشش بودن - و بے تقوی و طاعت امید قرب الٰہی نمودن - و نہال اعمال بد و زرخ کاشتن و امید ثمرہ جنت داشتن و جستجوی مکان فرماں براں بمعصیت پنداشتن -

سمنون - را پرسیدند انچه یافتی بچه یافتی گفت بانس گرفتن باکسیکه شما با او انس نمیگیرید یعنی تنہائی و بوحشت گرفتن از کسیکه شما از وحشت نمیگیرید یعنی خلق و بدیدن غائبی یعنی عقبے و بنا دیدن حاضری یعنی دنیا و بزیانیدن مردہ یعنی دل و بمیرانیدن زندہ یعنی نفس -

خواجہ عبد اللہ انصاری - فرمود - تقوی بے شریعت بکاری نیاید - و مومن آنست که پیروی شرع نماید - غرض از بعثت انبیا اظہار شریعت ست - و شریعت از حق بخلق ودیعت ست - و خیانت در ودیعت وزر ست و گناہ - و از ارتکاب وزر و گناہ معاذ اللہ -

سعدی۔ فرمود کہ در ایام طفولیت شبی در خدمت پدر نشستہ بودم۔ و ہمہ شب دیدہ برہم بستہ۔ و مصحف عزیز در کنار گرفتہ۔ و طائفہ گرد ما خفتہ۔ پدر را گفتم ازینان یکی سر بر نمیدارد کہ دوگانہ بگذارد۔ گفت ایجان پدر اگر تو نیز بخفتی بہ کہ در پوستین خلق افتی۔

حکیم ابو سہل کوفی۔ فرمود کہ خاطرداری مہمان میکردہ باشید۔ و تلافی عمر گذشتہ بکوشید۔ و توقیر فقرای گوشہ نشین بر خود لازم گیرید۔ و در دلہای دشمنان گنجائش صفائی باقی دارید۔ و بازن بمزاح بدرشتی پیش میائید۔ و تعلیم فرزندان از علم دین شروع کنید و تا علم حکمت انجام رسانید کہ نتیجۂ کارہای دین و دنیا علم حکمتست۔

علی کرم اللہ وجہہ۔ فرمود۔ ہر کہ جمع کرد شش خصلت طلب جنت و رستگاری دوزخ را تدبیر کرد۔ یعنی ہر کہ شناخت خدا تعالیٰ را پس فرمانبرداری کرد او را و ہر کہ شناخت شیطان را پس نافرمانی کرد آنرا۔ و ہر کہ شناخت آخرت را پس طلب کرد او را۔ و ہر کہ شناخت دنیا را پس بگذاشت او را۔ و ہر کہ شناخت حق را پس پیروی کرد او را۔ و ہر کہ شناخت باطل را پس بگذاشت او را۔

حکایت۔ یکی از ملوک بدیدن درویشی رفت درویش فی الحال سجدہ بجا آورد وزیر شاہ پرسید کہ این چہ سجدہ بود گفت سجدۂ شکر پرسید کہ برای چہ شکر کردی گفت خدا را سپاس کردم برای آنکہ سلطان را نزد من آورد و مرا پیش سلطان نبرد کہ امدن

شاہان نزدِ درویشان عبادتست و رفتن درویشان بدرگاہِ شاہان معصیت چون سلطان را طاعتی حاصل شد و معصیتی از من صادر گشت محلِ شکرگزاری و سپاسداری باشد۔

سقراط۔ فرمود۔ بکسبِ حلال تحصیل مال و نفقہ باہل و عیال بہترین اعمالست۔ و بوقت قہر و غضب دست و زبان را از فحش و آزار نگہداشتن بہترین خصالست۔ و کسیکہ اطلاعِ عیب نماید اعزاز او باید۔ و ہر کہ بستائش لغو مغرور نماید التفات نشاید۔ و کامل آنکہ بر خواہشہای نفسانی غالب باشد و عاقل ہمانکہ دشمنِ او بیخوف و با دوست یکروح دو قالب باشد۔

نقل۔ حجاج بقتل خواجہ حسنِ بصری فرمانداد ایشان بصومعہ حبیبِ عجمی متواری شدہ بنماز مشغول گشتند۔ سپاہیان ظالم دو حبیبِ عجمی در گرفتہ نشانِ حسنِ بصری پرسیدند ایشان گفتند کہ بصومعہ منست و نماز میگزارد۔ سپاہیان داخل رفتند چندانکہ جستند نیافتند۔ باز پرسیدند باز بصومعہ نشانداد۔ سپاہیان گفتند کہ تو زاہد معروفی دروغ میگوئی۔ گفت شمارا خدا نابینا کردہ است۔ چون سپاہیان برگشتند خواجہ بیرون آمد و گفت کہ ای حبیب تو کہ سخنِ راست فرمودم را سلامت رو نمود۔

شیخ الرئیس فرمود۔ جَمِیْعُ الطِّبِّ فِی الْبَیْتَیْنِ جَمْعٌ یعنی تمام طب در دو بیت جمعست وَحُسْنُ الْقَوْلِ فِیْ قَصْرِ الْکَلَامِ و خوبیِ گفتن در کمیِ کلامست۔

تَقَلَّلْ اِنْ اَکَلْتَ وَبَعْدَ اَکْلٍ کم خور اگر خوری و بعد خوردن۔
تَجَنَّبْ فَالشِّفَا فِی الْاِنْهِضَامِ پرہیز کن پس شفا در ہضم شدنست۔
وَلَیْسَ عَلَی النُّفُوْسِ اَشَدُّ بَاسًا ونیست بر ذاتہا سخت تر خوف
مِنْ اِدْخَالِ الطَّعَامِ عَلَی الطَّعَامِ از داخل کردن غذا بر غذا

لطیفہ شخصی پیش قاضی آمد و گفت اگر خرما خورم خللی در دین باشد گفت نہ گفت اگر قدری شونیز دران داخل کنم مضایقہ ہست گفت نہ گفت اگر آب برو ریزم حرام شود گفت نہ گفت شراب ازہمیں چیزہاست چرا حرامست۔ قاضی گفت اگر قدری خاک بر سرت ریزم الی رسد گفت نہ گفت اگر آب بیامیزم و بزنم تکلیفی دہد گفت نہ گفت اگر آنرا خمیر سازم و خشتی تیار کنم و بر سرت بزنم چگونہ باشد گفت سرم بشکند قاضی گفت شراب نیز ہمیں حکم دارد۔

اتفاق جمہور طول کلام مذموم است مگر در شش موضع کہ استثنا یافتہ۔ اول ذکر واجب الوجود عز شانہ کہ اشرف الاذکار فاذکروہ بالعشی والابکار۔ دوم ذکر محامد افضل المرسلین وائمۃ المعصومین۔ سوم الحاح والحاح در مناجات از واہب العطیات۔ چہارم نصیحت ارباب خسران و شریر بشرط تاثیر۔ پنجم مواعظ ہدایت قرین کہ عامہ را از چاہ ضلالت بجاہ ہدایت رساند۔ ششم شکر منعم مجازی و حقیقی و مابقی بیکار است و ناسزاوار۔

بَابُ السُّبَاعِی

قال علیه السلام۔ حیاۃ الدّنیا بالنّاس۔ وحیاۃ النّاس بالعلم۔ وحیاۃ العلم بالعمل۔ وحیات العمل بالاخلاص۔ وحیاۃ الاخلاص بالقلب۔ وحیات القلب بالرّوح۔ وحیات الرّوح بالحی۔

حاذقی۔ فرمود۔ ہفتکس از ہفت چیز مسخر شوند۔ حق از یاد۔ سلطان از فرماںبرداری۔ زن از زر۔ دشمن از زور۔ دوست از صدق۔ فرزند از شفقت۔ نجات از عقل۔

ارسطو۔ فرمود۔ خاموشی ہیبت را زیادہ کند۔ و راستی قدر را۔ و تواضع محبت را۔ و انصاف مہتری را۔ و حلم یار و دوست را۔ و بخشش نام و آوازہ را۔ و عدالت زبونی دشمن را۔

لقمان حکیم۔ فرمود۔ عقلمندِ سعادتمند آنست کہ احسان نا دیدہ شکر گوید۔ سخن گوید از روی علم۔ خاموش ماند از راہِ حلم۔ در توانگری میانہ رو۔ حق گو و حق شنو۔ خطا بیند عیب نچیند۔ ادنیٰ را بچشمِ حقارت نبیند۔

عاقلی۔ فرمود۔ صحبتِ نیک بخِ مومن کیمیای سعادتست۔ عقل رہنمای او علم دوست او۔ حلم برادرِ او۔ ثبات پدرِ او۔ نرمی مادرِ او۔ صبر سپہ سالارِ او۔ عمل سپرداۂ کارِ او۔

حکما۔ در خاموشی ہفت حسن دیدہ اند۔ اول عبادتست بیرنج۔ دوم زینتست

بی پیرایہ - سوم ہیبت بی سلطان - چہارم حصار بست بی دیوار - پنجم بی نیاز زیست از عذرخواستن ششم راحت کرام کاتبین - ہفتم پردہ عیب -

ابن عباس رضی اللہ عنہ - فرمود - کہ عاقل اشیا را بسی گرد ہفت چیز بر ہفت چیز - یعنی ذلت بر عزت - انکسار بر استکبار - غم بر خوشی - پستی بر بلندی - موت بر زندگی - گرسنگی بر سیری - فقیری بر امیری -

حکیم عبد الرحمن خازنی - فرمود - پیر بی عقل چشمہ بی آبست - وجوان بی ادب چون باغ امانہ شاداب - درویش بی معرفت دیدہ بی نور - توانگر بخیل درخت بی ثمر و از خدا دور - عالم بی عمل اسپ بی لجام - وحسین بی شرم ہمی نمک طعام سلطان بی عدل ابر نمایان و بی باران -

لطیفہ - پادشاہی بشکار میرفت - آزادہ را دید سگی بپہلو بستہ - وخود خوش و خرم نشستہ - گفت ای آزاد سگت خوبترست یا خودت - گفت قربان شاہ - سگ ہرگز از فرمان این گدا سر نتابد - پس شاہ و گدا اگر خدا را فرمانبریم از سگ بہتریم - ورنہ ہر دو از سگ بتریم -

خواجہ عبد اللہ انصاری - فرمود - منت نہ و منت منہ - عمر را غنایت دان - تندرستی را غنیمت دان - فخر از فقر و جہاد کن - بر زاہد جاہل اعتقاد مکن - کسی را بخصومت و جنگ وعدہ مکن - دوست را بتواضع بندہ کن -

شیخ ابو علی حسین بن عبد اللہ بن سینا ملقب بشیخ الرئیس - فرمود طبیعت

چوں رعیت ـ و مرض مانندِ خصم ـ و علامت مانندِ شاہداں ـ و نبض و قارورہ چوں سند و دستاویز ـ و روزِ بحراں چوں روزِ انصاف ـ و مریض مثالِ متوکل ـ و طبیب مانندِ قاضیِ انصاف کنندہ است ـ

جنیدِ بغدادی علیہ الرحمہ ـ فرمود ـ صوفی آنست کہ

دلِ او چوں دلِ ابراہیم ۔ و تسلیمِ او چوں تسلیمِ اسمٰعیل

و صبرِ او چوں صبرِ ایوب ۔ و شوقِ او چوں شوقِ موسیٰ

و اندوہِ او چوں اندوہِ داؤد ۔ و فقرِ او چوں فقرِ عیسیٰ

و اخلاصِ او چوں اخلاصِ محمد مصطفےٰ صلے اللہ علیہ وسلم باشد

خواجہ عبد اللہ انصاری ـ فرمود ـ دنیا را اگر دوست داری بدہ تا بماند ـ و اگر دشمن داری بخور تا نماند ـ چوں روزیِ تو از دیگراں جدا ست پس اینہمہ رنج بیہودہ چرا ست ـ مُہر از کیسہ بردار و بر زباں نہ ـ مہر از زباں بردار و بر ایماں نہ ـ انچہ از آں ماست از ما نگردد ـ وانچہ از ما نیست بر ما نگردد ـ

روایت یکی از بنی اسرائیل تلی بزرگ از ریگ بگذشت ـ در وقتِ قحط بود گفت اگر اینہمہ گندم بودی ہمہ بدرویشاں دادمی ـ وحی آمد بر رسولِ روزگار کہ او را بگوئی کہ خدا تعالیٰ صدقہ ترا پذیرفت و چنداں ثواب داد ترا اگر تو داشتی و بصدقہ دادی ہماں بودی ـ پس نیتِ مومن بہتر از عمل و کردارِ او ست ـ کہ کردار بی نیت عبادت نبود ـ و نیتِ بی کردار طاعت بود ـ

عمر رضی اللہ عنہ۔ فرمود۔ ہر کہ بسیار خندید ہیبتش کم گردید۔ ہر کہ خفیف کرد مردم را خفیف کردہ شد۔ ہر کہ کثرت کرد بیک کار شہرت یافت بدان کار۔ ہر کہ بسیار کرد کلام زیادہ شد بیہودگی او۔ چوں بسیار شد بیہودگی او کم گردید شرمِ او چوں کم گردید شرمِ او کم شد پرہیزگاری او۔ چوں کم شد پرہیزگاری او مردہ شد دلِ او۔

ہوشنگ۔ فرمود۔ دانش نیکوئی برای دست یافتن بنیکوئی۔ و دانش بہ بدکاری برای پرہیز از انست۔ و دانش و کردار چوں جاں و تن اند۔ دانش بجنس و کردار بر۔ دانش پدر است و کردار پسر۔ دانش بکردار پسندیدہ نباشد۔ و کردار بیدانش بانجام نرسد۔

نقل۔ در جشنِ کسری کہ ہمہ اقربای او حاضر بودند کسری یکی را دید کہ جام مرصع بدزدید۔ چوں مجلس بپایاں رسید ساقی آواز داد کہ ہیچکس نرود تا جام مرصع پیدا نشود کسری فرمود کہ خبردار بگذار چرا کہ آنکس کہ گرفتہ است باز نخواہد داد زیرا کہ آنکس دیدہ است بہ ہیچکس نخواہد گفت۔

بزرگی فرمود۔ کہ مقبلاں را ہفت صفتست۔ اول العلمِ نافع توغل و کمال۔ دوم خیالِ سخنِ خود بہمہ حال۔ سوم رغبتِ صحبتِ نیکواں۔ چہارم سخاوتِ پنہاں۔ پنجم نیکنامی و شہرت را عادت۔ ششم تندرستی و فرصت را رغبت۔ ہفتم عمر طویل از ربِ جلیل۔

محققی باہل فقہی سوال کرد کہ از آسمان فراختر چہ باشد	گفت	ذاتِ عجل وعلا
پرسید از زمین کدام شی گران ترست	گفت	بر بیگناہ بہتان
پرسید از دریا کدام شی توانگر ترست	گفت	دلِ قانع
پرسید از آتش کدام شی گرم ترست	گفت	حسد
پرسید از خارا کدام چیز سخت ترست	گفت	دلِ منافق
پرسید از یتیم کدام شی ذلیل ترست	گفت	غماز
پرسید از زمہریر کدام چیز سرد ترست	گفت	کسیکہ با وجود قدرت اجرای حاجت نکند

حکیم یوسف ہمدانی۔ فرمود۔ لفظ دوستی بر زبانہا جوشیدہ و دشمنی درون دلہا پوشیدہ۔ دوستی لبہا لبہا صورت بگیرد و دشمنی بکلیجہ کدورت میپذیرد۔ بنیاد آن تقنیست و بنیاد این تجیان۔ خریدار آن یکی نیست و مشتری این ہزار۔ ہر چہ بر زبانہاست اثر آن بر دلہا نیست۔ اقرار نیکی بزبانست و بدل ایفای آنست۔ خیالِ بدی وقتیکہ پیش از پیش در آید اظہار آن ہمان وقت بیش از بیش برآید۔

بزرگی۔ فرمود صاحبدل آنست کہ موتِ خود را ہر دم یاد دارد۔ متقی آنست کہ از آلایشِ بغض و حسد پاک باشد خوشخوی آنست کہ بد اندر بہ نیکوئی یاد کند۔ ہنرمند آنست کہ ترکِ زیادہ طلبیِ ہنر نکند۔ بلند ہمت آنست کہ در دولت و نکبت تغیری در عادتش راہ نیابد

جوانمرد آنست که در حق مردم احسان کند و بر زبان نیارد ـ جمیل آنست که از پیرایهٔ علم و حیا و حسنِ اخلاق آراسته باشد ـ

خواجه عبداللہ انصاری ـ فرمود ـ حقیقت مثلِ آبست و شریعت مثلِ آفتاب ـ و روشنی عالم بآفتابست و زندگانی آدم بآب ـ شریعت کشتی و حقیقت دریاست بکشتی از دریا گذشتن خطاست ـ شریعت مرحقیقت را آستانست بشریعت بحقیقت پیوستن بہانست ـ شریعت راه و حقیقت منزلست راه ناپیموده بمنزل رسیدن مشکلست ـ حقیقت سرا و شریعت دروازه از دروازه نگذشته بسر آمدن کرا اندازه است ـ شریعت کلیدست و حقیقت قفلِ سدید کشودن قفلِ سدید ممکن نیست الا بکلید ـ

منقول ـ عاداتِ ہفتگاں کہ درسگانست اگر براں بودی از کاملان بودندی اول گرسنه بودن عادتِ صالحان ـ دوم شب بیدار ماندن عادتِ زاهدان ـ سوم در جور و جفا با مالک نزدیکی جستن عادتِ مریدان ـ چهارم اگر برانند از جای برخاستن علامتِ رضا پنجم اگر دور کرده باز طلبند بکینه باز آمدن علامتِ تسلیم ششم وقتِ خوردن دور نشستن علامتِ مسکینان ـ ہفتم ہر که التفات کند عقبِ وی دویدن علامتِ محبان ـ

روایت ـ بست مردم از قبیله عبدالقیس که سردار آنها اشج عبدالقیس بود

برای حصولِ ملازمتِ مصطفوی به مدینۂ منوره رسیدند۔ وہمہ بشتاب بحضورِ
نبوی حاضر شدند مگر اشج بمقامِ خود قرار گرفت وغسل نمود ولباسِ پاکیزہ در بر
کرده آہستہ آہستہ بہ ثبات ووقار در مسجدِ شریف رسیده دو رکعت ادا کرد
و دعا کرد پس ازاں بحضورِ نبوی حاضر شد رسولِ مقبول را ایں طریقۂ
اشج پسندیده نمود و فرمود کہ ثبات ووقار دو خصلتیست کہ با تو ست اللہ تعالیٰ
آنرا دوست میدارد۔

مباحثہ۔ بازاز غلیواز پرسید کہ عمرت تا کجا میرسد گفت تا صد سال باز غلیواز
پرسید کہ عمرت تا کجا میرسد گفت ده سال۔ غلیواز لب تعجب کشاد کہ تو اینقدر عمر دراز
باز ہم بتعجب افتاد وگفت کہ ترا اینقدر عمر دراز و مرا قلتِ عمر موجبِ حیرت چہ راز
ست۔ غلیواز جواب داد کہ پساندۂ درندگان لقمۂ مسکینم وہر روز چند پرندگان را لقمۂ مسکینی
حیرتم میفزاید کہ ظالم را اینقدر عمرِ دراز چہ راز ست۔

خواجہ عبد اللہ انصاری۔ فرمود۔ ای عزیز بمعیارِ عقل وتمیز جوہرِ خود بشناس
وبکیس برقیمتِ گوہرِ خود قیاس۔ کہ متاعیست کاسد وبضاعتیست فاسد۔ نہ با کس
باید نہ اعتماد را شاید۔ پس صلاح آنست ومصلحت چنانست کہ نیت خیر اندیشی
مصروف داری وکار را برضای حق سپاری۔ وبا خلق نیکو ورزی تا پیش حق
ہر چہ گوئی ارزی۔

گرد رہِ شہوت وہوا خواہی رفت کردم خبرت کہ بینوا خواہی رفت

بنگر تو کئی و از کجا آمدهٔ میداں کہ چہ میکنی کجا خواہی رفت

حاتم اصم فرمود۔ مؤمن بفکر و عبرت مشغول بود و منافق بحرص و امل۔ مؤمن از ہمہ کس ایمن بود مگر از حقتعالیٰ و منافق از ہمہ کس ترساں بود مگر از حقتعالیٰ۔ مؤمن از ہمہ کس نومید بود مگر از حقتعالیٰ و منافق از ہمہ کس امیدوار بود مگر از حقتعالیٰ۔ مؤمن مال فدای دیں کند۔ و منافق دیں فدای مال۔ مؤمن طاعت میکند و میگرید و منافق معصیت میکند و میخندد۔ مؤمن تنہائی و خلوت را دوست میدارد و منافق زحمت و مخالطت را۔ مؤمن میکارد و میترسد کہ ندرود و منافق میکارد و طمع آں دارد کہ بدرود۔

مجادلہ۔ درویشی جامۂ دزدیدہ و بپوشید صاحب جامہ خبر یافت و گفت ای درویش ایں جامۂ منست درویش گفت ما و تو و جامہ ہمہ اوست و خدا خود پوشیدہ است اینجا غیر نیست۔ صاحب جامہ کامل بود دانست کہ ایں در مقام ہمہ اوست چوب در دست گرفت و زدن آغاز کرد۔ درویش گفت چرا میزنی۔ گفت ما و تو و چوب ہمہ اوست خدا خود را میزند اینجا غیر نیست۔

لطیفہ۔ وقتی شبلی علیہ الرحمہ بیمار شد خلیفہ طبیب ترسا را بمعالجت وی فرستاد طبیب پرسید کہ خاطر تو چہ میخواہد گفت آنکہ تو مسلماں شوی گفت اگر مسلماں شوم نیک میشوی گفت آری چوں وی ایماں آورد شبلی از بستر برخاست و از بیماری اثری نماند۔ پس ہردو پیش خلیفہ ہمراہ رفتند و قصہ را باز گفتند

خلیفه گفت پنداشتم که طبیب را پیش بیمار فرستادم بحقیقت بیمار را پیش
طبیب فرستادم۔

شکایت ۔ پیش ازین از اصحاب علم سیئه (گناه ها) کم واقع میشد حالا حسنه کم اتفاق
می افتد۔ پیش ازین اقارب و عشایر معاون یکدیگر بودند حالا جواسیس عیوب اند۔ پیش
ازین بر توانائی برادران ناز میکردند حالا از شر آنها احتراز میکنند۔ پیش ازین در پوشیدن
افعال قبیحه اصرار داشتند حالا در اشتهار آن افتخار میدانند۔ پیش ازین عفو با نیکی
بگنهگاران لازم بود حالا نصیب بگنهاهانست۔ پیش ازین همت در کار بود حالا زر
در کار است۔ پیش ازین هر چه عیب بود حالا هنر است۔

خواجه عبدالله انصاری فرمود ای عزیز نیّت بامر خیر باید کرد و قطع تعلق از غیر
باید کرد۔ که وقت فرصت تنگ است و شتابی عمر بیدرنگ۔ و راه پر بیم و سفر عظیم
در پیش است و صعوبت و مشقت این منزل بیش از بیش است۔ راهی بسیار خطیر و
باریک و منزلی بنهایت تنگ و تاریک۔ درش بقفل انقطاع دربند و کلید آن بر
طاق بلند۔ بدایت آن بعدم معروف و نهایت آن بفنا موصوف۔ درین راه بی
توشهٔ خیر قدم پیش نتوان نهاد و هیچ گامی از اندازه بیش نتوان نهاد۔

حکیمی۔ فرمود۔ که هفت طائفه را در خدامت ملوک راه نباید داد۔

اول حسود که نفس حسود بنهایت خبیث است که او هم اصحاب نفوس خبیثه را در
زوال نعمت اهتمام باشد۔

دوم بخیل که مردود و مبغوض چه سخا پوشندهٔ عیبها و بخل پوشندهٔ هنرها۔

سوم سفله و دون همت که از بخیل بدتر باشد نه لائقِ عطیّت است نه قابلِ عقوبت۔

چهارم غیبتگر که اگر بیانِ او واقعست غیبتست و اگر غیر واقعست بهتان باشد۔

پنجم کافرِ نعمت و ناحقشناس که همیشه منکوب و مقهور میباشد و از دلهای آشنای و بیگانه دور۔

ششم کذاب که پیشِ خویش و بیگانه خوار و بی اعتبار۔

هفتم بسیار گویانِ سخن پریشان که از مخبوطانست و در خبر آمده که در سخنِ بسیار غلط و سقط بسیار۔

باب الثامن

عثمان رضی الله عنه فرمود۔ علامتِ عارف ششست۔ دلِ او بخوف و امیدست زبانِ او بتعریف و ثناست چشمانِ او بحیا و بکاست۔ و ارادهٔ او بترک و رضاست یعنی (ترک دنیا و طلب رضای مولا)

متفق علیه نجبا که با نفس بقهر۔ با خلق بانصاف۔ با بزرگان بخدمت۔

باخرداں بشفقت - بادرویشاں بسخاوت - بادوستاں نصیحت - بادشمناں بحلم باجاہلاں بخموشی باید پرداخت -

حکما - گفتہ اند کہ حقسبحانہ تعالیٰ ہشت عادت از ہشت آدمیاں ناپسند فرمودہ - بخل از مالداراں - تکبر از فقیراں - طمع از عالماں - بیحیائی از نسواں - کاہلی از جواناں - محبتِ دنیا از پیراں - ظلم از بادشاہاں - ریا از عابداں -

مبادلہ - صدق و وفا درخواب مکر و فریب بیدار - دروغ موثر راستی بے اثر - حرص بافراط قناعت بتفریط - نتیجۂ الفت کلفت - حقوق مبدل بعقوق - علما بعمل زہاد و باریا - خرداں گستاخ بداں محظوظ نیکاں رنجور - مسلمانی در کتاب مسلماناں درگور -

خواجہ عبد اللہ انصاری - فرمود - آہستہ باید بود لیکن دانستہ باید بود - دانستہ بجز ابات شدن رواست - و نادانستہ بمناجات رفتن خطاست - بہشت بہانہ میدہند - اما بہا نمیدہند - حال بہانہ است - و قال افسانہ است سالک ازیں ہر دو برکرانہ است -

من کلام علی کرم اللہ وجھہ - ہیچ مالی نافعتر از عقل نیست - و ہیچ تنہائی موحشتر از خود بینی نیست - و ہیچ رفیقی مثلِ خوی خوش نیست - و ہیچ میراثی مثلِ ادب نیست - و ہیچ ایمانی مثلِ حیا و صبر نیست - و ہیچ فضیلتی مثلِ تواضع نیست - و ہیچ شرفی مثلِ علم نیست - و ہیچ پشتبانی محکمتر از مشورت

نیست۔

بزرگان ۔ فرمودہ اند۔ کہ ہشت چیز بہشت چیز وابستہ ہست ۔ حرمت زن بشوہر۔ وعزت فرزند بپدر۔ ودانش شاگرد باوستاد۔ وقوت سپاہ بلشکر کش وکرامت زاہد بتقوی ۔ وایمنی رعیت بپادشاہ ۔ ونظام پادشاہ بعدل ۔ ورونق عدل بعقل۔

لقمان حکیم فرمود۔ منافق راہشت نشانست۔ اگر چیزی گوید رسوا شود ۔ واگر خاموش ماند فضیحت شود ۔ اگر سوال کنی بخل کند ۔ اگر چیزی دہ منت نہد۔ واگر چیزی گیرد شکر نکند۔ وراز دیگری فاش کند۔ وراز خود گوید تہمت دہد و درامانت خیانت کند۔

پند کار زمستان در تابستان راست کنید۔ از ہمسایۂ بد ومردم بدگریزان باشید۔ از بد اصلاں وختر مخواہید ۔ درخت نو بنشانید انگہ درخت کہنہ برکنید۔ برگفتۂ زناں کار مکنید۔ واز مکر ایشاں غافل مباشید۔ درجوانی از پیری بیندیشید کار پیری درجوانی راست کنید۔

واقعہ ۔ مہر وکین اہل زماں در بی اعتباری ہماں حکم ۔ تقرب سلطان ۔ و جمال خوباں ۔ وآواز نو رسیدگاں ۔ ووفای زناں ۔ وتلطف دیوانگاں ۔ و سخاوت مستاں ۔ وارادت عامیاں ۔ وفریب دشمناں ۔ دارد کہ ہیچک ازاں اعتماد نتواں کرد و در بقای آں دل را شاد نتواں کرد۔

هوشنگ - فرمود ہشت چیز از علامات جہلست - اول بیموقع غضب کردن - دوم بغیر مستحق بخشیدن - سوم بدوست و دشمن تمیز نکردن - چہارم نسبت بیوفایان حسن خلق نمودن - پنجم بفایده بسیار سخن گفتن - ششم رنج باطل گرفتن - ہفتم بنا آزموده امید داشتن - ہشتم بنا اہل از خود سخن گفتن

اہلِ فرہنگ فرمود - که از مشیر نادان بسلطنت فتور میشود - و مرتکب معاصی از حیا دور - فریب زن مرد عاقل را ہزل - صحبت جہال علما را دشمن - بکاہلی و بیکاری جمعیت خاطر پریشان میشود - (و بنازو نعیم تعلیم اطفال) نقصان - قرض مقراض محبتست و از غفلت زوال دولت -

عاقلی فرمود - علامت نیکبختی ہشتست - اول اکل حلال - دوم صدق مقال - سوم نفس اماره را مقہور داشتن - چہارم از لہو و لعب خود را دور داشتن - پنجم بصحبت علما رغبت کردن - ششم مراتب بزرگانرا محافظت کردن - ہفتم غربا را بطعام و احسان خوشدل نمودن - ہشتم دوست و دشمن را بجانب خود مائل نمودن

فاضلی فرمود - کسیکه حساب نفس خود کرد سود کرد - و ہر که غافل شد از آن زیان کرد و ہر که رحم کند رحمت کرده شود - و ہر که عبرت گیرد بینا شود - و ہر که بینا شود فہم کند - و ہر که فہم کند بداند - و ہر که بداند عمل کند - و ہر که عمل کند سلامت ماند در ہر دو سرا -

عارفی فرمود - که از ہشت چیز ہشت چیز حاصلست و باعث آسایش دل - از صبر مراد - از کوشش آسانی - و از فروتنی زہد - و از قناعت توانگری - و از خاموشی عافیت - و از نیکوکاری فراغت - و سرداری ثمرهٔ سخاوتست - و شکرگذاری

ترقی دولت۔

حالیہ خردان با بزرگان در جوشش۔ ہمسایہ با ہمسایہ در خروشش۔ وضیع و شریف اکثر حق پوشش۔ و باظہار کلمۂ حق خاموشش۔ و حلقۂ بندگی نفس امارہ در گوشش۔ روز جزا مطلق فراموشش۔ و اکثر از بادۂ مکر و تزویر بیہوشش سخن مختصر اکثر گندم نما و جو فروشش۔

مناجات۔ ملکا پادشاہا زبان ما را از ہرچہ زیان ماست خاموشش کن۔ و از دل ما آنچہ سبب ذل ماست فراموشش گردان۔ قالب ما را بتوفیق ہدایت کرداری ده۔ قلب ما را از تلقین عنایت گفتاری بخش۔ نوری ده کہ ظلمت آب و گل را بباد دہیم حضوری بخش کہ از فضولی جان و دل باز رہیم۔ علیکہ عطا کردۂ بعمل رسان بقیتیکہ ره نموده بامل رسان۔

نوشیروان فرمود۔ بدگوی مردمان مباشش تا بدگوئی تو نکنند۔ پردۂ کس مدر تا پردۂ تو ندرند۔ پس کس نخند تا پس تو نخندند۔ بی آزار باشش تا بیم باشی۔ بگفتۂ خود کار کن تا بگفتۂ تو کار کنند۔ آز از دل بیرون کن تا در شمار آزادگان باشی۔ سخن بر خواہشش مردمان ران تا در ہر دل جای داشتہ باشی۔ داد از خود بده تا از داوری بینیاز باشی۔

ابیات حقیقت آیات
قبلۂ شاہان بود تاج و کمر قبلۂ ارباب دنیا سیم و زر
قبلۂ صورت پرستان آب و گل قبلۂ معنی شناسان جان و دل

قبلهٔ زهاد محراب قبول ❊ قبلهٔ بدسیرتان کار فضول
قبلهٔ تن پروران خواب و خورش ❊ قبلهٔ انسان بدانش پرورش
قبلهٔ عاشق وصال بی زوال ❊ قبلهٔ عارف جمال ذوالجلال۔

نصیحت شبی درویشی تلاوت کلام اللہ مشغول بود۔ دانست که دزدے درون خانه می آید آیتی بلند خواند۔ دزد دانست که کسی بیدار ست بازگشت۔ چون خواب بر درویش غلبه کرد دید که قیامت قائمست۔ وفرمان شد که اعمال بندگان بسنجند۔ در نوبت درویش چون تلاوت آنشب سنجیدند آیتیکه بلند خوانده بود نسنجیدند۔ درویش گفت اینهم تلاوت منست گفتند این آیه برای حق نخواندی۔

ابوبکر صدیق رضی اللہ عنه۔ فرمود۔ زینت هشت چیز بهشت چیز وابسته و پیوسته است۔ زینت فقر پرهیزگاری۔ زینت نعمت بشکر گزاری۔ زینت احسان نگذاشتن احسان۔ زینت مصیبت بصبر و شکر۔ زینت علم بسکون و حلم زینت خوف باری بگریه و زاری۔ زینت نماز بعاجزی و خاکساری (یعنی عبادت کننده را باید که بفروتنی گزارد) زینت شاگرد بذلت و خواری (یعنی پیش استاد خود را حقیر و بیتوقیر شمارد)

علی کرم اللہ وجهه فرمود۔ نیست بهتری بنمازیکه در وی خشوع نیست۔ (فروتنی) و نیست بهتری بصومیکه در وا حتراز از لغو نیست۔ و نیست بهتری بذکر و قرارت که در و

تدبر و فکر نیست - و نیست بهتری لعلمیکه در وی پرهیزگاری نیست - و نیست بهتری بمالیکه در وسخاوت نیست - و نیست بهتری باقاربیکه در وحفظ مراتبست - و نیست بهترے نعمتیکه در وشکر گزاری نیست - و نیست بهتری بدعائیکه در واخلاص نیست -
(پس کار اندیشیدن ۱۲)

کاملے - فرمود - دانا آنست که باقتضای وقت کار کند - بینا آنست که بر معائب خود و بر ہنر دیگران ناظر باشد - صاحب سخن آنست که ہر چه گوید فهمیده گوید - خوشوقت آنست که بفوت مقاصد دنیا ملول نگردد - آسوده آنست که از بیم و امید فارغ باشد - بیغم آنست که ہیچکس را نیازارد - زورمند آنست که قوای غضبی و شهوی را مغلوب سازد - عزیز دلها آنست که از خودبینی و خودپرستی دارہد -

شاه سلون علیه الرحمه فرمود - اندیشهٔ آخرت پیشهٔ اہل معرفت - ذره یاد اسے به از ہزار بادشاہی - تلاوت قرآن حلاوت ایمان - رضای دوست از ہمه نیکوست - حالاگوی در میدانست در دست چوگانست - فردا نه گوی در میدانست نه در دست چوگان - ہوشیار باش بیدار باش در بندگی پروردگار باش - بیت نمیگویم که از دنیا جدا باش بهر جائیکه باشی با خدا باش
الله بس باقی ہوس -

عاقلان - گفته اند که علامت ابلہی ہشتست - اول ناخوانده بر سفرهٔ کسی حاضر شود

دوم مہمان باشد و بر صاحبِ خانہ تحکم کند۔ سوم طلب خیر از دشمنان نماید۔ چہارم از ناکسان چشمِ احسان دارد۔ پنجم دو کس در سخن باشند و خود را ہم شامل سازد۔ ششم در استخفافِ حاکم و بزرگاں کوشد۔ ہفتم بجای نشیند کہ لیاقتِ آنجا نداشتہ باشد۔ ہشتم پر گفتار بود و بیر غبتِ سامعاں سخن آغاز نماید۔

لطیفہ۔ سادہ[احمق ۱۲] در رنگِ علما بمحفلِ قاضی آمد۔ از انجا کہ ظاہرِ انساں لباس است قاضی تعظیم برخاست۔ و سادہ را بر وسادۂ خود جا داد۔ چوں سکوتی بسیار ورزید تا دیر خاموش نشست۔ قاضی را گمانِ فضلش بیقین نزدیکتر شد۔ آخر گفت چیزی بفرمائید۔ گفت صائم روزہ کی افطار کند۔ گفت وقتیکہ آفتاب غروب شود گفت اگر تا نیم شب غروب نشود۔ قاضی را خندہ گرفت و گفت معاف دارید کہ اول مسئلہ غلط کردم۔

تاکید اکید۔ دلپذیرِ دانشوراں اقوالِ سنجیدہ است و افعالِ پسندیدہ ایزد دادار کہ قوتِ گفتار داد و طاقتِ کردار۔ اگر گفتنیہا گفتہ آید و کردنیہا کردہ شود شکرانۂ نعمت و بہانۂ رحمت۔ امّا پایگاہِ گفتار از کردار بالاتر است۔ آن فرو ماندہ است و این فرماں پذیر۔ آن فائدہ بخشست و این فائدہ گیر۔ پیشینیاں خرد نامہا آراستہ اند کہ پسینیاں گوش کنند و شاہراہی راست کردہ اند کہ پیرواں کج نروند۔ تو دانستہ باشی کہ افسانہا برای آن سرائیدہ اند کہ بخواب روی۔ نی نی برای آن گزاردہ اند کہ از خواب بیدار شوی۔

مناظره۔ روزی همای وغلیوازی بر سر شاخی نشسته میان ایشان مناظره رفته غلیواز گفت هیچ کس نیست که اندیشه میبرم که در زمین باتو برابرم ودر هوا به از تو میپرم۔ اگر هر دو هم نواله و در یک قبالایم اثر سعادت بچه حجت در ناصیهٔ تو بیین ست و داغ نحوست از چه مراد جبین ست۔ چه آنانکه صاحب تخت وتاجند بسایهٔ اقبال تو محتاجند۔ و همه در سایهٔ تو آویزند و از همسایگی من میگریزند۔ ترا درین معنی حکم ساخته ام تا حکم کنی که حکمت چیست۔ همای گفت اینهمه تو راست گفتی اما عیبکه ترا ست نگفتی۔ غلیواز گفت آن کدام عیب است۔ گفت آنکه همیشه این هنر داری که خود را گاه مرده و گه مردار ی۔

خواجه عبد الله انصاری۔ فرمود۔ بدانکه خدا تعالی در ظاهر کعبه بنا کرده که از آب و گل ست و در باطن کعبهٔ ساخته که از جان و دل ست۔ آن ساختهٔ ابراهیم خلیل ست واین بنا کردهٔ رب جلیل۔ آن منظور نظر مؤمنانست واین منظور نظر رحمانست آن مسجد الحرام معروف واین بمقصد الانام موصوف۔ آنجا مروه و عرفاتست و اینجا محل نور ذاتست۔ در آن رکن یمانیست و درین کنوز معانیست۔ در انجا هفت طوف محقق و در ینجا صد هزار طواف از حق۔ آن مشتمل بر مقام ابراهیمست واین متصل بالهام رب کریمست۔ آنجا تلبیه گویند و اینجا تصفیه جویند۔

حکما گفته اند که با هشت کس صحبت غنیمت باید شمرد (لبیک گفتن حاجیان ۱۲)۔ اول آنکه ادای حقوق تو خود مرعی دارد۔ دوم آنکه عقد محبت او بحوادث روزگار نگسلد۔ سوم آنکه تعظیم اسباب

مرتبت واجب داند - چہارم آنکہ از غدر و فجور و نخوت و غرور بپرہیزد - پنجم آنکہ در حالِ خشم بر ضبطِ خود قادر باشد - ششم آنکہ باد ای مقاصدِ طامعان بمقدارِ مقدور سعی نماید - ہفتم آنکہ ہیچگاہ از طریقِ ادب تجاوز نکند - ہشتم آنکہ بالطبع دوستِ سلحا و اہلِ عفت باشد -

ہمچنین - از صحبتِ ہشت کس احتراز لازمست - اول آنکہ حقِ نعمتِ منعماں نگاہ ندارد و خود را ناسزاوارِ نعمت پندارد - دوم آنکہ غضب بر حلمِ او مستولی باشد و بیموجبی خشم گیرد - سوم آنکہ بعمرِ دراز مغرور گردد و خود را از رعایتِ حقوقِ خالق و خلائق بے نیاز پندارد - چہارم آنکہ بنای کار بر غدر و مکر نہد و آنہا را در نظرِ خود سہل گیرد - پنجم آنکہ ابوابِ دروغ و خیانت بر خود کشادہ دارد و از راستی و امانت کنارہ گیرد - ششم آنکہ در خیالِ شہوت رشتۂ نفس دراز گیرد و ہوا و ہوس را قبلۂ مقصود شمارد - ہفتم آنکہ بقلتِ حیا موصوف بود و بشوخ چشمی و بی ادبی گذارد - ہشتم آنکہ بیسببی در حقِ مردم بدگمان شود و بجہتِ اہلِ غدر را متہم سازد -

اتفاقیہ ہشت از پادشاہانِ عظیم الشان کہ در مجلسِ کسری حاضر آمدند ہر چہار سخن را بطرزِ متمیز بیان نمودند -

نوشیروان - فرمود - کہ ہرگز بر سخنِ ناگفتہ پشیمان نبودہ ام بر بعضی سخنان کہ گفتہ شد بسیار ندامت خوردہ ام -

قیصرِ روم - فرمود - آنچہ نگفتم توانستم کہ بگویم و آنچہ گفتم بر آن قادر

نہودم۔

خاقان چین۔ فرمود۔ چوں ہر کہ سخن نگویم بر و غالبم و ہر کہ گفتہ شد او بر من غالبست۔

رای هند۔ فرمود۔ ہر سخن کہ بگفت در می آید یا بہ نہجِ صوابست یا در معرض خطا۔

جائے ظاہر کردن چیزے

اگر صوابست قائل در جہدِ آں سخن ماند تا از عہدہ بیروں تواند آمد یا نے و اگر خطاست ہیچ فائدہ ندارد پس در ہر دو حال خموشی بہ از مقالست

گوئندہ

شکایت۔ پیش ازیں ہمت مرداں بدل بود حالا بزبانست۔

پیش ازیں صحبتِ جانبیں برای نفعِ ہمدگر بود حالا ہر یکی را قصدِ اخذ و جرست۔

پیش ازیں دوستاں در حقِ یکدیگر دعا میکردند حالا دغا میکنند۔

پیش ازیں تحصیلِ علوم برای حصولِ دین متین بود حالا برای حصولِ دنیا۔

پیش ازیں جان و مال نثارِ آبرو میکردند حالا آبرو برای مال میریزند۔

پیش ازیں احساں میکردند منت نمیگذاشتند حالا اگر ایذا میرسانند منت میگذارند

پیش ازیں اہلِ دول محتاجِ خردمنداں بودند حالا خردمنداں محتاجِ ناں۔

پیش ازیں ملوک و امرا جویای صحبتِ دانشمنداں بودند حالا میلِ خاطر بصحبتِ متقلداں و مسخرگاں دارند۔

صاحبدلے۔ فرمود۔ آفریدگار جلشانہ کہ نقشِ وجود را از نہانخانہ عدم در کارگاہِ شہود

مجازا آئینہ بقال

جلوہ داد ہر یکی را از حیوان و انسان در قالب دو گانگی ریخت تا ہیچ یکی دم یگانگی با او نزند پس وحدت خود را دو خانہ ساخت یکی خانۂ گل کہ قاصدان مراحل صوری با ستعداد راحلۂ جسمانی بار امر بطوف کعبۂ مجازی از گردن رسم ساقط کنند دوم خانۂ دل کہ سالکان منازل معنوی با ستعداد قافلۂ روحانی شرائط نوافل بدریافت قبلۂ حقیقی بر ذمۂ خود فرض گیرند۔ آن کعبہ در جسم ارکانست این قبلہ در چشم انسانست آنرا بیابند و بگذارند این را ببینند و بردارند۔ آنرا پیادہ و سوار روند۔ این را تشنۂ دوکار شوند۔ آنرا بپای تکلیف طی کنند این را بچشم تحقیق حی کنند۔ طوف آنرا از خانہ برآیند و طوف این را بخانہ درآیند۔ در تعمیر آن صورت سنگ وگل نماید۔ در تصویر این معنی جان و دل کشاید۔ آنجا بر سنگ وگل طواف کنند اینجا از جان و دل لحاف کنند۔

قولہ تعالی اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰہِ اَتْقٰکُمْ یعنی

در شمایان آنشخص زیادہ مکرم ست کہ از ہمہ زیادہ متقی ست و

متقی آن باشد کہ ترسندہ از آفرینندہ۔ و ترسندہ از آفرینندہ صادق و صادق و منکسر راحم۔ و راحم عادل۔ و عادل باذل۔ و باذل صبور۔ و صبور متوکل علی اللہ خواہد بود۔

و ازین ذمایم دور۔ یعنی نہ راشی۔ نہ مرتشی۔ نہ سارق۔ نہ متقامر۔ نہ شارب الخمر نہ زانی۔ نہ ظالم۔ نہ کاذب خواہد بود۔

چه اتقا و شرافت لازمه و ملزومه هر که متقیست شریفست و شریف متقی۔

و هر که از اتقا و شرافت عاریست بدین ونایم قریب یعنی حاسد خواهد بود۔ و حاسد منافق۔ و منافق معجب۔ و معجب خودغرض۔ و خودغرض نفس پرور۔ و نفس پرور موذی و موذی بیرحم۔ و بیرحم بیحیا۔ و بیحیا گاهی قائلِ عظمت و جلال نخواهد بود۔

مناجات خواجه عبد الله انصاری علیه الرحمه

الٰهی دلی ده که در کارِ تو جان بازیم و جانی ده که در کارِ آنجهان پردازیم۔

الٰهی یقینی ده که در آز بر ما باز نشود و قناعتی ده که صعوهٔ حرص ما باز نشود۔

الٰهی دانائی ده که از راه نیفتیم و بینائی ده که در چاه نیفتیم۔

الٰهی شفائی ده که ازین معلولان شفائی نیاید تو کشادی ده که ازین ملولان کاری نکشاید۔

الٰهی همه را از مکرِ شیطان نگاهدار و همه را از کیدِ نفسِ اماره در پناه دار۔

الٰهی بر آر کارِ من منگر بکردارِ من۔

... علمی ده که در وی هوا نبود و عملی ده که در وی ریا بود۔

...ی اگر من خامم تو پخته کن و اگر پخته ام سوخته مکن۔

نام فوائد انتساب معلم طرز اخلاق رهنمای خلق و اشفاق معروف به تعلیم الاخلاق

باهتمام راجی رحمت رب قوی محمد عبد الله صدیقی لکهنوی در مطبع مجتبائی لکهنو مطبوع گردید

اعلان

واجب الاذعان

بعد حمد وثناے

خداوند عالم و نعت جناب رسول اکرم

صاحب خلق اعظم صلی اللہ علیہ وعلی آلہ واصحابہ وسلم کہ

کمال خلق او از آیہ اِنَّکَ لَعَلٰی خُلُقٍ عَظِیم پیداست و

جمال رافت و رحمت او از آیۂ بِالْمُؤْمِنِینَ رَؤُفٌ رَّحِیمٌ ہویدا

بر شائقاں کتب اخلاق و واقفاں فوائد اشفاق مخفی مباد کہ کتاب ہذا موسوم

بہ تعلیم الاخلاق مؤلفہ محمد امام الدین عتیق بموجب قانون برٹش گورنمنٹ

و نیز حسب قانون سرکار عالی باضابطہ داخل بہی رجسٹری گردیدہ لہذا

بدوں اجازت مؤلف کسے قصد طبع نفرمایند و باعث پریشانی

خود و حق تلفی احقر نشوند ع بر رسولاں بلاغ

باشد و بس

المشتہر

محمد امام الدین عتیق

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳	۵	داو	دارد	۳۳	۱۲	پذیرند	نپذیرند
۳	۱۳	اویست	او بست	۳۶	۶	ترانلویده	ترانا دیده
۹	۱۴	عرفی	عربی	۴۱	۹	نیکبخت آنکه از حال او دیگران پند گیرند	نیکبخت آنکه از حال دیگران پند گیرد
〃	۱۷	همنشینانِ	همنشینان	۴۴	۱۴	بزرگترین	[illegible]
۱۰	۶	یاشد	باشد	۵۰	۱۲	[illegible]	×
〃	۱۳	کسیا	کسیکه	۵۲	۸	بمرتبه	و بمرتبه
〃	۱۷	بدت	بدست	۵۴	۱	اڑکدام	از کدام
۱۴	۱۰	بطیلموس	بطلیموس	〃	۱۱	قادرنباشد	قادر باشد
۱۵	۱	〃	〃	۵۷	۱۰	اما عزیزنمیدانند	اما عزیزنمیدانند
〃	۱۲	بهتة	بهتر	۵۹	۶	بس	کس
۱۶	۱۱	ثباتِ	ثبات	۶۰	۱۴	×	نوع
۲۴	۱۵	کرداو	کردو	〃	۱۵	×	نوع
۲۵	۱	زبدی	از بدی	۶۲	۳۰	×	الانسان عبید الاحسان
〃	۲	عرفی	عربی	۶۳	۱۰	باوبود	باوجود
〃	۶	نعمان	نعمان	۶۷	۴	میگرداند	میگردانند
۲۶	۱۰	بواجبی	بواجبی دانند	۷۳	۳	لمولو	لولو
۲۸	۴	نگردان	نگردان	۷۵	۱۱	عجیبه حبا	عجیبه حیا
〃	۱۴	حرفی	حرقی	۷۹		باب الثانی	باب الثلاث
〃	۱۵	ستمی	قسمی	۸۱	۸	روی	روزی
〃	۱۶	بادش	بادشمن	۸۹	۱۰	بشاست	بشاشت
۲۹	۵	یکند	میکند	〃	۱۲	بکار آمد	بکار آید
〃	۱۱	مبرهن	مبرهن	۹۱	۱۷	زونگذارند	فرونگذارند

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
٩٥	٣	خشرا	خشرا	〃	١٢	پنجشطرست	پنجشرطشت
٩٦	٨	انکار	آنکار	١٢٤	٤	ربایننید	ربانمید
٩٧	١٦	قدرا	قدمرا	١٢٩	٧	ستتها	سنتها
١٠٢	٢	همنشمن	همنشین	١٣٦		باب السداسی	باب السباعی
١٠٣	١٦	عاقل ار بود	عاقل آن	١٣٧		〃	〃
١٠٤	٣	شهد حلت از نیست	شهد حلت از نوشید نیست	١٤٣	١	رسیدنه	رسیدند
١٠٦	٤	دوستی ار رو جلوه گر	دوستی در رو جلوه گر	١٥٠	٧	توبت	نوبت
〃	٥	بگدای	بکدامی	١٥٥	١٧	مجاز آگه معنی بقابل	
〃	٩	سفر بخت ست	سفر نخست ست				
١١٥	٦	نینجیز	بینجیز				
〃	〃	مود	نمود				
١١٧	١	بینو	بیتو				
١١٨	٣	بدای	برای				
〃	٩	بیسبا	بیسبها				
〃	١٧	باور سد	باور سد				
١١٩	١٤	وآل	وآن				
〃	٧	بردانی	یزدانی				
١٢٠	٦	نکه	نکته				
〃	١١	ادراک	دراک				
〃	١٢	ممتمنع	ممتنع				
١٢١	١٦	یاسمن	یاسمن				
١٢٢	١	ثوداب	ثواب				

نمونہ کتاب بستان المفردات متعلقہ فہرست محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک کمالک مطبع مجتبائی

ایکدرم سے ڈیڑھ درم تک یعنے تین ماشے سے پانچ ماشے تک

دو درم سے تین درم تک یعنے سات ماشے سے ساڑھے دس ماشے تک

آنکھ کے اکثر امراض کے لیے اسکا سرمہ نہایت مفید اور مجرب ہے۔

نیر اعظم یعنی شمس سے اسکا تعلق ہے اور اوسکی شعاع مین زیادہ اثر کرتا ہے۔

چوب کنار یعنے لکڑی بیری ہموزن اسکے۔

ببول کا گوندا اور شہد وغیرہ اوسکے وزن سے کچھ کم

معدے کے لیے مضر لکھا ہے

پھیکا مائل بہ تلخی کچھ تیزی لیے ہوئے ہوتا ہے

رنگ سیاہ اور جلانے سے اچھی بو دیتا ہے اور بغیر جلائے بو ہوتی ہے۔

فہرست کتب مختصر موجودہ دکان محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک و مالک مطبع مجتبائی لکھنؤ

واضح ہو کہ راقم کی کارخانہ تجارتی مین ہر قسم کے کتب فروخت کے لیے موجود ہین۔ جنکی فہرست۔ ٹکٹ بھیجنے سے روانہ کیجاتی ہی۔ تاجرون کو بنرخ تاجرانہ ہر طور کا مال ملسکتا ہے جنکے معاملات خط و کتابت و جوابی سے طے ہون گے اشیائے ساخت لکھنؤ بذریعہ ویلیو پی ایبل پارسل روانہ کیجاتی ہین اور جو صاحب نقشہ یا کتاب جس زبان مین چھپوانا چاہین عمدہ طور ہی اوسکا معاملہ طے ہو سکتا ہے

نام کتاب	قیمت
قرآن شریف ہر قسم سادہ و مترجم	[illegible]
حمائل شریف	
تفسیر پارۂ عم	۱۴ر
تفسیر ترجمان القرآن	
خلاصۃ التفاسیر از اول تا چہارم	للعہ
مولود شریف زاد المشتاقین	عـه
یہ نہایت عمدہ مولود شریف ہی اکثر احادیث سے ثبوت پہونچایا ہے نہایت واضح قابل دید ہے	۳
تحفۂ بتول	۱ر
رحلت بتول	۱ر
مولود شریف شہید	لعہ ر
تعریب الاطفال	۲ر

نام کتاب	قیمت
مولود شریف جدید	
شوق العقبیٰ	۰۲
مولود حسن [illegible]	۱
دو حصہ	۴ر
رحمت الرحیم	۲ر
ایضاً دہلی	۵ر
بہار جنت	۲ر
مجموعۂ ملفوظات خواجگان بزرگ	
جیمین انیس الارواح	
دلیل العارفین	
فوائد السالکین	
راحۃ القلوب	
جملہ چار رسالے شامل ہین۔	۸ر
درۃ الناصحین بزرگون کے حالات مین عمدہ کتاب ہی	۶ر
پارہ بخاری شریف از اول لغایت ۹ پارہ	۶ر

نام کتاب	قیمت
غیاث اللغات	عہ ر
کریم اللغات	۷ر
بہار ہند اردو کا لغت شعرا کے لیے بہت مفید ہی۔	۸
مجربات اکبری	۵ر
مجربات بو علی سینا	
تریاق اکبر	۱۲ر
علاج الغربا	۳ر
قصۂ ممتاز	۸ر
داستان امیر حمزہ کامل سات جلدون مین خاص لکھنؤ کی زبان مین چھپ رہی ہی	۱۴ر
الف لیلہ اردو	عہ ر
طلسم ہوشربا اول	للعہ
ایضاً جلد دوم	
ایضاً جلد سوم	
ایضاً جلد چہارم	

نام کتاب	قیمت
” پنچم حصۂ اول	عہ ر
” پنچم حصہ دوم	عہ ۱۲ر
” حصۂ ششم	۱۲ر
” حصۂ ہفتم	عہ ۱۲ر
نوشیروان نامہ	۶ر
” جلد دوم	۶ر
کوچک باختر	۶ر
بالا باختر	۶ر
ایرج نامہ ہر دو جلد	
تورج نامہ ہر دو جلد۔	للعہ
سیر کہسار کامل اردو سے مطلے	للعہ
غالب	عہ ر
جادو کا کھیل و مداری کا تماشا	عہ ر
قانون راگ	
نغمۂ سرود ہر دو حصہ	عہ ر
جادوے فرنگ	عہ ۱۲ر
یہ رسالہ لطرز جدید عمدہ طور سے لکھا گیا ہی۔	عہ ۱۲ر

نام کتاب	قیمت
نغمۂ جانفزا اسعرون	عہ ۱۲ر
یاقوت روح	۲ر
نغمۂ عشاق کامل	۲ر
نغمۂ بلبل چہک	۲ر
نغمۂ دلدوز	۲ر
لطائف اکبر دو حصہ	۴ر
نکات بیربل	۴ر
مرقع لطائف ہر چہار حصہ	
گلشن جانفزا	۴ر
فسانۂ شیرین	۶ر
قصۂ تھگ دو حصہ	
طلسم الفت	۱۴ر
ایضاً بلا تصویر	۸ر
قصہ حاتم طائی	۱۲ر
باغ و بہار	۴ر
فسانۂ عجائب	۴ر
گلشن وقار	۶ر
دیوان وقار	۱ر
دیوان داغ	۱ر
جلد دوم	عہ ر
دیوان عاشق	۱۲ر
دیوان قلق دہلوی	۱۲ر

نام کتاب	قیمت
کلیات اندہش	عہ ر
صہبائی ترجمہ اردو	۸
فصوص الحکم تصوف کی مشہور کتاب ہے۔	
فسانۂ آزاد کامل	عہ ر
سراپا ہی رسالت پناہی	۵ عہ
طلسم منازل قمر	۲ر
الواح الجواہر	۲ر
رسالہ اصول شطرنج مع نقشجات جس سے قواعد با آسانی تمام معلوم ہو سکتے ہین	۲
ہدیۃ الاحیا	۳ر
کشاف النجوم	۱ر
نیر اعظم نجوم مین یہ نہایت ہی نادر رسالہ قابل دید ہے	۸ر
احکام النجوم	۸ر
شمس الرمل	۸ر
محبوب الرمل	۱۲ر
میدان الرمل	۸ر

المشتہر محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک مالک مطبع مجتبائی

فہرست کتب موجودہ دکان محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک و مالک مطبع مجتبائی

مائدۂ رحمت سنان - معروف بخوان نعمت کلان - ناظرین یہ نو تالیف جدید رسالہ جو انواع و اقسام کے کھانون اور پوری پکوان و شیرینی اور حلوے اور تمام متعارف عمدہ اور اعلی و ادنی و اوسط ہر قسم کے طعام وغیرہ کی نہایت نہایت صحیح اور عمدہ ترکیب مین اہل فن کے اعلی درجے کے کاریگرون سے دریافت کرکے لکھا گیا ہی اور رؤسا و امرا کے ملاحظے کے لائق بلکہ اس قابل ہی کہ تمام شائقین کے یہان ایک ایک نسخہ ضرور رہنا چاہیے بنظر فائدہ خریداران قیمت فی جلد ۸ر

تشریح الاجسام فن جراحی مین تمام قسم کے پھوڑے اور پھنسیون کے علاج مین مع تصویر ہر مرض نہایت ہی جامع کتاب ہی قیمت فی جلد ۸ر

فتوح الشام جسمین مجاہدین کی معرکہ آرائیان اور ہرقل شاہ روم سے مقابلہ اور افواج روم شام سی مقابلہ اور فتح و نصرت اسلام کے حالات مرقوم ہین قیمت فی جلد عہ

میزان الادویہ جسمین دوائیون کے مرکب کرنے اور مقدار شربت اور کیفیت کے درجے جاننے اور نکالنے کا بیان ہی قیمت ۸ر

تفریح الخاطر کا اردو ترجمہ ۸ر

جواہر الحروف خواص حروف مین جامع کتاب ہی جسمین شرائط اعمال اور خواص اور مرکب اور افسون بنانے کے قواعد اور انکی تاثیرین اور استخراج نام موکل کے طریقے درج ہین قیمت ۶ر

شرح کلام ربانی با حضرت سید محی الدین جیلانی فن تصوف مین عمدہ رسالہ ہی قیمت ۳ر

تفریح الاذکیا فی احوال الانبیا قیمت للعہ

شفاء الامراض اردو مولفہ جناب حکیم نور کریم صاحب دریابادی جو علم طب کے بڑے کامل تھے اسمین طریق تشخیص و علاج امراض و تشریح جملہ اعضا نہایت تفصیل سے مندرج ہی قیمت عہ

مجموعۂ فرسنامہ جدید جسمین چار رسالے شامل ہین تعریف الخیل - تدبیر الخیل - علاج الخیل - مفید الخیل قیمت ۸ر

تدبیر العلاج یونانی اور بید کی دونون کے کلیات اور مفردات و مرکبات اور معالجات و امور ضروری متعلق طب کا نادر مجموعہ ہی تمام اعضا کے امراض مین ہر عضو کی تشریح مفصل لکھی ہی - فن طب مین بیمثل ہی قیمت عہ

تریاق اعظم حکیم مرزا محمد علی صاحب و حکیم میر محمد صاحب مرتعش و جناب حکیم علی حسین صاحب و جناب حکیم کاظم علی صاحب برد اللہ مضجعہم کے مجربات اور مطب کے نسخون کا مجموعہ ہی جو طلبا کے لیے نہایت عمدہ دستور العمل ہے اور نہایت کار آمد ہی - قیمت عہ

تریاق اعظم حصہ دوم - یہ رسالہ حکیم سید محمد خانصاحب موہانی کے مطب کے عمدہ نسخون کا مجموعہ ہی جسے مصنف نے نہایت کوشش سے جمع کیا ہے قیمت ۸ر

احسن الطلسمات فن طلسم مین یہ ایسی نایاب کتاب ہی جسمین تعریف طلسم اور علم طلسم اور شرائط کواکب اور مجوزات متعلقہ طلسم اور منازل قمر اور منسوبات کواکب وغیرہ کے علاوہ ۵۰ طلسم ایسے مندرج ہین جو حصول جملہ مقاصد کے لیے عاملین کے نزدیک نہایت مجرب و آزمودہ ہین قیمت ۸ر

اسرار الجفر موضیحلہ الرقم فن جفر کی معتبر کتاب ہی جسمین دو سو چھیاسی عمل ہین مقاصد کے لیے آیات قرآنی سے استخراج کرکے علامہ نصیر الدین طوسی نے جمع فرمائے ہین اور انوار القمرین عاملین کاملین کے مجرب و آزمودہ نقوش ہر مطلب کے لیے مندرج ہین قیمت ۸ر

معین العلاج فہرست اردو یہ مین نہایت عمدہ رسالہ ضرور طلبا اور مبتدیان فن طب کے جس سے فن ادویہ مین مدد ملسکتی ہے

شرح فصوص الحکم یہ کتاب لاجواب فن مین حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن عربی کی تالیف سے ہی اور ہمیشہ اولیاء اللہ کی تدریس مین رہی - اسمین پہلے حضرت مولف کے حالات لکھے ہین پھر اللہ تعالی کے اسماء اور صفات کا بیان ہی پھر اصل کتاب کا اردو ترجمہ ہی اوسمین ایک مقام ہی جسمین بارہ فصلین لیدا اوسکے فصوص کا ذکر ہی

فہرست اشیاء ساخت لکھنؤ

یہ مشہور دُکان ہی جو عرصہ سے صدہا بیوپاریونکو اپنے کھرے مال اور واجبی قیمت سے نفع پہنچاتی ہی۔ اب عام خریداروں کے نفع رسانی کے لئے یہ فہرست مختصر مشتہر کیجاتی ہی کہ وہ اپنی فرمایشات طلب کرکے اسکی عمدگی مال و کفایت قیمت کی قدردانی فرمائیں ہر فرمایش ویلیو روانہ ہوگی بصاحب فرمایش اپنا نام نامی مع ڈاکخانہ وضلع صاف تحریر فرمائیں فہرست کلان جو صاحب طلب فرمائیں آدہ آنہ کا ٹکٹ بھیجیں ورنہ بیرنگ روانہ ہوگی۔ جملہ کتب کا ویلیو عہ سی کم تعداد کا نہ روانہ ہوگا کیونکہ کم قیمت کے ویلیو میں خرچ زیادہ پڑتا ہی۔ کلابتون وغیرہ کا ویلیو عہ سی کم کا نہ روانہ ہوگا کم میں خرچ زیادہ پڑتا ہی

فہرست اسباب چکن و کامدانی وغیرہ

نام جنس مع وضع	قیمت
تھان کامدانی بیل بوٹیدار سنہرے سپچے۔	[illegible] سی [illegible] تک
تھان کامدانی بوٹہ دار انگرکھوں و ٹوپیوں کے لیے	[illegible] سی [illegible] تک
تھان چکن اوسکے گل بوٹوں میں کامدانی کا پربہار کام	[illegible] سی [illegible] تک
تھان چکن بوٹیدار اعلیٰ درجہ کے عریض و کم عرض	[illegible] سی [illegible] تک
تھان چکن عمدہ وضع بوٹیدار عریض و کم عرض	[illegible] سی [illegible] تک
تھان شربتی ساخت لکھنؤ باریک انگرکھوں کے لیے	[illegible] سی [illegible] تک
تھان ململ مثل آب روان نرنانہ دوپٹوں کے قابل	[illegible] سی [illegible] تک
تھان گلبدن مشروع ہر رنگ و ہر وضع نہایت عمدہ	[illegible] سی [illegible] تک
ایضاً بنارسی مع بوٹی غرضکہ ہر رنگ چاپ خانہ دار	[illegible] سی [illegible] تک
پارچہ چکن قابل تیاری ایک انگرکھا چکن ہر قسم کا	[illegible] سی [illegible] تک
دوپٹہ کامدانی سادہ و رنگین ہر قسم کے عورات کے قابل	[illegible] سی [illegible] تک
دوپٹہ چکن جسکے گل بوٹوں میں نہایت پربہار کامدانی	[illegible] سی [illegible] تک
دوپٹہ چکن بیلدار و بوٹیدار بہت عمدہ۔	[illegible] سی [illegible] تک
ساری کامدانی برائے عورات سفید و رنگین عمدہ	[illegible] سی [illegible] تک
ساری چکن گل بوٹوں میں پربہار کامدانی۔	[illegible] سی [illegible] تک
عبا یعنی چغا خاص برائے تقات اہل علم سوتی و ریشمی	[illegible] سی [illegible] تک
پائجامہ سوتی و ریشمی خلیتہ و تنگ مہری۔	۱۲ سی [illegible] تک
کلاہ چوگوشیہ و پلڑی و گول چکن ساخت لکھنؤ	[illegible] سی [illegible] تک
کرتے بیلدار و بوٹے دار سیئے ہوئے تیار	۱۲ سی [illegible] تک
کلاہ سوزنی و ریشمی و کلابتونی گول ساخت بیر	[illegible] سی [illegible] تک
کلاہ گول مخمل سبز و سیاہ و سرخ کارچوبی۔	[illegible] سے [illegible]
سچا کام مندیل ہر قسم نہایت عمدہ	[illegible] تک
کلاہ کشتی نما ساخت امروہہ و دہلی و لکھنؤ ریشمی	[illegible] سے
و کلابتونی و زردوزی نہایت عمدہ۔	[illegible] تک

فہرست اسباب سرمائی و متفرقات

فرد رضائی مع استر و گوٹ گرنٹ بالکل تیار [illegible] سی [illegible] تک لحاف میں سنگھ گوٹ دار و بیلدار تیار [illegible] سے [illegible] مع روئی وغیرہ مختلف وضع [illegible] تک فرد رضائی میں سنگھ بوٹیدار و جالدار و رنگین [illegible] تک لحاف میں سنگھ و مارکین بیل بوٹیدار [illegible] سے نہایت خوش رنگ بہت عمدہ وضع [illegible] تک پلنگپوش جالدار و جالدار [illegible] خوشرنگ [illegible] سی [illegible] تک کلاہ چوگوشیہ زریفت و کمخواب شال بیلدار [illegible] تک کلاہ مخمل چوگوشیہ زری و طلس و فلالین بوٹیدار [illegible] سی [illegible] الائچی مستی کی نہایت عمدہ ایک الائچی کھانے سے لب مستی آلودہ ہوجاتے ہیں فیصدی [illegible] ۹ کیل ناک کی طلائی مرصع ہر قسم فی ۹ و ۱۲ و ۱۵ و [illegible] سے [illegible] تک ساز قلمدان جالی دار کام کے نہایت عمدہ [illegible] سے [illegible] تک لچھا کیلو نکا ملمع کیا ہوا مع زنجیر جس میں گھوریاں لگاتی ہیں [illegible] سی ۹ تک کنگھی سینگ زنانہ و مردانہ [illegible] تک۔ انگوٹھی چھلہ سادہ کاری۔ [illegible] سے [illegible] تک چکنی ڈلی دورخی [illegible] سے [illegible] سیر تک ایکرخی [illegible] سے [illegible] سیر تک۔ کتر چکنی ڈلی کے [illegible] سے [illegible] سیر تک۔ حلوا سوہن ۱۲ سیر سی [illegible] سیر تک علاوہ اسکے ہر قسم کا مال عمدہ اور بکفایت مل سکتا ہے

نوٹ واضح ہو کہ عرض ہر تھان شربتی کا ۲ گرہ و طول ۱۰ گز ہوتا ہی اور تھان عریض کہ جو ولایتی مال تیار ہوتے ہیں اسکا عرض ۱ گز سوا گز ہوتا ہی اور طول ۹ گز [illegible] کا ہوتا ہی جس قسم کا صاحب فرمایش طلب کرینگے روانہ ہوگا

فہرست عطر ہر قسم

قسم عطر	فی تولہ
عطر روح گلاب	.. .. .. [illegible]
عطر گلاب	[illegible]
عطر حنا	[illegible] ۱۲
عطر موتیا	[illegible] ۱۲
عطر کیوڑہ	[illegible] ۱۲
عطر چنبیلی	[illegible] ۱۲
عطر روح خس اصلی	.. .. .. [illegible]
عطر روح پاڑی اصلی	.. .. .. [illegible]
عطر جوہی	[illegible] ۱۲
عطر عروس	[illegible]
عطر شہناز	[illegible]
عطر محمودہ	[illegible] ۱۲
عطر سہاگ	[illegible] ۱۲
عطر حسن	[illegible] ۱۲
عطر چمپا	[illegible] ۱۲
عطر اگر کہنہ	[illegible]
عطر ناگیسر	[illegible]
عطر سنگترہ	[illegible]
عطر نفتہ	[illegible] ۱۲
عطر شمامۃ العنبر	.. .. .. [illegible]
عطر رگ حنا	.. .. .. [illegible]
عطر ارگجا	[illegible]
عطر پانڑی	[illegible] ۱۲
عطر مٹی	[illegible] ۱۲
عطر دونا	[illegible] ۱۲

گولی تنباکو خوردنی مشکی عمدہ ۱۲
قوام تنباکو خوردنی ایک روپیہ کا ۳ تولہ
قوام تنباکو خوردنی دوم ایک روپیہ کا ۴ تولہ
روغن چنبیلی و بیلہ و گلاب کیوڑہ و حنا وغیرہ
ہر قسم ۱۲ سیر سی [illegible] سیر تک مل سکتا ہے

المشتہر محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ محلہ [illegible] مالک مطبع مجتبائی

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

کتب خانہ

جامعہ کے قواعد

۱- اراکین مجلس اعلیٰ و مجلس انتظامی ایک وقت میں پانچ کتابیں ایک ماہ کے لیے اپنے پاس رکھ سکیں گے۔

۲- اساتذۂ جامعہ ایک وقت میں [illegible] کتابیں ایک ماہ کے لیے اپنے پاس رکھ سکیں گے اور اراکین دارالاقامہ [illegible]

۳- طلبا [illegible] دو کتابیں [illegible] بی اے ، ایم اے [illegible] اپنے پاس رکھ سکیں گے۔ [illegible] طلبہ [illegible] جواب

۴- [illegible] کتابیں [illegible] جاری کی جا سکیں گی [illegible]

۵- [illegible] کتاب کا لانا لازم ہے۔

۶- [illegible] کتب خانہ میں کتابیں [illegible] تو [illegible]

۷- کتابوں پر کسی قسم کا نشان سیاہی یا پنسل سے نہ لگایا جائے۔

۸- قلمی نسخے اور حوالے کی کتابیں جاری نہ کی جا سکیں گی۔ فقط